

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ – SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**ÖZAL DÖNEMİNDE SOSYAL POLİTİKA
(1983-1989)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

H. SAMİ UYAR

ANABİLİM DALI: ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ
PROGRAMI : ÇALIŞMA EKONOMİSİ

KOCAELİ - 2008

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ – SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**ÖZAL DÖNEMİNDE SOSYAL POLİTİKA
(1983-1989)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

H. SAMİ UYAR

ANABİLİM DALI: ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ
PROGRAMI : ÇALIŞMA EKONOMİSİ

DANIŞMAN: Yrd. Doç. Dr. Abdülkadir ŞENKAL

KOCAELİ - 2008

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ – SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**ÖZAL DÖNEMİNDE SOSYAL POLİTİKA
(1983-1989)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tezi Hazırlayan : H. Sami UYAR
Tezin Kabul Edildiği Enstitü Kurulu ve No :13.02.2008-2008/05

Abdülkadir ŞENKAL
Yrd. Doç. Dr.

İbrahim SUBAŞI
Yrd. Doç. Dr.

Tuncay GÜLOĞLU
Yrd. Doç. Dr.

KOCAELİ - 2008

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	VII
TABLO LİSTESİ.....	X

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖZAL DÖNEMİ ÖNCESİ GENEL DURUM

1.1. TÜRKİYE'NİN 1980 ÖNCESİ SOSYO EKONOMİK DURUMU.....	1
1.2. 1980 SONRASI SOSYAL POLİTİKALARI ETKİLEYEN GELİŞMELER...5	
1.2.1. Siyasal Gelişmeler.....	7
1.2.1.1. 1982 Anayasası.....	7
1.2.1.2. 12 Eylül Müdahalesi.....	9
1.2.1.3. 1983 Seçimleri.....	11
1.2.2. Ekonomik Gelişmeler.....	17
1.2.2.1. 24 Ocak Kararları.....	18
1.2.2.2. Liberalleşme Eğilimleri.....	21

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE LİBERALİZM VE ÖZAL DÖNEMİ SOSYAL POLİTİKALARI

2.1. LİBERALİZM VE ÖZAL DÖNEMİ.....	24
2.1.1. Özal Dönemi Sosyal Politikaların Yasal Dayanağı.....	27
2.1.1.1. 1982 Anayasası.....	27
2.1.1.2. Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmeleri.....	28
2.1.1.3. 2821 Sayılı Sendikalar ve 2822 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu.....	29
2.1.2. Sosyal Politikanın Alt Yapısı.....	32
2.1.3. Sosyal Politikanın Finansmanı.....	33
2.1.4. Sosyal Politikanın Yönetimi.....	34

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÖZAL DÖNEMİ SOSYAL POLİTİKALARI

3.1. SOSYAL KALKINMA VE DEVLET.....	38
3.2. ÖZAL DÖNEMİNDE UYGULANAN SOSYAL POLİTİKALAR.....	39
3.2.1. Aile ile İlgili Politikalar.....	39
3.2.2. Ekonomi ve İstihdam Hakkındaki Politikalar.....	41
3.2.3. Eğitim Alanındaki Politikalar.....	49
3.2.4. Sağlık Alanındaki Politikalar.....	53
3.2.5. Genç Nüfus ile İlgili Politikalar.....	58
3.2.6. Şehirleşme ile İlgili Politikalar.....	61
3.2.7. Konut Politikaları.....	64
3.2.8. Sosyo-Ekonomik Bir Kalkınma Planı Olarak GAP Projesi.....	66

3.3. ÖZAL VE ANAVATAN PARTİSİ	69
3.4. ANAP UYGULAMALARINA YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER.....	71
3.5. GENEL DEĞERLENDİRİLME.....	75
SONUÇ.....	80
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	84

ÖZET

Özellikle 1980 öncesi dönemde gerçekleşen küresel değişimler ve bu paralelde yabancılaşma sürecine giren Türkiye’de ortaya çıkan yeni bir lider olan; kimilerine göre ülkenin altını oyan, kimilerine göre bir kahraman olarak değerlendirilen “Turgut Özal”.

Türkiye’de Turgut Özal’ı iktidar koltuğuna çıkaran süreçte elbette en önemli nokta 12 Eylül Askeri Müdahalesidir. 1980 Askeri Müdahalesi ile başlayan ve 1983’ten sonra da Turgut Özal ve Anavatan Partisi iktidarıyla devam eden dönemin etkileri ülkemizde halen devam etmektedir.

Türkiye gerçeğinde geçmişten günümüze değin sıkça tartışılan temalardan birisi de ülkenin tüm kurumları ile yeniden yapılanması ve değişmesi gerektiğidir. Değişim temasının altında yatan etken ise 1980 sonrasında ulusal ve uluslararası platformda yaşanan siyasal, ekonomik ve toplumsal dinamiklerin köklü değişimlere uğradığı süreçtir.

Turgut Özal’ın bu ortamda ortaya çıkmış olması elbette şans eseri değildir, kendisi yapmış olduğu tahliller sayesinde siyasi arenada ön plana çıkmıştır. 24 Ocak kararlarının mimarı olan Özal, iktidarı sırasında da bu kararların uygulamalarına devam etmiştir.

Türkiye’nin kapalı bir ekonomik yapıdan ihracat yapan ülkelerle yarışır duruma gelmesini sağlamıştır. Teknolojik gelişmeleri takip etmenin, çağın gereği olduğunun farkına varmış, yok olmak istemeyen milletlerin kendi teknolojilerini üretmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Bu noktaya kadar her şey gerçek bir atılımcı lider profiline uymaktadır. Ancak araştırmacılığın gereği olarak elbette tarafsız olmalı ve kendisi hakkında diğer görüşlere de yer vermeliyiz.

Bir diğer yaklaşıma göre Özal, Adnan Menderes'in çizdiği çizgiye yaklaşıp ölkemizi dış odakların oyun alanı haline getirmiş, emeklemeden koşmanın bedelini yeni kuşakların omuzlarına yüklemiştir. Tüm bu görüşleri objektif bakış açısının gereği olarak başka platformlardaki tartışma ortamlarına bırakıp asıl konumuz olan Özal Dönemi Sosyal Politikaları'na dönelim.

Bu dönemde gerçekten kendinden önceki dönemlere nazaran hızlı, devrimsel ve çağdaş sosyal politika hamleleri hedeflenmiştir. Sosyal olmanın kaynağı olan aile kurumuna verilen önemin ve değerin arttırılmasına çalışılmış, anneyi ve çocuğu koruyucu önlemler alınmıştır.

Artan işsizliğin azaltılmasının yanı sıra, gençlere iş imkanlarının sağlanması ve kalkınmanın hızlanması için özelleştirme yoluyla yeni iş sahaları açılması, girişimcilere destek olunması hedeflenmiştir.

Çağdaş ve müreffeh bir toplumun temelinde eğitimli bireylerin olduğu, iyi eğitilmiş bireylerin toplumun her alanında faydalı olacağı belirtilerek eğitimde yeni atılımlar yapılmıştır.

Sağlık hizmetlerindeki gelişmeler ve gençler için geçerli ve eğitici sosyal programlar hedeflenmiştir. Kültür sanatın önemi vurgulanarak yalnızca bilinen ve popüler olan sanat dallarının değil sanatın tüm dallarına destek sağlanacağı vurgulanmıştır.

Şehirleşme ve konut politikaları güdülmüş, kendilerinden önceki döneme kıyasla 10 kat fazla yatırım gerçekleştirilmiştir. Elektriksiz, susuz köy kalmaması planlanmıştır.

Güneydoğu Anadolu Projesi'ne büyük önem tevdi edilmiş yapılacak yatırımlar ile bölgeler arası kalkınmışlık farkının ortadan kaldırılacağı öngörülmüştür.

Bu tezde anılan perspektiften yola çıkarak, ülkemizin 1983-1989 yılları arasında yaşadıkları sosyo-ekonomik açıdan değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Türkiye adlı bu güzel yarımada yaşayan yüce milletimizin tarihinden gelip geçmiş bir liderin, hedeflemiş olduğu sosyal politika hamleleri sizlere sunulmaya çalışılmaktadır.

ABSTRACT

Global changes that took place especially before the 80s; parallel with this, Turkey, which went through a cultural alienation process, and a new leader created by that process: “Turgut Özal”, for some a leader undermining his own country, for some others a national hero.

The most significant milestone in the process that put “Turgut Özal” in power in Turkey: the September 12 Military Intervention. The term that started with the 1980 Military Intervention and continued with “Turgut Özal” and his Motherland Party in power still affect Turkey and Turkish politics.

One of the most controversial issues frequently debated in Turkey is the need for restructuring and reshaping the entire country with all her institutions. The factor that underlies the alteration theme is the process in which the political, economic, and public dynamics underwent fundamental changes in the post-1980 era on national and international platforms.

It is by no means a coincidence that “Turgut Özal” came into power in such a period: he came to the fore in the political arena thanks to his own understanding and analysis of politics. “Turgut Özal”, who is the creator of January 24 economic planning decisions, put these decisions into effect without any delay during his term in power.

“Turgut Özal” enabled Turkey to break through a roofed economic structure and to reach a level that can compete with exporting countries. He is a political leader who realised the importance of following technological developments and one who emphasized the need to develop national technology in order to survive .

Up to this point, everything that “Turgut Özal” did fits the profile of an enterprising leader. However, as a requirement of being a researcher, we need to be impartial and have room for other opinions about him.

According to one such opinion, “Turgut Özal” had policies that are similar to those of “Adnan Menderes”, turning Turkey into a playground for foreign powers and putting the price of running before crawling on the shoulders of new generations.

If we leave all these opinions to the consideration of impartiality and discussion platforms, and come back to our main issue “Social Policies in Turgut Özal Era”; we can observe fast , revolutionary and contemporary social policies in comparison with the previous political terms. Starting from the foundation of the society, the government in this term tried both to improve the importance and value given to the family institution and to take measures to protect mothers and children.

The government aimed to decrease unemployment as well as providing the youth with new employment opportunities through privatization and supporting entrepreneurs. Improvements have been made in the field of education highlighting the fact that educated individuals form the foundation of a contemporary, welfare society and that well-educated individuals can contribute to the society in various ways.

The government also aimed to improve the health services and to devise valid educational social programs. Additionally, the importance of cultural activities and arts were emphasized, declaring that not only known and popular branches of art, but all branches of art would be supported.

Urbanisation and housing policies were put into effect, investing 10 times as much money as the previous governments. Another aim of the government was to have no village left without electric power or water supply.

Great importance was given to Southeastern Anatolian Project, aiming to eliminate the differences in the development level of the regions of the country.

From this perspective, the socio-economic situation of our country in the years 1983-1989's will be examined; the socio-economic advances of still another leader who the Turkish people have witnessed in this beautiful peninsula, Turkey will be presented with relevant documents.

TABLO LİSTESİ

Tablo 1. Türkiye'nin Makroekonomik Göstergeleri.....	2
Tablo 2. 1963–1980 Arası Brüt Ücretlerde Reel Artışlar	14
Tablo 3. İmalat Sanayinde Çalışılan Saat Başına Brüt Giydirilmiş Ücrette Reel Artışlar	15
Tablo 4. Yurtiçi İşgücü Piyasasında Gelişmeler	16
Tablo 5. Dış Ticaret Göstergeleri.....	21
Tablo 6. Türkiye'de Sektörel İstihdam (1979-1989).....	44
Tablo 7. Türkiye'de Kişi Başına Düşen GSMH.....	47
Tablo 8. Yüksek Öğrenimli İnsan Gücü Arzı	49
Tablo 9. Eğitim Göstergeleri.....	52
Tablo10.Sağlık Göstergeleri.....	55
Tablo11.IV.VE V.Plan Yıllarında Şehir, Kır ve Toplam Nüfus Sayı ve Oranları.....	62
Tablo12.Köye Götürülen İçme Suyu Hizmetleri.....	63
Tablo13.V.Beş Yıllık Plan Dönemi Konut Sektörü İhtiyaç ve Yatırım Planlamaları.....	65
Tablo 14.Elektrik Enerjisi Üretimi.....	69
Tablo 15.Kişisel Gelir Dağılımı.....	74
Tablo 16.Kırsal Telefon İrtibatı.....	78

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖZAL DÖNEMİ ÖNCESİ GENEL DURUM

1.1. TÜRKİYE'NİN 1980 ÖNCESİ SOSYO EKONOMİK DURUMU

1946'da çok partili siyasal sisteme geçişle birlikte; ekonomik, toplumsal ve politik yapıda önemli değişimler yaşanmaya başlanmıştır. Cumhuriyetin kuruluşundan, çok partili sisteme geçişe kadar yaşanan "seçkin devlet" anlayışı¹ Türkiye'de demokrasinin önünü açan sağ eğilimli bir kitle partisi kimliğini üstlenen Demokrat Parti iktidarı ile zafiyete uğratılmıştır. 1950'li yıllarda Demokrat Parti iktidarı ile yaşanan toplumsal değişimler Türk siyasetinde yaşanan ilk askeri müdahaleyi de beraberinde getirmiştir².

1962 - 1970 yılları arasında Türkiye'nin endüstriyel gelişme stratejisi "ithal ikamesi" esasına dayandırılmıştır. Bu dönem boyunca kendi kendine yeterli, büyük ölçüde sermaye yoğun ve ileri teknolojiye dayalı, üretimde önceliğin temel ve ara mallarına verildiği hızlı bir sanayileşme süreci hedeflenmiştir. Bunun gerçekleştirilmesi, Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nce yapılan yüksek seviyedeki geniş kamu yatırımları yanında, özel yatırımların da büyük ölçüde korunması ve teşvikiyle mümkün olabilmektedir. İthal-ikamesinin uygulandığı bu ilk safhada; Türkiye ilk plan döneminde (1963-67) % 6,6; ikinci plan döneminde (1968-72) % 7.1'lik kayda değer bir büyüme hızına erişmiştir.³

Yaşanan 1960 askeri müdahalesi ve hazırlanan yeni anayasa, devlet yönetiminin bürokrasi ve burjuvazi arasında bir paylaşım girişi olarak

¹ Hasan Bülent Kahraman, **Sağ, Türkiye ve Partileri**, İmge Yayıncılık, 1995, s.12.

² Uğur Ersoy, **Türkiye Örneğinde Yeni Sağ Anavatan Partisi Üzerine Bir İnceleme** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: Eylül 2002, s.25.

³ Ali Tigril, "Transition to a Market Economy: The Case of Turkey" **International Symposium on Turkey's Experience in Developing A Market Economy and its Relevance for the Reforming Countries of Central and Eastern Europe**, April, 1-3, 1991, ss.137-138.

algılanmaktadır⁴. Küresel krizle birlikte ekonomik ve toplumsal sorunlar uç noktaya ulaşmıştır. Sosyal Demokrat bir kadronun hazırladığı 1961 Anayasası sosyal refah devleti anlayışı, sendikal hareketler tabii seyrinin ötesinde tanıdığı geniş haklarla, hızlı bir sendikalaşma ile beraber güçlü bir işçi sınıfının doğmasına da imkan tanımıştır.

Tablo 1'e göre, 1980'den itibaren reel Gayri Safi Milli Hâsıla'daki büyümeye rağmen enflasyon rakamında bir düşme sürecine girildiği görülmektedir. Dönem içinde büyüme oranı, yatırımların gayri safi milli hasıla içindeki paylarının artmasında da etkili olmuştur. Bununla beraber Özal'ın iktidara geldiği dönemde % 30.5 olan enflasyon rakamı uygulanan politikalar sebebiyle Özal'ın iktidardan ayrıldığı 1989 döneminde % 69.6 gibi yüksek bir rakama ulaşmıştır.

Tablo 1: Türkiye'nin Makroekonomik Göstergeleri⁵

	Reel GSMH Büyüme Oranı (%)	Enflasyon Oranı (%) (2)	Cari Hesap Açığı (Milyon \$)	Toplam Yatırımlar/GSMH (%)	Cari Hesap Açığı/GSMH (%)	Kamu Sektörü Borçlanma Gereği/GSMH
1975	8.0	10.1	648.0	23.6	-4.4	6.1
1976	7.9	15.6	-2029.0	27.1	-4.8	8.7
1977	3.9	24.1	-3140.0	25.8	-6.4	10.4
1978	2.9	52.6	-1265.0	19.6	-2.4	4.1
1979	-0.4	63.9	-1413.0	17.7	-2.4	9.4
1980	-1.1	107.2	-3408.0	21.9	-5.8	10.5
1981	4.1	36.8	-1936.0	21.9	-3.0	4.9
1982	4.5	27.0	-952.0	17.7	-1.8	4.3
1983	3.5	30.5	-1923.0	19.8	-3.7	6.0
1984	5.9	50.3	-1439.0	19.3	-2.9	6.5
1985	5.1	43.2	-1013.0	20.8	-1.9	4.5
1986	8.1	29.6	-1465.0	24.4	-2.5	4.7
1987	7.5	32.0	-806.0	25.3	-1.2	7.8
1988	3.6	68.3	1596.0	24.1	2.3	6.2
1989	1.6	69.6	961.0	22.4	1.2	7.1
1990 (1)	9.1	53.1	-2611.0	22.8	-2.4	9.4

Kaynak: DPT , Kasım 1990 itibariyle.

⁴ Kahraman, a.g.e., s.76.

⁵ Cihangir Akın, **1980 Yılı Sonrası Türkiye'de İstihdam ve Yapısal Emek Piyasası Politikaları**, Sabahattin Zaim'e Armağan, İktisat Fakültesi Mecmuası, 1994/B-3 C-1-4, İstanbul Üniversitesi Basımevi ve Film Merkezi, İstanbul 1996, s.155.

Emek piyasası yönünden başarılı bir ithal-ikamesi stratejisi öncelikle düşük bir maliyetle, sanayileşen şehirlere doğru seyyal bir işgücünün çekilmesine bağlıdır. İşgücü verileri güvenilir ve yeterli olmamakla birlikte bu safhada; şehirlere doğru plan hedeflerini aşan oranda bir kırsal göçün başladığı düşünülmektedir. Büyük şehirlere bu yığılma işsizlik oranının artmasına yol açmıştır. Devletten destek görerek nispeten yüksek ücret ödeyebilen montaj sanayinde kümelenmiş az sayıda büyük-ölçek teşebbüsler yanında çok sayıda küçük-ölçek "geçimlik" işletmelerin bulunduğu gayri resmi istihdam sektörünün de, parçalanmış emek piyasası içinde çıkış yolları aradığı gözlenmiştir. Bu dönemde hızla genişleyen gecekondulaşma olayını, sefaletin büyük şehirler etrafında halkalaşması olarak görmek yanlış sayılmaz.

1970'li yılların ikinci yarısında yani III. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın da sarktığı dönemde,

- Cari harcamaların kısılamaması, vergi kaçağı, kamu iktisadi teşebbüslerinin açıkları, hızlı kamu yatırım ve teşviklerinin yol açtığı büyük kamu sektörü açığı,
- Devletin; kamu iktisadi teşebbüslerine, tarım ve dış ödemeler sistemine yoğun müdahalesi fiyat mekanizmasının işleyişini altüst etmesi,
- Faiz oranlarının, aşırı yükselmesi,
- Dünya petrol krizi nedeniyle dış ticaret hadlerinin tamamen aleyhimize dönmesi,
- İç ve dış ekonomik nedenler yanında; Kıbrıs Harekâtı ve bunun beraberinde getirdiği Amerikan ambargosu ekonomik bunalımı sosyal ve siyasi boyuta taşımıştır.

1970'li yılların ikinci yarısından sonra baş gösteren siyasi, ekonomik ve sosyal bunalım, yatırımları kilitleyerek işsizlik sorununu daha da ağırlaştırmıştır. Nispeten sermaye yoğun tekniklerin kullanılması, işgücünün hizmet sektörüne kaymasına yol açmıştır. İşsizlik oranı planlı dönemde de tedricen artarak 1962'de %11'den, 1977 yılında %13.5'e ulaşmıştır.

Türkiye için 1970'li yıllar ekonomik krizlerin ve yoklukların yaşandığı, demokratik süreçlerin işletilememesi nedeniyle siyasal krizler ve terör olaylarının baş gösterdiği sıkıntılı yıllar olmuştur. Bu dönemi takip eden süreçte ve 12 Mart 1971 tarihinde hükümete verilen bir muhtıra ile ikinci askeri müdahale yaşanmıştır. 1973'te dünyada yaşanan petrol krizi diğer ülkeleri olduğu gibi Türkiye'yi de büyük ölçüde etkilemiştir. Bunun üzerine bir de Kıbrıs Harekatı ve bu hareket nedeniyle ABD'nin 5 Şubat 1975'te Türkiye'ye silah ambargosu koyması ekonomiyi olumsuz etkilemiştir.⁶ Bu sırada Avrupa'nın Kıbrıs konusunda bir ilerleme sağlanamadığı için ekonomik yaptırımlar uygulayarak her türlü yardım ve krediyi engellemesi kötü olan ekonomiyi daha da kötüleştirmiştir. Türkiye bu dönemde, uzun vadeli borçlanma yerine nakit ödemelerle askeri donanım satın almak zorunda kalmıştır.⁷

1970'li yıllarda hükümetler ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar nedeniyle bir taraftan tasarruf çağrısında bulunurken diğer taraftan da yüksek istihdam ve kamu yatırımlarıyla hedefledikleri ekonomik büyüme sayesinde gelecek seçimlerde oy kazanmak amacındaydılar. Hükümetler her ne kadar büyümeyi hedefledilerse de ekonomik sıkıntılar, devam etmiş işsizlik giderek artmış ve bu işsiz gruplar radikal sağ veya solun saflarına katılmışlardır.

1979 yılının Aralık ayındaki Kısmi Senato ve beş milletvekilliği için yapılan ara seçimi Adalet Partisi büyük bir çoğunlukla kazanmıştır. Bu durum üzerine, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Bülent Ecevit'in partisi en büyük parti olmasına rağmen hükümetten istifa etmiştir. 3. Milliyetçi Cephe'yi kurmayacağını söyleyen Süleyman Demirel, daha önce Milliyetçi Cephe'yi oluşturan sağ partilerin desteğiyle Adalet Partisi azınlık hükümetini kurmuştur.⁸

⁶ Ersin Kalaycıoğlu, "1960 Sonrası Türk Politik Hayatına Bir Bakış: Demokrasi Neo-Patrimonyalizm ve İstikrar", **Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme**, AlfaYayınları, 2000, s. 270.

⁷ F.Ahmad, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, İstanbul: Sarmel Yayınları, 1996,s. 209.

⁸ T.Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1950'den Günümüze**, İmge Kitabevi, 2004, s. 258.

12 Kasım 1979 tarihinde kurulan Adalet Partisi azınlık hükümetinin önünde üç büyük ekonomik sorun vardır.

- Enflasyon aylık %10'lara ulaşmıştır.
- Yokluklar nedeniyle uzayan kuyruklar günlük hayatın bir parçası olmuş, ekonomik sıkıntılar nedeniyle fabrikalar kapanmış, ülkede yatırımlar durma noktasına gelmiştir.
- Merkez Bankası ve Hazine ödeme yapamaz duruma gelmiştir.

Demirel bu dönemde Özal'ı başbakanlık müsteşarı yaparak, kötü giden ekonomiyi düzeltmek için Türk siyasal ve ekonomi tarihine **24 Ocak Kararları** diye geçen bir dizi önlemi almıştır.

1.2. 1980 SONRASI SOSYAL POLİTİKALARI ETKİLEYEN GELİŞMELER

1974 yılındaki Kıbrıs Çıkartması ve tırmanan anarşi ile siyasal ve sosyal bir boyut kazanan bunalım, dışta ve içte ortaya çıkan olumsuz gelişmeler 1979 yılı geldiğinde ekonomik büyüme hızını sıfırlamıştır. (Tablo 1-2) Siyasal yönden de tıkanıklığın baş gösterdiği görülmektedir. İşte 1980 yılına böyle bir ortamda yeni bir azınlık hükümeti ile girilmek zorunda kalınmıştır. Yeni hükümetin aynı stratejiyi sürdürmesi artık mümkün değildir.

Türkiye'de 1977'de belirtileri ortaya çıkmaya başlayan iktisadi bunalım, popülist ithal ikameci politikalara dayalı yapıyı ve uygulamaları sarsacak; oluşmasına katkıda bulunduğu siyasal ve toplumsal çalkantılarla birleşerek, 12 Eylül 1980 askeri müdahalesine uzanan yılların temel belirleyicisi olmuştur. Bunu izleyen dönemde siyaset-iktisat-çalışma yaşamı üçgeninde önemli değişimler yaşanacaktır. Siyasal alanda demokrasiden uzaklaşmayla karakterize olan bu dönemde, 12 Eylül öncesinde 24 Ocak kararlarıyla uygulanmaya başlanan yapısal uyum ve istikrar tedbirleri 12 Eylül sonrasında da sürdürülecek; popülist ithal ikameci politikaların yerini ihracata dönük sanayileşme politikaları alacaktır. Bu temel politika değişikliğinin çalışma ilişkileri alanına yansımaları da olacaktır. Göreceli olarak dışa kapalı bir ekonomide; ücretler, maliyet unsuru olmanın yanı sıra bir talep unsuru olarak

da işlev görürken ihracata yönelik sanayileşme ve hizmet fiyatları toplam maliyetin önemli bir bileşeni olarak görülen ücretler üzerinde baskı yaratacaktır. Kuşkusuz bu durumda baskı yalnızca ücretlerle sınırlı kalmamakta, aynı zamanda çalışma yaşamına ilişkin kurumsal düzenlemeler ile sendikacılık hareketi üzerinde de hissedilmektedir. Türkiye'nin 1960 ve 1980 sonrası dönemlerde yaşadığı deneyimler bu farklı oluşumlara iyi birer örnektir. 1980 sonrası dönem itibarıyla bu iktisadi oluşumlar, siyasi oluşumlarla tamamlanacak; demokrasinin askıya alındığı koşullarda, sendikal örgütler ve ücretler üzerinde sınırlandırıcı uygulamalara gidilecektir. Bu dönemde çalışma ilişkileri alanı, iktisadi ve siyasi yaşamdaki oluşumlara koşul olarak yeniden biçimlendirilmektedir. Ara dönemde sendikal faaliyetlere getirilen sınırlamalar ve iş mücadelesi araçları olarak grev ve lokavtın yasaklanmasından sonra 1982 Anayasası ve onun temel düzenlemeleri doğrultusunda çıkarılan 1983 tarihli ve 2821 sayılı Sendikalar Kanunu ile 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu çalışma ilişkilerini yeni politikalar doğrultusunda kalıcı bir biçimde düzenlemeye yönelmektedir. Bu çerçevede sendikal faaliyetler ile grev hakkının kullanımı üzerine getirilen hukuksal sınırlamalar ve bunu pekiştiren fiili durum ve uygulamalar, izleyen dönemde çalışma yaşamına damgasını vuracaktır. Bu hukuksal ve fiili durum Türkiye'yi çalışma yaşamının uluslararası normlarından daha da uzaklaştıracak ve uluslararası çalışma örgütüyle ilişkilerde yeni ve ciddi sorunlara yol açacaktır. Ancak, zaman içerisinde bu yasalarda değişiklikler yapılarak kısmi düzelmeler sağlanması yoluna gidilmiştir.⁹

Bu tezde anılan perspektiften yola çıkarak, ülkemizin 1983–1989 yılları arasında yaşadıkları sosyo-ekonomik açıdan değerlendirilmeye çalışılmaktadır. 24 Ocak 1980 ekonomik istikrar kararları ve daha sonra alınan önlemler yapısal değişiklikler içermesi bakımından önceki istikrar programlarından farklıdır. Kısa dönemde alınan sonuçlara değinmek gerekirse, 24 Ocak kararları ile dış rekabete açık ekonomi modeli kurulmuş, karşılaştırmalı üstünlükler gözden geçirilmiş, ihracat artmış, ihracatta sanayi

⁹ Ahmet MAKAL, **Cumhuriyet'ten 21. Yüzyıla Türkiye'de Çalışma İlişkileri**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın No:595 Cahit Talas Anısına, Güncel Sosyal Politika Tartışmaları, Ankara 2007,ss.527-528.

mallarının payı yükselmiş, yabancı sermaye, işçi dövizleri ve turizm gelirleri artmış, artan ithalat talebine bağlı olarak ticaret açığı büyümüş, kapasite kullanım oranlarında dikkat çekici artışlar sağlanmış, reel faiz politikası çerçevesinde mevduatlar yükselmiş, tekstil, inşaat ve hafif sanayi ihracatın lokomotif sektörleri olmuştur. Altın ve döviz üzerindeki kontrollerin kaldırılmasıyla, para piyasasının bütün araçları ekonomi içindeki yerini almış, borsa gelişme sürecine girmiştir.¹⁰

1.2.1. Siyasal Gelişmeler

1.2.1.1. 1982 Anayasası

12 Eylül müdahalesinin ardından oluşturulan Milli Güvenlik Komitesi, demokrasiye geçişin gerekli siyasal değişikliklerin ardından gerçekleştirileceğini ifade ederek öncelikle yerleşik siyasal partiler ve devlet kadrolarında yer alan sağ ve sol eğilimlerin mensuplarını tasfiye sürecine girmiştir¹¹. Devletin askeri gelenekler paralelinde yeniden yapılandırılması ve sivil toplum mekanizmalarının (özellikle sendikalar) bastırılmasından sonra Milli Güvenlik Komitesi ile birlikte görev yapacak bir Danışma Meclisinin belirlenmesi ile Kurucu Meclis oluşturulmuştur. Bu meclis ile 1982 Anayasası hazırlanmaya başlamış ve hazırlanan yeni anayasa 7 Kasım 1982 tarihinde yapılan referandumla kabul edilmiştir. Kurucu meclisin hazırladığı anayasa tamamen devletin otoritesini güçlendirmek ve 12 Eylül yönetiminin beklenti ve isteklerine cevap vermeye yönelik yapısı ile uluslararası demokratik standartlardan uzak ve toplumsal düzenin “devletçi” bir perspektifle oluşturulmasını meşrulaştıran bir yapıya sahiptir.

12 Eylül'ün hedeflerinin gerçekleşmesini sağlamak amacı ile hazırlanan 1982 Anayasası, hükümleri ve demokrasiye geçişi takvimi ile yeniden yapılanma sürecini oluşturur. 1982 Anayasası, referandumla kabul edilmiş ve

¹⁰ İTÜ Sözlük, Yayın Tarihi: 12 Mart 2007, (Erişim Tarihi: 15 Ağustos 2007.)
<http://www.itusozluk.com/goster.php?t=24+ocak+kararlar%FD&d=24+ocak+1980+kararlar%FD>

¹¹ Mustafa Erdoğan, **Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset**, Ankara: Liberte Yayınları, 2001, s.119.

bu referandum ile Kenan Evren'in de Cumhurbaşkanlığı halk tarafından onanmıştır. Referandumda kabul edilen 1982 Anayasası, 1961'de yine askeri müdahale sonrasında hazırlanan Anayasa'ya göre önemli farklılıklar taşımaktadır. İki anayasa arasındaki en temel fark; 1982 Anayasa'sında "katılımcı ve çoğulcu demokratik" temaların 1961 Anayasası'na göre çok daha az olmasıdır¹².

Devleti toplumdaki koruyucu düzenlemeleri çerçevesinde 1982 Anayasası, özgürlüklerin devletçe güvence altına alınmasının yerine, hangi şartlar altında kullanılabileceğini tanımlamaktadır. Anayasa, toplumsal yapıyı tek tip bireyler bütününe indirgemekte ve toplumun depolitize edilmesine de zemin hazırlamaktadır. Bu çerçevede anayasada yer verilen "sosyal devlet" kavramı devletin kendi ideolojisini hakim kılacak bir toplumsal yapıyı tanımlayacak bir biçimde kullanılmaktadır. 1982 Anayasasının 5. maddesi "sosyal devlet" kavramını şöyle açıklamaktadır: "devletin temel amaç ve görevleri kişilerin ve toplumun refah, ... sağlamak kişinin temel hak ve hürriyetlerini sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak şekilde sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır."¹³

1982 Anayasası ve 1983 yılında çıkarılan sendikal yasalar (2821-2822) ile 1961 Anayasasının getirmiş olduğu özgürlükçü düzen ortadan kaldırılmıştır. Bu anayasanın temel yaklaşımı, meşruluğunu yitiren bir iktidara karşı direnme hakkına yer veren 1961 Anayasası'nın aksine, devlete kutsallık atfetmek, sosyal hareketlerin önüne geçmek, ve kişi haklarını sınırlamak olmuştur.¹⁴ 12 Eylül Anayasası tutucu bir dünya görüşüne ve sermayenin çıkarlarına uygun olarak oluşturulmuş bir anayasadır. Adeta orta sağ bir partinin programı gibidir. Farklı bir tercih olanağı bırakmadığı tek bir seçeneği

¹² Ergun Özbudun, "Civil Society and Democratic Consolidation in Turkey", **E. Özdalga ve Persson (Ed.), Civil Society, Democracy and The Muslim World**, İstanbul: Swedish Research Institute, 1991, ss. 85-93.

¹³ Ersoy, **a.g.e.**, s. 31.

¹⁴ ÇELİK, **a.g.e.**, s.175.

seçmene peşinen kabul ettirdiği için “seçimsiz bir demokrasi” isteğinin yansımasıdır.¹⁵

1.2.1.2. 12 Eylül Müdahalesi

1974 yılındaki Kıbrıs Çıkartması, Türkiye'ye karşı uygulanan ambargolar ve tırmanan anarşi ile siyasi ve sosyal bir boyut kazanan bunalım, dışta ve içte ortaya çıkan bu olumsuz gelişmeler 1979 yılı geldiğinde ekonomik büyüme hızını sınırlamıştır. Bunlarla beraber siyasi yönden de tıkanıklığın baş gösterdiği görülmektedir. İşte 1980 yılına böyle bir ortamda yeni bir azınlık hükümeti ile girilmek zorunda kalınmıştır. Yeni hükümetin aynı stratejiyi sürdürmesi artık mümkün değildir. Demirel, bu dönemde Özal'ı başbakanlık müsteşarı yaparak, kötü giden ekonomiyi düzeltmek için Türk siyasal ve ekonomi tarihine **24 Ocak Kararları** diye geçen bir dizi önlemi almıştır.¹⁶

Bu gelişmelere sağ ve sol terörünün önlenemez biçimde tırmanmasının ve sıkıyönetime rağmen silahlı kuvvetlerle ilgili önlemleri içeren yasaların Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden çıkarılamamasının yol açtığı bir bunalım eşlik etmiştir. Demirel'in azınlık hükümetinin bu konuda gösterdiği çabalar yetersiz kalmış ve devam eden terör için çözüm bulunamamıştır.¹⁷ Ekonomik sıkıntılar ve yaygınlaşan şiddet eylemleri nedeniyle Türk Silahlı Kuvvetleri 1 Ocak 1980'de Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e uyarı mektubu vermiştir. Bu uyarı mektubu bir anlamda 12 Eylül'ün de habercisi olmuştur.¹⁸ Türk Silahlı Kuvvetleri'nin hükümete baskısı devam etmiş hükümetten partilerin amaçta birleşmesi, Anayasa değişikliğinin sağlanması, seçim yasasının çıkarılması ve yargının yeniden düzenlenmesi istenmiştir. Ancak meclisin o günkü koşullar itibarıyla Anayasa değişikliğini gerçekleştirecek durumda olmadığından içinde bulunulan bunalımdan çıkmak için erken seçim önerilmiş

¹⁵ Ahmet Taner Kışlalı, “**Seçimsiz Demokrasi**”, Bahri Savcı'ya Armağan, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı, 1988. s.395.

¹⁶ E.Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001, s.187.

¹⁷ O.Tokatlı, **Kırmızı Plakalar: Türkiye'nin Özal'ı Yılları**, 1. b., İstanbul: Doğan Kitapçılık A. Ş., 1999, s. 25.

¹⁸ M. Ali ve Yalçın Birand, S., **The Özal: Bir Davanın Öyküsü**, 3. b., İstanbul: Doğan Kitapçılık A. Ş., 2001, s.113.

fakat Anayasa Komisyonu erken seçimi Anayasaya aykırı bularak öneriyi reddetmiştir. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün görev süresi bitince Senato başkanı İhsan Sabri Çağlayangil cumhurbaşkanlığına vekâlet etmeye başlamıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yeni cumhurbaşkanını seçimine yönelik oylamaya geçildiğinde oylama turları uzamış cumhurbaşkanı seçilememiştir. Yasama çalışmaları tümüyle durmuştur.

12 Eylül sabahı "**Bayrak Harekâtı**" adı verilen müdahale ile Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koymuştur. Müdahale, emir komuta zinciri içinde yukarıdan aşağıya bir hiyerarşik düzen içinde gerçekleşmiştir. Bu yönüyle 27 Mayıs 1960 müdahalesinden farklı olmuştur. 1960 müdahalesini yapanlar orta rütbeli subaylar iken 12 Eylül 1980 Müdahalesi'nde hiyerarşik düzen bozulmamıştır.¹⁹

12 Eylül sabahı liderler evlerinden alınarak zorunlu ikametlerine götürülmüşlerdir. Ordunun yönetime bir kez daha el koymasıyla birlikte sivil iktidarın devre dışı bırakıldığı, ülke siyasal kurumların kaldırıldığı, bireysel, siyasal ve basın özgürlüğünün kısıtlandığı bir sıkıyönetim düzenine girilmiştir. "Ara rejimler olarak bilinen askeri cuntalar demokratik hak ve özgürlükleri askıya alıyorlar, hiçbir partinin seçim korkusuyla alamayacağı kararları alıyorlar ve sıkıyönetim mahkemeleri ve kemer sıkma politikaları ile ortalığı temizledikten sonra iktidarı krizin gerçek sorumlularına terk ediyorlardı".²⁰ Askeri yönetim bundan sonraki üç yıl boyunca, 24 Ocak Kararları'nı ve bunların devamı olabilecek ekonomi politikalarını, basının ve sivil toplum kuruluşlarının muhalefeti olmadan rahatça uygulayabilmiş ve bu politikaların gelecek yıllarda da uygulanması için yasal ve toplumsal zemini oluşturmuştur. 12 Eylül rejiminde kişi hak ve özgürlükleri kısıtlanmış, basın organları zor çalışma koşulları altında çalışmış, toplantı, yürüyüş izne bağlanmış, sendika ve dernek faaliyetlerinde önemli sınırlamalar getirilmiştir. İşçi ücretleri için bir defaya mahsus ücret artırımını yapılmış daha sonra Yüksek Hakem Kurulu'na ücret ayarlaması yapması yetkisi verilmiştir.

¹⁹ B. Tanör, "**Siyasal Tarih (1980-1995)**", **Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye Tarihi 1980-1995**, 3. b., İstanbul: Cem Yayınevi, 2000, s.27.

²⁰ T. Timur, **Türkiye Nasıl Küreselleşti?**, Ankara: İmge Kitabevi, 2004, s.231.

İçte ve dışta piyasa serbestisiyle uluslararası ve yerli sermayenin emeğe karşı güçlendirilmesi hedefini güden 24 Ocak programının “emek aleyhtarı” bir doğrultuda uygulanabilmesi, 12 Eylül 1980’de gerçekleşen rejim değişikliğiyle olanaklı hale gelmiştir. Bu müdahale emekçileri birtakım haklardan mahrum bırakarak, işverenler lehine halkı susturan bir müdahale olmuştur.²¹

1.2.1.3. 1983 Seçimleri

20 Mayıs 1983’te 37 arkadaşıyla kurduğu Anavatan Partisi ile Özal “yeni sağ”ın Türkiye sahnesindeki başrolünü oynamaya başlamıştır. Aslında Özal ve arkadaşlarının kurduğu parti 1980 öncesi partilerle kişisel ilişkiler kurmuş siyasetçilerden oluşmaktaydı. Türkiye’nin 5 yıllık kalkınma planları ve stratejileri ile yürütüldüğü dönemde 1969’da Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı’ndan 1979’da Başbakanlık Müsteşarlığı’na kadar gelişen Özal’ın kariyeri, 1977 yılı genel seçimlerinde Milli Selamet Partisi’nden milletvekili adaylığı ve 1970’li yıllarda Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası başkanlığı ile siyasal ve sivil örgütsel bir deneyimi de içermekteydi. Süleyman Demirel’e yakın çizgisiyle bürokrasi sürecini yaşayan Özal, merkez sağa yakınlığı kadar muhafazakâr eğilimleriyle de bilinen bir siyasal aktördü²². Türk siyasi hayatında sahneye çıkan partilerin kurucuları incelendiğinde kurucuların büyük bir çoğunluğunun o dönemde mevcut olan bir partinin içerisindeki çekişmeden dolayı o partiden ayrılan insanlar olduğu görülmektedir. Anavatan Partisi, kurucuları bakımından o güne kadar kurulan bütün partilerden farklı bir yapı sergilemektedir. Özal yeni çehreler, eskimemiş isimler ve genç insanlardan oluşan bir ekiple kamuoyunun karşısına çıkmak istemiştir. Öte yandan Özal bir parti kurmaya karar verdiğinde o günkü askeri yönetimin bu partiye seçimlere girip girmeme izni verip vermeyeceği ve kurucularını veto edip etmeyeceği belli olmadığından pek çok kişi Anavatan

²¹ Aziz ÇELİK, **AB Sosyal Politikası Uyum Sürecinin Uyumsuz Alanı**, Kitap Yayınevi, İstanbul, Kasım 2006, s.181.

²² Levent Köker, **“Anavatan Partisi”**, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Yüzyıl Biterken**, İletişim Yayıncılık, 1996, s.1254.

Partisi kurucusu olmayı istememiştir. Özal bunu: “En yakın arkadaşlarımız 37 kurucumuzu bulurken epey zorluk çektiğimi ben biliyorum.” şeklinde ifade etmiştir.

Özal, yeni kurulan Anavatan Partisi’ni kamuoyuna şöyle takdim etmiştir: “Anavatan Partisi; Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, insan hakları beyannamesi, siyasi partiler kanunu ve diğer kanunların esas sınırları içerisinde faaliyet gösteren bir siyasi teşekküldür. Partinin sembolü bal petekleriyle donatılmış Türkiye haritası ve bal arısıdır. Arı, çalışkanlığı; petek, aziz vatanımızın en ücra köşesine kadar mamur hale getirilmesini ifade etmektedir. Milliyetçi, muhafazakâr, sosyal adaletçi ve rekabete dayalı serbest pazar ekonomisini esas alan bir partiyiz. Bundan önceki eğilimleri ne olursa olsun programımıza inananları birliğe, beraberliğe davet ediyoruz.”

Anavatan Partisi’nin temel çizgisi Demokrat Parti’nin yolu ile benzeşmektedir. Siyasal parti tipi olarak süregelen “kadro” ve “kitle” partisi yapısından farklılaşarak ve uluslararası gelişmelere de koşturarak “seçmen partisi/catch-all party” niteliğini üstlenen Anavatan Partisi bu bağlamda iddiasını gerçekleştirmiş görünmektedir.²³

Gerek “24 Ocak kararlarıyla” ekonomide başlatılan uygulamalar, gerekse “12 Eylül hareketi”, toplumun gündeminde ilk iki sırayı alan bu sorunlardı. Özal’ın 1983’de Anavatan Partisi’ni kurarken “24 Ocak kararları”nın uzantısı sayılabilecek bir ekonomik programı esas alması ve siyasi platformda çatışma yerine uzlaştırma-birleştirme-kaynaştırma temalarını öne çıkarması da toplumdaki bu özlemlere cevap verme kaygısından kaynaklanıyordu.²⁴

6 Kasım 1983’te gerçekleştirilen seçimlerle yaşanan sivil hayata geçişte seçmen Anavatan Partisi’ni tercih etmiştir. Burada Özal’ın başarısı müdahalenin karşısındaki “eski”nin reddi ile 24 Ocak ekonomik kararlarının

²³ Ersoy, a.g.e., s. 34.

²⁴ Osman Ulagay, **Özal’ı Aşmak İçin**, Alfa Yayınları, Nisan 1989, s. 28.

arkasındaki Batı desteğinin sentezlenerek meşruiyet kazanması olarak öne çıkmaktadır. Özal'ın bu sentezle aynı zamanda “müdahale”nin önüne “sivil toplumcu” bir anlayışı getirerek 12 Eylül'ü de geride bırakabilen bir zemini sağlamak suretiyle toplumsal desteği de yanına alması diğer bir faktördür. Bu eksen, Anavatan Partisi'nin Adalet Partisi çizgisini reddeden, buna karşılık Demokrat Parti geleneğinin yeni versiyonu olarak doğuşunu açıklamaktadır. Bu versiyon Anavatan Partisi'nin sivil ve reformist yanının çağdaşı olarak tanıtılma fırsatını da sağlamıştır. Birinci Özal hükümeti Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden 115 red ve 65 çekimser oya karşılık 213 oyla güvenoyu almıştır. Anavatan Partisi, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki ezici çoğunluğunun vermiş olduğu rahatlıkla kendi politikalarını hızla uygulamaya koymuş ve Türkiye önceki dönemlerden çok kesin çizgilerle ayrılan yeni bir döneme girmiştir.

Bu dönemde Cumhurbaşkanı'nın Bakanlar Kurulundaki değişikliklerde önemli etkisi olmuştur.²⁵ Karmaşık olan seçim yasası dört kez değiştirilmiş ve bu değişikliklerle, oyların %10 barajını aşamayan ve bu nedenle Mecliste temsil edilemeyen küçük partiler sayesinde iktidardaki partinin milletvekili sayısını daha da artırması sağlanmıştır. Demirel, Özal hükümetini seçim yasası hükümeti olarak ifade etmiştir.²⁶

“İhracata-yönelik stratejide ekonomik büyüme, esas olarak; dış ticarete rekabet imkânlarının geliştirilmesine bağlıdır. Zaten bu stratejinin nirengi noktası, istihdam alanında düşük ücretle disiplinli bir şekilde çalışmaya hazır olan esnek bir işgücü potansiyelini harekete geçirebilmektir. Genç bir nüfusa sahip olan ülkemizde ise bu imkân fazlasıyla mevcuttu. 1980 yılında reel ücretlerde ani düşüş bu eğilimi bize aksettirmektedir (Tablo 2-3). Bundan da öteye, düşük maliyetli etkin işgücünün temini için sadece ücretleri aşağıya çekmek yetmez; bunun sürekli olabilmesi için aynı zamanda çalışma şartları konusunda işçi haklarını ve onların toplu pazarlık gücünü kontrol altında

²⁵ Özlem Eştürk, “**Türkiye’de Liberalizm: 1983-1989 Turgut Özal Dönemi Örneği**” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mustafa Kemal Üniversitesi Kamu Yönetimi, Temmuz 2006, s. 48.

²⁶ Ahmad, **a.g.e.**, s. 232

tutmak gerekecektir²⁷. Demokratik bir ortamda hayli zor olan böyle bir operasyon, 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi ile kolayca gerçekleştirilebilmiştir. Sendikal faaliyetler askıya alınarak, toplu pazarlığın yerine “zorunlu tahkim” sistemi getirilmiştir. Hükümetin istikrar paketini korumadaki kararlı tutumu 1980–88 arasında reel ücretleri devamlı bir düşüş trendi içine sokmuştur (Tablo 3). Ancak bu acılı operasyonun uygulanabilir hale gelmesinde Askeri Yönetimin ağırlığını küçümsemek yerinde olur. Bu bakımdan 1980–83 yılları arasında ücretlerin serbest piyasaya bile terk edilmeden tamamen güdümlü bir süreç içinde belirlendiğini görmekteyiz.²⁸

Tablo 2: 1963–1980 Arası Brüt Ücretlerde Reel Artışlar (1963=100)²⁹

1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980
100	106	110	112	119	136	135	132	121	127	124	136	144	179	173	160	140	101

Kaynak: DİE, SSK verilerine göre.(09.10.2007)

Tablo 2’den anlaşıldığı gibi imalat sanayinde yapılan incelemeye göre; işgücü verimliliğinin 1973–79 döneminde % 0,1 gibi oldukça düşük bir ortalama yıllık artış, aynı dönemdeki net yatırımların düşük olmasına bağlanabilir. 1980–85 yılları arasında bu artış ortalama yıllık % 6’ya ulaşmıştır. Yatırımlar 1980 sonrasında reel ölçüde gerilediği halde mevcut kapasitelerinden azami derecede yararlanarak verimlilik ve rekabet imkânlarını geliştirme yönünde önemli bir çaba gösterilmiştir.³⁰ 1968–72 döneminde imalat sanayinde, işgücü verimliliği artış oranları; kamu sektörü % 2.7, özel sektörde % 3.1; 1973–77 döneminde, kamu % 1.3; özel % 9.8, 1978–82 döneminde; sırasıyla % 2.3, % 2.7; 1983–85 döneminde; % 6.8, % 7.2’dir.³¹

²⁷ Guy Standing, “**Structural Adjustment and Labour Market Policies**” Towards Social Adjustment (Ed. G. Standing-V.Tokman), Geneva: 1990, ss.3-53.

²⁸ Saim Kaptan, **Yüksek Hakem Kurulu’nca Yenilenen Toplu Sözleşmeleri Ücret Analizi: 1980-83**, SPD-DPT, Nisan 1986, s.189.

²⁹ AKIN, **a.g.e.**, s.154.

³⁰ Uğur Eses, “**Türkiye İmalat Sanayiinde Verimlilik, Teknolojik Gelişme ve Büyümenin Kaynakları**”, I. Verimlilik Kongresi Bildirileri, Ankara: MPM, 27-29 Kasım, 1992, ss. 202–203.

³¹ Bülent Pirler, **AT ve Türkiye’de İşgücü Verimliliği, I. Verimlilik Kongresi Bildirileri**, Ankara: MPM, 27-29 Kasım, 1991, ss. 486–487.

Tablo 3: İmalat Sanayinde Çalışılan Saat Başına Brüt Giydirilmiş Ücrette Reel Artışlar 1980–1991 (1980=100)³²

YILLAR	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991
DİE (Genel)	100	95	95	95	84	80	77	83	77	93	113	139
TİSK (Sendikalı)	100	79	85	101	96	95	90	93	85	108	129	184

Kaynak: DİE, SSK verilerine göre.(11.09.2007)

Tablo 3'ten de açıkça anlaşıldığı üzere 1980–90 arasında reel ücretler, en belirgin artışların olduğu imalat sanayinde bile ortalama genel ücretlerde %14'lük, sendikalı kesimde %8'lik bir gerilemeye karşılık; işgücü verimliliğinden aynı dönemde yaklaşık % 7'lik verim artışı kaydedilmiştir.

24 Ocak Kararlarının mimarı Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanı olmasıyla birlikte yeni hükümet özellikle kamu kesimi toplu sözleşmelerinde daha yumuşak bir tutum içine girmiştir. Sonra gelen Yılmaz hükümeti ani bir kararla 1991 yılında seçime giderken uyguladığı tavizkar bir “seçim ekonomisi” ile ücret ve maaş dengesini de etkilemiştir. Böylece 1989'dan itibaren dış rekabette başı çekecek olan imalat sanayinde reel ücretlerin ve işgücü maliyetinin büyük bir sıçrayış yaptığı görülmektedir .

³² AKIN,a.g.e., s.154.

Tablo 4: Yurtiçi İşgücü Piyasasında Gelişmeler (15 + Yaş, Bin kişi).³³

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991
Sivil İşgücü	15.619	15.959	16.306	16.662	17.024	17.395	17.708	18.027	19.285	19.682	20.163	19.789
Sivil İstihdam	13.813	14.106	14.395	14.649	15.019	15.360	15.843	16.316	17.668	17.997	18.681	18.171
İşsizlik	1.807	1.853	1.914	2.014	2.005	2.034	1.866	1.710	1.617	1.685	1.482	1.618
İŞSİZLİK ORANI (%)	11.6	11.6	11.7	12.1	11.8	11.7	10.5	9.5	8.4	8.6	7.3	8.2
SİVİL İSTİHDAMIN SEKTÖREL DAĞILIMI												
TARIM	1.583	7.673	7.787	7.852	7.975	8.095	8.206	8.321	8.193	8.518	8.616	8.473
SANAYİ	912	1.996	2.052	2.117	2.204	2.271	2.388	2.494	2.781	2.856	2.955	2.745
Madencilik	183	190	190	188	192	202	216	219	220	155	223	205
İmalat Sanayi	631	1.705	1758	1.821	1.902	1.954	2.052	2.151	2.533	2.671	2.720	2.511
Elektrik, Gaz ve Su	97	100	104	107	111	115	120	124	28	30	12	29
HİZMETLER	318	4.437	4.554	4.680	4.839	4.95	5.248	5.501	6.694	6.623	7.110	6.953
İnşaat	700	703	706	710	723	743	798	847	1.002	965	895	946
Ulaştırma	515	526	532	541	563	581	604	628	780	815	844	771
Ticaret	1.250	1.298	1.334	1.381	1.440	1.493	1.575	1.658	2.033	2.043	2.173	2.156
Mali Müesseseler	303	308	312	325	336	346	357	367	424	441	409	439
Diğer Hizmetler	1.549	1.601	1.670	1.724	1.777	1.833	1.914	2.000	2.455	2.359	2.789	2.641
TOPLAM	13.813	14.106	14.393	14.649	15.019	15.360	15.843	16.316				

Kaynak: DPT, DİE Hane halkı işgücü anketi sonuçlarına göre düzenlenmiştir.

(15.08.2007)

Tablo 4' teki verilere göre 1983 yılında %12.1 olarak gerçekleşen işsizlik oranı 1990 yılına kadar sürekli bir iniş göstermektedir. Bu iniş trendinde özellikle hizmet sektöründeki sağlanan istihdam artışının rolünün büyük olduğu görülmektedir. Genel istihdamdaki gelişmelere gelince; 1980-85 arası sivil istihdam % 11.3 oranında artarken, istihdam % 11.2 oranında artmıştır. 1980 sonrası özellikle 1984'e kadar artan işsizlik oranı, bu yıldan itibaren nispeten düşmeye başlamıştır. 1985–1990 arası programın meyvelerini vermeye başladığı dönemde işsizliğin de % 11.7'den, % 8.5'a düştüğü görülmektedir.

³³ AKIN, a.g.e., s.153.

Türkiye 1980 sonrası; 1980–1983 arası tamamen güdümlü hale gelmiş olan uygulama hariç, emek piyasasında “ihracata yönelik” gelişme stratejisine uygun olarak “arz-yanlı” bir yaklaşımla 1990 yılına kadar başarılı bir dönüşüm çizgisi tutturabilmiştir. 1990 sonrası seçim ve kritik dönemlerde genel kalkınma stratejisinden sapmalar, hükümetleri yeniden-dağıtım mekanizmasına çalıştırmaya zorlayarak “Sosyal devlet” ilkelerinin işletilmesini gündeme getirmiştir.

Devlet otoritesinin yaygın ve baskın olarak, yeniden kurma girişimi olarak gerçekleştirilen 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi, Özal dönemi uygulamalarına gerekli zemini sağlamıştır. Sivil hayata dönüş öncesi oluşturulan anayasa ile bir yandan güçlü devlet olgusunun hakim kılınmasına, bir yandan da otoriter-merkeziyetçi gücün sağlanmasına çalışılmış, bu da Özal dönemi için geniş bir hareket alanı da yaratmıştır. Ayrıca dönemin eski siyasal kadroları tavsiyesi de yeni sağın yeni liderini ön plana çıkarmıştır. Bu çerçevede yaşanan sosyal politikaları etkileyen ekonomik ve siyasal yeniden yapılanma süreçleri aşağıda incelenmektedir.

1.2.2. Ekonomik Gelişmeler

1960'ların sonlarından itibaren benimsenen ithal ikameci ve korumacı ekonomik politikalara dayalı sanayileşme politikaları, gerek dış ticaret hacmindeki darlık, gerekse döviz darboğazları sonucu 70'li yıllara büyük sorunlar taşımıştır. 1970'lerde yaşanan ekonomik kriz paralelinde Türkiye, cumhuriyet tarihinde karşılaşılan en ciddi politik ve sosyo-ekonomik krizin içine girmiştir. Sosyal çalkantılar, siyasal terör, işsizlik, döviz sıkıntısı, büyüyen dış borç, enflasyon, ekonomide küçülme, yokluklar, büyüyen dış ticaret açığı ve ödemeler dengesindeki açıklar³⁴ ile kendini gösteren bu kriz dönemi, 1973 ve 1979 yıllarında uluslararası piyasalarda yaşanan petrol fiyatları dalgalanmaları ile de karşılaşınca “borç ödeme” konusunda önemli

³⁴ Muharrem Tünay, “The Turkish New Right’s Attempt at Hegemony.” *The Political and Socioeconomic Transformation of Turkey*, London: Praeger Press, 1993.s.34.

bir sorunla karşı karşıya kalınmıştır³⁵. Bu koşullar altında uluslararası finans kuruluşları IMF (Uluslar arası para fonu) ile kurulan ilişkiler sonrasında ekonomide yeni bir program uygulama gereği ortaya çıkmıştır.

1.2.2.1. 24 Ocak Kararları

Bunalımın had safhaya geldiği bir anda iktidara gelen azınlık hükümetinin ilk işi 24 Ocak 1980 tarihinde aldığı bir kararla “istikrar tedbirleri” adıyla yeni bir politikayı uygulama alanına koymak olmuştur. Önceleri geçici bir tedbirler paketi sanılan bu düzenleme özellikle 12 Eylül 1980 Harekatı ile birlikte giderek kalıcı bir nitelik kazanarak uzun vadeli bir ekonomik dönüşüm politikası haline gelmiştir. Her alanda önemli değişiklikleri beraberinde getiren 24 Ocak Kararlarının dayandığı stratejik çerçeve şöyle ortaya konulabilir³⁶;

1. Ekonomik tüm faaliyetlere ilişkin karar süreçlerinde serbest piyasada oluşacak fiyatlar “yol gösterici” olacak ve buna müdahale edilmeyecektir. Nihai denge piyasanın otomatik işleyişine terk edilecektir.
2. Ağırlıklı olarak hür özel teşebbüse dayalı bir ekonomik yapı oluşturmak temel ilkedir. Fiyat mekanizmasının etkin işleyişini sağlamak için; kamu kesiminin özelleştirme yolu ile daraltılması, elde kalacak Kamu İktisadi Teşekkülleri de piyasa şartlarına uyum sağlayabilecek şekilde yeniden düzenlenecektir. İç ve dış ticaret serbestleştirilecek ve dış rekabete açılacaktır.
3. Hükümetin ekonomideki temel görevi; bütçe ve para politikasını para istikrarını bozmayacak bir şekilde ayarlamak, ekonomiye mümkün mertebe asgari ölçüde karışma ve serbest piyasaya müdahale etmemektir.

³⁵ Merih Celasun, “Fiscal Aspects of Adjustment in the 1980’s”, *The Political Economy of Turkey*, New York: St. Martin’s Press, 1990. ss.187-189.

³⁶ Saim Kaptan, *Yüksek Hakem Kurulu’nca Yenilenen Toplu Sözleşmeleri Ücret Analizi: 1980-83*, SPD-DPT, Nisan 1986, s. 189.

Bu sıkışık dönemde, Türkiye'nin mevcut ekonomik ve siyasi bağlantıları çerçevesinde borçlanma kaynağı olan Uluslararası Para Fonu, özel milletlerarası bankalar ve ülkelerden kredi temin edebilmesinin yegane yolu; stand-by anlaşmalarında öngörülen bir dizi önlemlerinin alınmasına bağlanmıştır. Temel nitelikleri değişmeyen bu önlemler; (1) Emisyonun kontrolü (2) Kamu harcamalarının kısılması, (3) Reel devalüasyon, (4) Fiyat ve faizlerin serbest bırakılıp ücretlerin indirimi olarak maddelenebilir. Alınacak bu tedbirler izlenerek, o ülkenin "kredi" değeri de belirlenecektir. Uluslararası Para Fonu'nun ülkeler yönünden bir hayli ağır bulunan borçlanma şartları o sırada daha esnek bir duruma getirilerek ülkelere kota kolaylıkları sağlanmış, sonuçta dış borçlar yönünden vahim duruma düşen ülkelerin bir kısım borçları ertelenerek nefes almalarına imkan tanınmıştır³⁷.

Bu program çerçevesinde gerek Uluslararası Para Fonu ve gerekse Dünya Bankası Türkiye'den; karşılaştırmalı üstünlük prensibine "sözde" ters düştüğü gerekçesiyle "ağır sanayi" hamlesinden vazgeçmesini, korumacılığı kaldırmasını, sermaye yoğun teknikler transfer ederek "ihracata yönelik" ve dış rekabete açık bir piyasa sistemine geçmesini bekliyordu³⁸. Böylece Türkiye'nin makroekonomik gelişme stratejisi olarak "ihracat yönelimli büyüme" yaklaşımı kabul edilmiş oluyordu. 24 Ocak Kararları başta Uluslararası Para Fonu olmak üzere milletlerarası mali kuruluşların beklentilerine uygun bir "tedbirler paketi" ortaya koyuyordu.

24 Ocak Kararları, ekonomik literatüre yapısal dönüşümleri içeren bir program olarak geçmiştir. Süleyman Demirel, 1979 yılında Başbakanlık Müsteşarlığı'na getirdiği Turgut Özal'a, yeni bir ekonomik istikrar programı hazırlama görevi vermiştir. Program kısa sürede hazırlanmıştır; bir başka deyişle IMF tarafından hazırlanmış olan program, 24 Ocak 1980'de kamuoyuna açıklanmıştır.³⁹

³⁷ Cevdet Erdost, **IMF İstikrar Politikaları ve Türkiye**, Ankara: Savaş Yayınları, 1982.s.254

³⁸ Bertil Walstedt, **State Manufacturing Enterprise in Mixed Economy: The Turkish Case**, The J. Hopkins University Press for WB, London: 1980.ss.127-130.

³⁹ Vikipedi, 24 Ocak Kararları, (Erişilme: 23 Ağustos 2007.)
http://tr.wikipedia.org/wiki/24_Ocak_Kararlar%C4%B1

24 Ocak Kararları'nın detaylarında:

1. %32,7 oranında devalüasyon yapılarak günlük kur ilanı uygulamasına gidilmesi
2. Devletin ekonomideki payını küçülten önlemler alınması,
3. Kamu iktisadi teşebbüslerindeki uygulamaya paralel olarak tarım ürünleri destekleme alımları sınırlandırılması,
4. Gübre, enerji ve ulaştırma dışında sübvansiyonlar kaldırılması,
5. Dış ticaret serbestleştirilmesi, yabancı sermaye yatırımları teşvik edilmesi, kar transferlerine kolaylık sağlanması,
6. Yurtdışı müteahhitlik hizmetleri desteklenmesi ön görülmüştür.

İthalat kademeli olarak liberalize edilmiş, ihracat; vergi iadesi, düşük faizli kredi, imalatçı ihracatçılara ithal girdide gümrük muafiyeti, sektörler göre farklılaşan teşvik sistemi ile teşvik edilmiştir. İşin başında “ekonomik istikrar paketi” olarak sunulan bu kararlar, aynı yılın sonuna doğru, yani 12 Eylül Askeri Müdahalesi ile birlikte, kabul görerek ileriye dönük uzun-vadeli yapısal ve stratejik bir nitelik kazanmıştır. Bu politikalar ekonomik ve sosyal yönden köklü bir dönüşümü beraberinde getirmiştir.

Türkiye, 1980'lerdeki küresel-konjonktürel gelişmeleri, içyapısal sorunları ile birlikte karşılamak zorunda kalmıştır. Bu nedenle, atılan neo-liberal adımlar, ekonomik ve toplumsal sorunlar karşısında ancak 12 Eylül askeri müdahalesinin sağladığı koşullar sonrasında hayata geçirilebilmiştir. Bu bağlamda 24 Ocak 1980 kararları ile birlikte devlet ithal ikameci politikaların yerine serbest piyasa mekanizmasını seçmiştir. Ekonominin “kıt kaynaklara bağımlı” yapısı, 1980 öncesi iktidarlarını, genelde planlamalı ve kalkınmacı iktisat teorilerini benimsemeye itmiştir. Kalkınmacı iktisat teorisyenleri, ekonomiyi 5'er yıllık kalkınma planları ile yönlendirmiş, bu ekseninde oluşturulmuş devlet kurumları (Devlet Planlama Teşkilatı) politik araç olarak kullanılmıştır. Bu kurumlar ithal ikamesi ağırlıklı politikaları ve ülke öz kaynaklarının ekonomiye en verimli katkısının sağlanması yönündeki uygulamaları ile “kalkınmacı” eğilimlerini ortaya koymuşlardır. Yeni sağın bu uygulamalarla temel farklılığı, daha önceleri sürdürülen “kalkınmacı”

politikaların yerine, “büyüme” politikalarını koymasındır. Bu şekilde yönelinen hedef de “küreselleşme” olarak belirginleşmiştir.⁴⁰

Tablo 5: Dış Ticaret Göstergeleri⁴¹

	İthalat/İhracat Oranı	İhracat/GSMH	İthalat/GSMH	Dış Ticaret Hacmi/GSMH	Sanayi İhracatı/ Toplam İhracat	Döviz ve Altın Rezervleri (Net)
1975	29.6	3.7	12.7	16.4	35.9	1192.0
1976	38.2	4.8	12.6	17.4	30.4	1080.0
1977	30.2	3.6	11.8	15.4	33.4	630.0
1978	49.7	4.3	8.6	12.9	27.2	711.0
1979	44.6	3.9	8.7	12.6	34.7	706.0
1980	36.8	5.0	15.6	18.6	36.0	1209.0
1981	52.7	7.9	15.0	22.9	48.7	1657.0
1982	65.0	10.6	16.3	26.9	55.7	1979.0
1983	62.0	11.1	17.9	29.0	63.5	2009.0
1984	66.3	14.2	21.4	35.5	72.1	3279.0
1985	70.2	14.8	21.1	36.0	75.3	4346.7
1986	67.1	12.7	18.9	31.6	71.4	3482.0
1987	72.0	14.9	20.1	35.6	79.1	5212.1
1988	81.4	16.5	20.2	36.7	76.7	6428.4
1989	73.6	14.4	19.6	34.1	78.2	9285.2
1990	58.1	11.9	20.5	32.4	79.3	9285 (1)

Kaynak: DİE verilerine göre. (1) Milyon \$

1.2.2.2. Liberalleşme Eğilimleri

Türkiye'nin sağı ekonomik ve toplumsal geçmişindeki farklılıklar ve yeterli stratejik ve taktik planlama sağlanamadan yaşanan Özal dönemiyle Batı örneklerinden farklı bir seyir izlemiştir. Türkiye'nin “dışa açılma politikaları” ile hızlı ve anti-demokratik bir biçimde küreselleşmenin içine girişi toplumsal sorunları hızlandırmıştır. Türkiye’de (Latin Amerika ve Asya Ülkeleri örneklerindeki gibi) toplumsal kargaşalar sonrasında gelen 12 Eylül Askeri Müdahalesi “yeni” ye yol açmış, bu yol Özal iktidarının ekonomi politiğin yerine politik ekonomi oturtma çabasını hızlı ve etkin bir biçimde uygulamasını, bu yolla da sivil yaşama geçişteki hegemonyasını kurmasını

⁴⁰ Ş. Murat Öcal, “Teknoloji, Küreselleşme ve ‘Yeni’ Durumlar”, Ekonomik Yaklaşım, Cilt 6, No:18-19, Ankara: 1995. s.386.

⁴¹ AKIN, a.g.e., s.157.

sağlamıştır.⁴² Osmanlı'dan alınan bürokratik mirasa göre devlet toplumdaki farklılıkları dışlamış, farklılıklara gözünü kapatmıştır. 1950'den sonra sınırlı toplumsal ve siyasal kısırdanmalar olmuşsa da asıl sıçrama 1980'den sonra yaşanmıştır. Devlet halkın karşısında gerilemeye başlamış; ekonomi, politik bir olaydan daha çok teknokratik bir hale dönüşmüştür⁴³.

Türk siyasal tarihine baktığımızda belirginleşen önemli bir özellik, emek ve yönetim arasında bir sermaye alanı oluşturulamamış olmasıdır. Bu özellik yukarıda anlatılan siyasal kesintilerin de önemli bir açıklayıcısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı'da saray bürokrasisi ve üretici arasında yaşanan ilişki "sermaye birikiminin hızlanmasını" engellemiş, bu yolla belirgin bir burjuvazi oluşmamıştır. Cumhuriyet Türkiye'si de Askeri Bürokrasi tarafından kurulmuş, burjuvazi ve sivil toplum 50'li yılların başına kadar yeterli ölçüde gelişmemiştir. Demokrat Parti iktidarı ile başlayan süreçte ortaya konan program, "teşebbüs", "fikir", ve "inanç" özgürlükleri temaları ile, gücün devletten bireye kaydığı bir ortam yaratmıştır. Tek parti döneminde yasaklanan dini guruplar, işçi sendikaları ve köylü grupları gibi yapılar bu dönemde ortaya çıkmıştır⁴⁴. Bürokrasinin bu liberal gelişmelere karşı çıkışına rağmen ekonomik açıdan da dışa açılmaya başlanması, siyasi partilerin ve toplumsal grupların gelişimini hızlandırmıştır.

Türkiye'de muhafazakârlık da, 1983 sonrası uygulanan neo-liberal politikalar paralelinde yeni bir süreç yaşamıştır. Özal'ın İslam'ın yeniden yorumlanması isteği ve Batı-İslam sentezi arayışları, "muhafazakârlık" yaklaşımını İslamcılıkla yakınlaştırmış, ancak İslamcı seçmen tabanının zaman içinde Anavatan Partisi'nden ayrılmasıyla Anavatan Partisi, muhafazakârlık yaklaşımı, geleneksel ulusal değerlerle evrensel değerler ortasında bir noktaya taşınmıştır. Bu çerçevede kadın hakları, çevre ve etnik kültürel haklar eksenindeki tartışmalar da kamusal alanda bu dönemde duyulmaya başlanmıştır. Ayrıca bireyin devlete karşı öncülleşmesi, minimal devlet gibi

⁴² Alev Özkazanç, "Türkiye'de Yeni Sağ", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi; Yüzyıl Biterken**, İletişim Yayıncılık, 1996, ss. 1218-1224.

⁴³ Ömer Çaha, "Liberalizmin Temel İlkeleri", **Yeni Türkiye**, 1996, ss. 38-56.

⁴⁴ Rasim Özgür Dönmez, **Türkiye'de Sivil Toplum Tartışmaları**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: 2002, s. 92.

kavramlar bu dönemde önem kazanmıştır. Özal'la birlikte devletin daraltılması (özellikle Kamu İktisadi Teşekkülleri'nin özelleşmesi), yerel yönetimlerin güçlenmesi (belediyelere fon aktarımı), pazar ekonomisinin ön plana çıkarılması (ekonomik örgütlenme) gibi etkinliklerden dolayı, sivil toplumun da önü açılmıştır. Ancak; bu bağlamda sivil toplumun gelişiminin öncelikli olarak etnik (Kürtçülük) ve dini (siyasal İslamcılık) temelinde yaşanması rejim açısından birtakım sorunları da doğurmuştur.⁴⁵ Kararlar uygulanmaya başlanmasından dört yıl sonra, bu politikaların burjuvazinin küçük bir kesimi dışında tüm toplum kesimlerinin çok önemli kayıplarına neden olduğu görülmüştür.

Kararlarının uygulamaları askeri yönetim tarafından gerçekleştirilmesi kararlar nedeniyle kaybeden kesimleri temsil eden kitle örgütlerinin ortadan kalkması ya da etkisizleşmesi, basın denetim altında olması bu politikalara tepkilerin gecikmesine neden olmuştur. Özetle, devlet mekanizması sadece sermayenin taleplerini kabul eden ve sermaye sınıfı haricindeki talep ve ihtiyaçları reddeden işleyişine kavuşmuştur.⁴⁶

⁴⁵ Ersoy, **a.g.e.**, ss. 28-30.

⁴⁶ Vikipedi, 24 Ocak Kararları, (Erişilme tarihi : 23 Ağustos 2007)
http://tr.wikipedia.org/wiki/24_Ocak_Kararlar%C4%B1

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE LIBERALİZM VE ÖZAL DÖNEMİ SOSYAL POLİTİKALARI

2.1. LIBERALİZM VE ÖZAL DÖNEMİ

Liberalizm, bireyciliğe dayalı bireylerin siyasal ve ekonomik alandaki hak ve özgürlüklerini güvence altına alan, piyasa ekonomisinin doğal işleyişine bırakılarak devletin ekonomiye müdahalelerinin en az düzeye indirilmesini savunan bir doktrindir.⁴⁷ Bir başka ifadeyle liberalizm, özel mülkiyet, özel teşebbüs ve hürriyet esasına dayalı bir piyasa sistemidir. Liberalizm, devlet nezareti ve kontrolü sisteminden toplumu kurtarmayı amaçlamıştır. Liberalizmin temel noktası meşhur slogan laissez-faire, yani insanları ekonomik faaliyetlerinde, dini işlerinde, düşünce ve kültürde kendi hayatlarını, yaşamada serbest bırakma ile özetlenebilir.⁴⁸

Liberalizm düşüncesi feodaliteye, onun yetkeci, akıl dışı bireyciliğine ve dine bağlı ideolojisine karşı tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu ideoloji öncelikle burjuva ya da kapitalist sınıfın ideolojisi olmuş, İngiliz devrimiyle başlamış, Fransız devrimi ile evrenselliğe ulaşmıştır.⁴⁹ Birçok siyasal, askeri, yönetsel, hukuksal ve dinsel ayrıcalıklara sahip olan aristokratlar (toprak soylular), ticaret ve sanayinin gelişmesi sonucu ortaya çıkan burjuva topluluğunun (kent soylular) gelişmesine engel olmak istemişler ve liberalizm bu ilişkilerinden doğan sorunlara çözüm arayışı neticesinde doğmuştur.⁵⁰

Türkiye'de liberalizmin etkileri Osmanlı zamanında ilan edilen Tanzimat Fermanı'na dayanmakla birlikte gerek teorik, gerekse de pratik olarak 1980'e kadar liberalizm konusunda pek ciddi adımlar atılmamıştır. Ancak 1980'li yıllarda dışa açılma ile birlikte dünyada esen liberal akımın etkilerinden uzak kalmak mümkün olmamıştır. 1980'li yıllar tüm dünyada devletçilik

⁴⁷ Coşkun Can Aktan, "Turgut Özal'ın Değişim Modeli ve Değişime Karşı Direnen Güçler Tahlihi", *Türkiye Günlüğü Dergisi*, 1996 b, Sayı 40, ss.15-32.

⁴⁸ R. Raico, "Yirminci Yüzyılda Klasik Liberalizm", *Liberal Düşünce*, 2002, sayı 28, s.135.

⁴⁹ S.Akşin, "Düşünce Tarihi (1945 Sonrası)", *Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye Tarihi 1980-1995*, 3. b., İstanbul: Cem Yayınevi, 2000, s. 264.

⁵⁰ A. T. Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1997, s.322.

modellerinin terk edilerek, ithal ikameci sanayi politikalarının yerini dışa açık, sınırların kaldırıldığı, serbest piyasa ekonomisinin ve sınırlı devleti savunan neoliberal politikaların hakim olduğu yıllardır. Bu neoliberal politikalar Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası'nın yapısal uyum kredileri ile gelişmekte olan ülkelerde uygulama alanı bulmuştur. Bu politikalar Türkiye'de 24 Ocak 1980 Kararlarıyla gündeme gelmiş ve 12 Eylül askeri yönetimiyle uygulanacak yasal ve toplumsal zemin hazırlanmıştır. 24 Ocak Kararları'nın alınmasında ve uygulanmasında karşımıza çıkan isim Turgut Özal olmuştur. 24 Ocak Kararları'nın hazırlanmasında 43. Hükümet döneminde başbakan Süleyman Demirel'in müsteşarıyken, bu kararların uygulanması aşamasında Askeri rejimin ekonomiden sorumlu devlet bakanı ve başbakan yardımcısı olmuştur. Özal askeri rejim sonrası iktidarda olduğu 1983-1989 döneminde de Türkiye'de liberalleşme ve yeni dünya düzenine entegre olma yolunda önemli adımlar atmıştır.

1980'li yıllarda borç krizinin patlak vermesi ile gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelerin yeni liberal programını kabul etme eğilimine girmişlerdir. Mali piyasaların serbestleşmesi ve mali denetimin uluslararası sermayenin egemenliğine geçmesi, gelişmekte olan ülkelerin yüksek ve değişken faizler ile borçlandırılarak, gelirlerinin ipotek altına alınmasına yol açmıştır. Borç krizi nedeniyle borçlu ülkelerin önceliği, uluslararası mali kuruluşlardan kredi bulmak ve bu kuruluşların onayını alarak ticari piyasalardan borçlanabilmek olunca, küresel ekonominin eşitlikçi bir anlayışla düzenlenmesi talepleri terk edilmek zorunda kalmıştır.⁵¹

Yeni dünya düzeni mali piyasaların serbestleştirilmesi ile mali piyasaların ulusal engellerden kurtulması ve karlı alanların devlet tekeline arındırılarak özel sektöre açılması üzerine yükselmiştir. Türkiye'de Özal döneminde bu neoliberal politikaların uygulanması sonucunda ülke ekonomisinde bir canlanma görülmüş, dış ticarete olumlu gelişmeler yaşanmıştır; ancak iç, dış borçlar, enflasyon ve işsizlik artmıştır.

⁵¹ Seyhan ERDOĞDU, **Küreselleşme Sürecinde Uluslararası Çalışma Örgütü-ILO**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın No:595 Cahit Talas Anısına, Güncel Sosyal Politika Tartışmaları, Ankara 2007, s.289.

Özal döneminde liberal ekonomiye geçişle ilgili önemli girişimlerde bulunulduğu halde liberalizmin siyasi yönüyle ilgili çok ciddi adımlar atılmamıştır. Özal, liberalizmin devlete biçtiği sınırlı devlet anlayışını benimsemiştir. Bu doğrultuda Özal'ın liberalizmin siyasi yönüyle ilgili olarak, Türk siyasi hayatında devlete verilen üstünlük ve kutsal devlet anlayışına karşı çıkmıştır. Bürokratik yönetim geleneğini eleştirmiştir. Bürokrasinin gücünü kırmak için girişimlerde bulunmuştur. Millet için değil de devletin millet için var olduğunu dile getirmiştir. Özal'a göre, devlet vatandaşın rakibi olamaz, devletin görevi bireylerin önündeki engelleri kaldırmak ve bireyin önünü açmaktır. Devlet, piyasanın sağlıklı işleyebilmesi için düzenleyici ve tanzim edici rol üstlenmelidir, devlet piyasaya müdahale etmemelidir. Ancak; Özal dönemi uygulamalarında devlet piyasaya çeşitli şekillerde müdahale etmiş ve devlet otoriter gücünü devam ettirmiştir. Özal döneminde demokratik hak ve özgürlükler alanında kayda değer gelişmeler yaşanmamış, askeri rejim döneminden kalan sınırlamalar devam etmiştir. Düşünce, basın, sendikal özgürlükler alanındaki sınırlamalar siyasi liberalizmi engellemiştir.

Anavatan Partisi'nin liberal bir parti olduğu konusunda genelde hemfikir olunmakla beraber tartışma konusu, partinin liberal politikaları ne derece sadakatle uyguladığı konusunda çıkmaktadır. Anavatan Partisi'nin sosyo-politik-ekonomik değişim planlarının temel amacı, "kamu politikalarını belirleyen geleneksel bürokratik seçkinlerin gücünü kırmak ve sivil toplumsal öğeleri güçlendirmektir."⁵²

⁵² Sıtkı YILDIZ, **1980 Sonrası Türkiye'de Sosyo-Kültürel Değişim –Özal Dönemi-**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale, 1996, s. 80.

2.1.1. ÖZAL DÖNEMİ SOSYAL POLİTİKALARIN YASAL DAYANAĞI

2.1.1.1. 1982 Anayasası

12 Eylül 1980 askeri müdahalesi ile birlikte sendikal faaliyetlerin durdurulmuş ve uygulanmakta olan yaygın grevler sona ermiştir. Bu dönemde, Anayasa da askıya alınmış, Milli Güvenlik Konseyi tarafından kabul edilen düzenlemeler yasa haline gelmiştir. Konseyin 12 Eylül 1980 tarih ve 7 numaralı bildirisi ile Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu, Milliyetçi İşçi Sendikaları Koordinasyonu ve bunlara bağlı sendikaların faaliyetleri durdurulduğu gibi 14 Eylül 1980 ve 14 numaralı bildiri ile de tüm grev ve lokavtlar ertelenmiştir. Ardından 27 Aralık 1980 tarihinde süresi sona eren toplu iş sözleşmelerinin sosyal zorunluluk hallerinde yeniden yürürlüğe konması hakkında 2364 sayılı yasa yayımlanmıştır. Böylece 1963–1980 arası yürürlükte olan 274 ve 275 sayılı sendikal yasaların sağladığı sendikal haklar ortadan kaldırılmış ve 1960 – 1980 arası sendikalar için yaşanan “yükseliş” dönem sona ermiş olmuştur. 1982 yılında yürürlüğe giren yeni Anayasa ile sendika kurma, sendikal faaliyet, toplu iş sözleşmeleri ve grev hakları konusunda önemli kısıtlamalar getirilmiştir.⁵³

1982 Anayasası sendikal yasalar hazırlanırken büyük ölçüde işveren örgütlerinin görüşlerine itibar edilmiştir. Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, 1982 Anayasasının hazırlık sürecinde danışma meclisine sunduğu raporda, sosyal sorunların yeni bir yaklaşımla ele alınmasını istemiş ve şu görüşleri dile getirmiştir: “Geçmişte işçi-işveren ilişkilerine yaklaşımda daima işçilerin himayeye muhtaç olduğu görüşünün hakim olduğu bilinen bir gerçektir. Artık günümüzde işçinin ezildiği, istismar edildiği iddialarının geçersizliği ortadadır. Üç milyona yakın işsiz varlığı düşünülürse ülkemizde çalışan işçilerin mutlu bir azınlık teşkil ettiği söylenebilir. Bu sebeple sosyal

⁵³ Meryem KORAY, Aziz ÇELİK, **Avrupa Birliği ve Türkiye’de Sosyal Diyalog**, Belediye-iş Yayınları, Gurup Matbaacılık A.Ş., Ankara 2007, ss. 307-308.

sorunlara yaklaşırken işçi lehine yorum kriteri terk edilmeli ve ülke yararı gözetilmelidir”⁵⁴

Bu görüşe dayanarak oluşturulan 1982 Anayasasının ana felsefesinde önemli değişiklikler yapılmış yasakçı, sosyal korumadan uzak ve devleti topluma karşı korumayı amaçlayan bir yaklaşım benimsenmiştir. 1982 Anayasası devletin sosyal niteliğini kağıt üzerinde korurken, sosyal ve sendikal haklarda önemli kısıtlamalar getirmiştir. 1982 Anayasası’nda sosyal politikanın oluşumunu etkileyecek baskı gruplarına ilişkin getirilen kısıtlayıcı hükümler, sosyal politikayı zayıflatan etkenlerden olmuştur.⁵⁵

2.1.1.2. Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmeleri

Uluslararası bir düzenlemenin veya antlaşmanın iç hukukta nasıl yer bulacağı 1982 anayasası’nın 90. maddesinde düzenlenen “ usulüne göre yürürlüğe konulmuş Milletlerarası Antlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz ” hükmüne göre belirlenmektedir.⁵⁶

Türkiye, 1932 yılında Uluslararası Çalışma Örgütü’ne üye olmuştur. Uluslararası Çalışma Örgütü’ne üyeliğimiz her ne kadar 1932 yılında başlıyor ise de, fiilen aktif durumu 1946 yılından sonra başlar. İncelediğimiz dönem itibarı ile Uluslararası Çalışma Örgütü sözleşmelerine baktığımızda dönem içinde onaylanan sadece bir sözleşme önümüze çıkmaktadır. Bu sözleşme, Uluslararası Çalışma Örgütü kabul tarihi 1946 olan 77 nolu (Çocukların ve Gençlerin İşe Elverişlilikleri Yönünden Sağlık Muayenesine Tabi Tutulmaları Hakkında Sözleşme) sözleşmedir. 77 nolu sözleşme 16 ağustos 1983 tarihinde 2878 sayılı kanun ile onaylanmış ve 18 ağustos tarihinde Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu sözleşme adından da anlaşılacağı üzere sanayide çalışacak özellikle 18 yaşından küçük gençlerin

⁵⁴ ÇELİK, a.g.e., s. 181.

⁵⁵ ÇELİK, a.g.e., s.182.

⁵⁶ Pir Ali KAYA, “2000’li Yıllarda Türkiye’nin ILO Serüvenine Kısa Bir Bakış”, Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, ss.15-16.

tam teşekküllü hastanelerden işin niteliklerine uygun olduklarına dair sağlık raporunu almaları zorunluluğunu getirmiştir.

2.1.1.3. 2821 Sayılı Sendikalar ve 2822 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu

Sendikalaşma kavramı, bir ülkedeki yasal olarak sendikalaşabilir çalışanların sendikalarda örgütlenme oranını gösterir. Sendikalaşma, ülkelerin siyasi yapıları ile ilgili olduğu kadar, kuşkusuz endüstrileşme düzeyi, bağımlı çalışanların sayısı, işgücünün yapısı, işsizlik ve kayıtdışı istihdam oranı, işverenlerin tutumu, mevcut sendikaların çalışma yöntemleri ve endüstri ilişkilerini düzenleyen yasal çerçeveye de yakından ilgilidir.⁵⁷ Bu bağlamda, Türkiye’de özgür sendikacılık, toplu ilişkiler düzenine hareket kazandıran yeterli sayıda işçi kesiminin oluşmasına, siyasi rejimin giderek demokratikleşmesine, keza çoğulcu boyut kazanmasına paralel olarak gelişme fırsatını 1961 anayasası ile bulmuştur.

Türk sendikacılığında sendikalaşma süreci, endüstrileşme düzeyi, bağımlı çalışanlar sayısı, siyasi konjonktür, ekonomi politikalarındaki köklü değişimler, endüstri ilişkileri sistemini düzenleyen yasal çerçeve değişiklikleriyle bağıntılı olarak yasallık kazandığı 1947’den günümüze kadar; 1947-1963, 1963-1983 ve 1983 sonrası olmak üzere üç evrede incelenebilir.

1. Sendikalaşma Sürecinde Birinci Evre (1947-1963)

Sendikalaşma süreci, bir ülkedeki sendikal hareketin örgütlenme fırsatı bulmasıyla başlar; örgütlenmenin mevcudiyeti ile devam eder. Türkiye’de sendikacılık, 1938 tarih ve 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu’nda “Sınıf esasına dayalı cemiyet kurulamaz.” ifadesinin metinden çıkarıldığı 4919 sayılı 5 Haziran 1946 değişikliği ile yasallık kazanmıştır. Sendikal hareketin yasallık kazanmasını takip eden aylarda sendikalar kurulmuşsa da, ilk kurulan

⁵⁷ Adnan MAHİROĞULLARI, "Türkiye’de Sendikalaşma Evreleri ve Sendikalaşmayı Etkileyen Unsurlar"(Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi Cilt:2 Sayı:1), ss.162-172.

sendikaların çoğunluğunun Türkiye Sosyalist Partisi, Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi gibi sosyalizmi benimseyen partiler öncülüğünde kurulması dönemin hükümetini kuşkulandırmış; sendikacılığın daha başlangıçta “ideolojik boyut” kazanacağı endişesiyle söz konusu sendikalar 17 Aralık 1946 tarihinde sıkıyönetim kararıyla kapatılmıştır. Bu nedenle, sendikalaşma sürecinin başlangıcını, sendikaların kuruluş esasları ve faaliyet alanlarını belirleyen “5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun”un kabul edildiği 1947 tarihinden itibaren almak gerekir.

2. Sendikalaşma Sürecinde İkinci Evre (1963-1983)

27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi sonrasında Türkiye yeni bir döneme girmiştir. Her şeyden önce bu dönemde temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alındığı bir Anayasa hazırlanarak “demokratikleşme süreci” başlatılmıştır. Bu bağlamda sendikacılığın gelişim yollarını tıkayan önemli bazı engeller kaldırılmış, işçi haklarıyla ilgili fikirlerin serbestçe savunulduğu ve tartışıldığı bir dönem yaşanmıştır.⁵⁸

1961 Anayasası'nın başlattığı yeni dönemde değişen ekonomik ve siyasal konjonktürün sonucu olarak toplu ilişkiler düzeninin yasal çerçevesinde de köklü değişimler ortaya çıkmış; sendikalar artık şüphe ile bakılan kurumlar olmaktan kurtulmuştur. 1963'te yasalaşan iki önemli kanun; 274 sayılı Sendikalar Kanunu ve Türk işçisine ilk defa grevli toplu pazarlık hakkını veren 275 sayılı Toplu İş sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu sendikal harekete yeni bir yön çizmiştir. Dolayısıyla yasal çerçevedeki söz konusu köklü değişim nedeniyle sendikacılık, keza sendikalaşma yeni bir sürece girmiştir.

⁵⁸ Alpaslan Işıklı, **Toplu İş Sözleşmeleri ve Türkiye Ekonomisi içindeki Yeri**, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayını, 1967, s. 87.

3. Sendikalaşma Sürecinde Üçüncü Evre (1983'ten Günümüze)

Türk demokrasisi, 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesiyle kesintiye uğramış; üç yıl süren bir ara dönem yaşanmıştır. 1980 sonrasında özellikle siyasi açıdan meydana gelen değişikliklerin etkisi altında kalarak yeni bir yapılanma sürecinin içine girildiği söylenebilir. Yapılan askeri müdahale Türk Sendikacılığı açısından yeni bir dönemi beraberinde getirmiştir. Bu dönemde sendikacılık uzun bir süre baskı altında tutulmuş ve fonksiyonlarını gereği gibi yerine getirmesi engellenmiştir. Bu arada Milli Güvenlik Konseyi, 1961 Anayasası'nı askıya almasının yanında çalışma hayatını ilgilendiren 274 ve 275 sayılı yasaları da yürürlükten kaldırmıştır. Ayrıca Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu, Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu gibi bazı konfederasyonların ve sendikaların faaliyetlerine son verilmiş, mal varlıklarına el konulmuş ayrıca çok sayıda sendikacı gözaltına alınmış ve yargılanmıştır. Bu dönemde çıkarılan yeni yasal düzenlemelere bazı sendikalar ayak uydurmaya çalışırken, faaliyetleri durdurulan sendikalar ile ilgili yargılamanın uzun süre devam ettiği görülmektedir.⁵⁹ Endüstri ilişkilerini şekillendiren yasal çerçeve, başta 1982 Anayasası olmak üzere 2821 sayılı Sendikalar Kanunu, 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu bu ara dönemde hazırlanmıştır. 1980 öncesi kimi sendika yöneticilerinin sendika ve toplu pazarlık yasalarındaki boşluklardan, yargı ve yürütme organlarının işleyiş aksaklarından yararlanarak giriştikleri yasa dışı eylemler, 12 Eylül'de gerçekleştirilen askeri müdahalenin gerekçeleri arasında yer almıştır.⁶⁰ Bu nedenle, çalışma hayatı ile ilgili yeni yasal düzenlemeler hazırlanırken, 1970-1980 arasında çalışma ilişkilerinde yaşanan bunalımlar, uzun süreli grevler, işyerlerini tahribe varan işçi olayları gibi menfi etkenler göz önünde bulundurulmuştur. Bu bağlamda, sendikalara 1997'deki Anayasaya Uyum Yasaları yürürlüğe girene kadar geniş kapsamlı siyasi faaliyet yasağı, toplu pazarlık ve grev hakkının kullanılmasını güçleştirici düzenlemeler getirilmiş; bazı işçilerin, bu arada kamu kesiminde sözleşmeli

⁵⁹ Abdülkadir ŞENKAL, **Sendikasız Endüstri İlişkileri (Genel Olarak Dünya'da ve Türkiye'de)**, Ankara 1999, s. 249.

⁶⁰ Alpaslan Işıklı, **Sendikacılık ve Siyaset**, Ankara: Öteki Yayınevi, C. 1, 1995, s. 41.

personelin sendikalara üye olmaları yasaklanmış, dolayısıyla sendikalaşmanın kapsamı daraltılmıştır.

Anavatan Partisi'nin 1983'ten 1991'e kadar süren iktidar dönemi, hukuksal üst yapısı 12 Eylül rejimi tarafından belirlenmiş olan ekonomik yapılanmayı gerçekleştirilmeye yönelmiştir. Bu yasalar daha hazırlık aşamasında Türk-İş'in büyük tepkisine yol açtı. Sendikaları işlevsiz hale getiren yasa tasarıları hakkında Türk-İş, "sendikalar devlet cihazı içinde görevleri sınırlı müdürlük ya da ünite değildir" tepkisini göstermiş ve bu tasarıların yasalaşması durumunda özgür sendikacılık ve serbest toplu pazarlık düzeninin ortadan kalkacağını vurgulamıştır. Bununla birlikte, zamanla beliren görece demokratikleşme sürecinde sendika hareketinin belli bir canlılık ve belli ölçüde bağımsız bir kişilik kazanmaya başladığı görülmektedir.⁶¹

2.1.2. Sosyal Politikanın Alt Yapısı

Anavatan Partisi'nin geleneksel sağ-sol örgütlenmenin dışında kalması, daha uzlaşmacı, daha yenilikçi bir gözlükle görüntülenebilmesi nedeni ile geniş bir seçmen desteği sağlamasının da temelini oluşturmuştur. Özellikle "orta direk" söylemi ve siyasetin geleneksel yapısına karşı kayıtsız ve kavgasız tarzı Özal'ın benimsenmesini sağlayan ve "sivil imajının" kabulünü oluşturan etmenlerdir. Ancak bu gelişmeler ileride gözlenen "a-politize", "popülist" ve "kasaba burjuvazisi"nden ileri gidememiş bir yığın-sınıf sorununu da yaratmış görünmektedir.

Küreselleşme süreci ile yüz yüze kalınarak yaşanan değişimler, günümüzde gelinen noktanın da temellerini oluşturmuştur. Özal, Anavatan Partisi'nin kuruluşundan sonra yaptığı konuşmasında "Partimiz milliyetçi, muhafazakâr, sosyal adaletçi ve serbest ekonomiden yana olup, ılımlı sağ

⁶¹ Şafak TARTANOĞLU, **1980 Sonrası Türk Sendikacılığı ve Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara 2007, s.67.

temsil etmektedir. Uç değerler partimizde yer almayacaktır demiştir⁶².” Özal Anavatan Partisi'nin muhafazakârlığını anlatırken “bizim muhafazakârlığımız bazılarının tanıdığı, düşündüğü gibi tutuculuk değildir; adetlerimizi, ananemizi ve ananelerimizden devre uyan en iyilerini en iyi şekilde muhafaza etmektir” demiştir. Anavatan Partisi'nin muhafazakârlık yaklaşımının “milliyetçilik” ve “islamizm” le daha yakın ilişkide olduğu açıktır.

Anavatan Partisi'nin “milliyetçilik” anlayışı ise –parti programında değinildiği biçimiyle- Anayasa çerçevesinde teminat altına alındığı şekilde, bölünmez bütünlüğü, tarihi ve kültürü ile maddi ve manevi değerleri kapsayarak “ırkçılığı” reddeden, kaynaştırıcı bir bilinç olarak vurgulanmıştır.⁶³

2.1.3. Sosyal Politikanın Finansmanı

Yeni sağın temel argümanlarından biri olan ve kamu faaliyet alanlarının özel sektöre devrini hedefleyen özelleştirme uygulamaları hedeflendiği düzeyde gerçekleştirilememiş ve günümüze kadar ulaşan hukuki sorunlarla yetersiz kalmıştır. Özal döneminde özelleştirmede Türkiye'yi örnek alan Latin Amerika ve piyasa ekonomisine geçiş sürecini çok sonra başlatan eski doğu bloğu ülkeleri uygulamada Türkiye'nin önüne geçmişlerdir.⁶⁴

Genel bir perspektifle Özal dönemi Anavatan Partisi'nin ekonomik politikalarına bakıldığında kambiyo sisteminde (Türk Parasını Koruma Kanunu'nun kaldırılması), ihracat engellerinin kaldırılmasında, esnek ve gerçekçi kur ve faiz uygulamalarında, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nın kurulmasında, Türk Lirası'nın sermaye işlemlerinde dönüştürülebilir hale getirilmesinde, fiyat kontrollerinin kaldırılmasında sağlanan liberalizasyonun dışında, dış rekabete açık sanayileşme politikaları ile sanayi ve hizmet yatırımlarının özendirilmesi politikaları, geleneksel ekonomi politikalarında

⁶² A. Tuncer, **Turgut Özal: Modern Türkiye'nin Mimarı**, İzmir: Doğruluk Matbaası, 1987, s.17.

⁶³ Mustafa Taşar, **Türkiye'nin Düşünce Gündemi**, Ankara: Adım Ajans, 2001,s.19.

⁶⁴ Orhan Morgil, “Turgut Özal ve Ekonomik Politikaları”, **Devlet ve Siyaset Adamı Turgut Özal**, İstanbul: Çetin Ofset Matbaası, 1996, s.104.

sağlanan radikal değişimi ifade etmektedir.⁶⁵ Ayrıca Özal, ekonomik reformların hızla gerçekleştirilebilmesi için kamu finansmanının sağlanmasında bütçe dışı bir araç olan “fon” sistemini uygulamıştır. Fon uygulaması Turgut Özal’ın ekonomik sorunlara pragmatik yaklaşımının bir örneği olarak değerlendirilebilmektedir. Özal, “enflasyon’un büyümenin sonucu olduğu”na dair görüşü ile enflasyonist politikaların doğurduğu “gelir dağılımındaki bozulma” ve Anavatan Partisi politikalarının temel aldığı “orta sınıf” ın erimesi ile ortaya çıkan sosyo-ekonomik sorunlara karşı ise yeterli düzeyde önlem alamamıştır.

2.1.4. Sosyal Politikanın Yönetimi

Hiç şüphe yok ki Anavatan Partisi Türkiye Cumhuriyeti siyasal tarihinde ayrı bir yer tutar. Başlangıcında öngördüğü politikalar dolayısıyla kendi adından sıkça söz edilen parti ilk genel seçimde diğer partilere nazaran büyük farkla başarı sağlamış ve dikkatleri üzerine çekmiştir. Kuruluşundan hemen sonra çok büyük bir oy kitlesiyle iktidar koltuğuna oturan Turgut Özal’ın lider konumunda olduğu Anavatan Partisi tarihsel, siyasal kastları aşmak için büyük çabalar harcadı. Anavatanı organize eden Özal, parti yönetimine daha önceki yıllarda siyasi liderlik yapan karizmatik şahsiyetli kişileri getirdi. Özal’ın esas amacı 12 Eylül günlerinin karmaşa ve kaos ortamını hesaplayarak Anavatan Partisi’nde farklı siyasi görüşleri bir araya getirmektir. Bu partilerin içinde eski Adalet Parti’liler, Milli Selamet Parti’liler, Milliyetçi Hareket Parti’liler, Cumhuriyet Parti’liler bulunmaktadır. Temel prensip farklı görüşlere sahip bu kişileri bir araya getirip uzlaştırmak ve bir mozaik yaratmaktır. Parti programında “toplumdaki çeşitli grup menfaatlerinin bir bütününü tamamlayıcı unsurları olduğuna, bunların ahenkli bir şekilde milli menfaatler çerçevesinde birbirleriyle telif edilebileceğine inanırız.” yazılmıştır.

Özal hükümeti ikinci programında Anavatan Partisi’nin nasıl bir parti olduğu şu şekilde anlatılmaktadır: “Anavatan yepyeni bir partidir. Ülkemizin ve insanımızın yapısına uygun, milletimizin menfaatleri doğrultusunda

⁶⁵ Morgil, a.g.m, s.104.

birleştirici, hoşgörü ve uzlaşmayı siyasetin harcı sanan bir partidir.”⁶⁶ Tüm bunların yanı sıra Anavatan Partisi liberal bir partidir. Bu çok açıktır çünkü parti programının onuncu maddesinde Anavatan Partisi'nin liberal görüşlü bir parti olduğu ilan edilmektedir. Parti programının onuncu maddesinde: “İktisadi kalkınmada devletin esas fonksiyonu; tanzim edici olması, fertlerin ve kuruluşların iktisadi münasebetlerini düzenleyici, ihtilafların halli, iktisadi istikrarın sağlanmasına matuf sık sık değişmeyen kaideler koyması, engellerin kaldırılarak verimin yükseltilmesidir.” şeklinde yazılmıştır.

Anavatan Partisi'nin liberal bir parti olduğu konusunda genelde hemfikir olunmakla beraber tartışma konusu, partinin liberal politikaları ne derece sadakatle uygulandığı noktasında çıkmaktadır. Anavatan Partisi hükümet programında serbest piyasa ekonomisinin tercih edilmesine, “haksızlıkları ve haksız kazançları önlemek, ülke kaynaklarını en verimli şekilde kullanmak” gerekçe olarak gösterilmektedir.

Anavatan Partisi'nin bazı yeni kavramları iyice değerlendirilmelidir. Bu kavramlar arasında ‘orta direk’, ‘bürokrasi’, ‘ekonomik düzelme’, ‘iç siyasal istikrar’ ve ‘yabancı sermaye’ sayılabilir. Anavatan Partisi öncelikli olarak orta tabakanın (orta direk) partisidir. I. Özal Hükümeti programında, “Bizim programımız, ‘ortak direk’ dediğimiz işçi, memur, esnaf, çiftçi ve emekliye müşahhas, pratik ve gerçekçi çareler getiren sosyal adaletçi bir programdır.” şeklindeki söylem halk nezdinde karşılığını bulmuştur.

Milletin devlete olan önceliğini devamlı suretle vurgulayan Özal, “Devlet millet için vardır. Devletin millet ile bütünleşmesi esastır. Devlet hiçbir zaman vatandaşın karşısında veya vatandaşın rakibi değildir. Devlet vatandaşın yardımcısıdır. Asıl olan devletin zenginliği sonucu milletin zenginliği değil, milletin zenginliği sonucu devletin zengin olmasıdır” derken, sivil ve otoriteryan olmayan bir devlet yönetimi müjdelemiştir. Böylece geleneksel bürokratik yapılanmayı ters yüz ederek, halk için hizmet üreten bir

⁶⁶ YILDIZ, a.g.e., s.78.

mekanizma oluşturma yoluna gidilmiştir. Bu ve benzeri çağrılar doğal olarak halk tabanında geniş yankılar uyandırmıştır.

Özal dönemi Anavatan Partisi Hükümetinde “çevre”, iktidara, kendi temsilcileriyle etkin bir şekilde yönelmiş ve yer almıştır. Böylece taşradan büyük şehirlere gelen insanlar hem ekonomik hem de siyasal ve bürokratik açıdan görel bir güç elde etme imkanı buldular. Gerçekten de, Özal Hükümetleri aracılığıyla, daha önceleri yalnızca seçim zamanlarında hatırlanan “çevre”nin insanları, görel olarak siyasetin odak noktası olmuşlardır.

Her iki hükümet programında da Özal Hükümetleri şu şekilde tanımlanır; “Milliyetçi, Muhafazakar, sosyal adaletçi, rekabete dayalı, serbest piyasa ekonomisini esas alan bir hükümettir. Asla tutucu, mutaassıp ve yeniliklere kapalı değildir. Aksine ilerlemeye açık, medeni, müreffeh, büyük ve kudretli bir Türkiye, en büyük emelidir” biçiminde tanımlanır. Anavatan Partisi hükümetlerinin uyguladığı programlar kendilerine özgü, ülke şartlarımıza uygun politikalar olmuştur.

I.Özal Hükümeti'nin meclisten güvenoyu almasından sonra diğerlerinden farklı bir hükümet politikası izleyeceğini belli ettiği ilk faaliyeti sivilleşmenin ilk işareti olarak diğerlerinin beklentilerinin tersine meclis başkanı olarak askeri yöneticileri değil, bir sivil olan Necmettin Karaduman'ı bu konuma getirmesi olmuştur. Yine aynı şekilde askeri yönetime yakın kişilere bakanlık vermemiştir. Siyasal yasakların kalkması için 6 Eylül 1987 tarihinde referandum yapılmıştır. Evet'çiler Özal'ın ve Anavatan Partisi'nin karşı telkinlerine karşın çok az bir farkla kazanmışlardır. Ancak bu noktada ayrılma konumuna gelmiş olan Türk solu tamamen cepheleşerek günümüze değin süren çok başlı sol tartışmalarını başlatmışlardır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÖZAL DÖNEMİ SOSYAL POLİTİKALARI

Turgut Özal'ın iktidara yürüyüş aşamasında, zamanın politik yapısı ve Özal'ın kişisel özelliklerinin birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Öncelikle aile yapısına baktığımızda Özal'ın aile yapısının geleneksel Türk aile yapısını yansıttığını söyleyebiliriz. Özal sadece kendisini ön plana çıkarmakla kalmamış ailesini de sürekli yakınında tutmuştur. Bu görüntü halka bakış açısında da değişmemiş ve halkını da kendisinden bir parça olarak görmüştür. Halkın önüne çıkarken sürekli onların her derdiyle ilgilenen ve onları kucaklayan bir portre çizmiştir.

Anavatan Partisi'nin genel başkanı olarak 1983 yılı parti programının giriş bölümünde Turgut Özal şu hususlara dikkat çekmektedir:

“Bugün Türkiye'yi az gelişmiş bir ülke olarak görmek mümkün değildir. Bu neticenin alınmasında emeği geçen, milletimize fedakârca hizmet eden devlet adamı, idareci ve vatandaşlarımıza şükranlarımızı arz etmeyi vefa borcumuzun tabii bir ifadesi sayarız.” Bu görüş Özal'ın ve partisinin sosyal politika uygulamalarına büyük önem vereceğinin işaretleridir.

Memlekete sahip, milletine hizmetkar, ancak yapabileceğini vaat eden ve vaadinde mutlaka duran, dostluğu, kardeşliği, sevgi ve barışı şiar edinmiş bir anlayışla, bu vatana en verimli bir şekilde hizmet edebileceğimize ve ülkemizi milletlerarası camiada mümtaz ve layık olduğu seviyeye çıkarabileceğimize inanıyoruz.” diyerek sosyal politika alanlarında partilerinin hedeflerine atıfta bulunmuştur. Yine aynı programda, “Sosyal Politikanın Esasları” başlığı altında partilerinin hedeflerini belirlemiştir.⁶⁷

1983 yılında başlayan Anavatan Partisi iktidarı, hızlı ekonomik ve toplumsal değişimlerin yaşandığı süreç olma ortamını bulmuştur. Özal

⁶⁷ Anavatan Partisi Programı, 1983.

hükümetinin sosyal politikasının ana dayanağı ekonomik kalkınmanın sağlanmasına dayanmaktadır. Nihai hedef iktisadi gelişmeyle birlikte sosyal adaletin de sağlanması sayesinde sosyal politikaların uygulamaya geçirilmesidir. Sosyo-ekonomik gelişmenin ve ilerlemenin sağlanması kalkınmanın öncelikli hedefi olmuştur.

Sosyal gelişmenin sürekliliği ve gerekli kaynakların artan bir şekilde temininin iktisadi gelişme ile yakından ilgili olduğu değerlendirilmiş ve bu bağlamda sosyal ve iktisadi gelişme arasındaki ahengin ve dengenin korunmasına büyük önem verilmiştir. Hedef olarak sosyal adaletin, fırsat eşitliğinin sağlanması, refahın yaygınlaştırılması sosyal politikalarının temel unsurlarını meydana getirmektedir.

3.1. SOSYAL KALKINMA VE DEVLET

Özal'ın anlayışına göre millet, devlete göre önceliğe sahiptir. Özal "Devlet millet için vardır. Devletin millet ile bütünleşmesi esastır. Devlet hiçbir zaman vatandaşın karşısında veya vatandaşın rakibi değildir. Devlet vatandaşın yardımcısıdır. Asıl olan devletin zenginliği sonucu milletin zenginliği değil, milletin zenginliği sonucu devletin zengin olmasıdır" derken, sivil ama otoriter olmayan bir devlet yönetimini benimsemiştir. Böylece geleneksel bürokratik yapılanmayı değiştirerek, halk için hizmet üreten bir mekanizma oluşturma yoluna gitmiştir.

İstihdam, eğitim ve öğretim, sağlık, konut şehirleşme ile ilgili hizmet ve faaliyetlerin tanzim, teşvik ve yönlendirilmesi sosyal kalkınmada devletin tabii görevleri arasında sayılmaktadır. Çiftçi, küçük esnaf, sanatkâr, işçi, memur, emekli, dul ve yetimler ile kimsesizlerin sosyal güvenliğe kavuşturulmaları, eğitim ve öğretimde fırsat ve imkân eşitliğinin sağlanması, bütün vatandaşlarımızın sağlık hizmetlerinden yararlanmaları sosyal güvenlik anlayışının esaslarını teşkil etmektedir.

Devletimizin sosyal güvenlik ve sosyal yardım politikası ve uygulama esasları ölçülü olmalı, sürekli çalışmayı teşvik etmeli ve muhtaçların korunmalarını ve gelişimlerini kolaylaştırmaya yönelik olmalıdır. Devlet gönüllü sosyal dayanışmayı; bilhassa geleneksel sosyal dayanışma esaslarını ve kuruluşlarını, toplumumuzun temelini teşkil eden aile sistemi içindeki sevgi, şefkat ve saygıdan kaynaklanan tabii sosyal dayanışmayı idame ve teşvik edecek tedbirleri almalıdır.

3.2. ÖZAL DÖNEMİNDE UYGULANAN SOSYAL POLİTİKALAR

3.2.1. Aile ile İlgili Politikalar

Anavatan Partisinin Parti Programı'nın 22. Maddesi'nde yer alan görüşler aile kurumuna yöneliktir. Dikkatle incelendiğinde, kürselleşmenin hız kazandığı ve ailenin ve temel ahlaki değerlerin yitirmeye başlandığı günümüz dünyasında çok daha önemli hale gelen bu değerlere Anavatan Partisi'nin ne kadar çok önem verdiğini görebilmekteyiz. 12 Eylül döneminin ardından kurulan ilk sivil Hükümet olan I. Özal Hükümetinin programı daha önceki hükümetlerin programlarına kıyasla sosyal politikanın temel taşı olan "aile" konusuna özel bir yer verişiyile ayrılmaktadır. Programın aile konusuna yaklaşımını tek cümle ile özetleyecek olursak; "Aile milletimizin temelidir"⁶⁸ denildiğini görmekteyiz. Gönüllü sosyal dayanışmayı, bilhassa geleneksel sosyal dayanışma esaslarını ve kuruluşlarını, bilhassa toplumumuzun temelini teşkil eden aile sistemi içinde sevgi, şefkat ve saygıdan kaynaklanan tabii sosyal dayanışmayı idame edecek tedbirlerin alınmasını faydalı görmekteyiz.

Aile yapımızın tabii ve tarihi vasıfları olan, örf adet ve geleneklerimiz ile perçinlenmiş bulunan sevgi, saygı, feragat ve fedakârlığın geliştirilmesinin toplum hayatının ahenkli ve sağlam bir şekilde devam ettirilmesinde, gençlerimizin yetiştirilmesinde, ahlakın, milli ve manevi değerlerin korunmasında çok önemli bir rolü olduğunu görmekteyiz. Fert ve millet

⁶⁸ Anavatan Partisi Programı, 1983.

seviyesinde sosyal güvenliğin ilk ve en önemli teminatı ailedir. Aileye ilişkin bu temel yaklaşım sosyal güvenlik konusundaki anlayış ile bütünleşmektedir.

Ayrıca, programda aile ile bağlantılı olan şu görüşlere de yer verilmiştir:

“Çocuklarımızın daha doğum öncesi safhadan başlamak üzere, gelişmelerinin her safhasında ihtiyaç duyulan her çeşit ana ve çocuk sağlığı hizmetlerine büyük önem verilecektir. Beden ve ruh sağlığı daha güçlü nesiller yetiştirmeleri için dar gelirli ailelere sosyal yardım yapmak gayesini de taşımaktayız. Tarımda teknolojik gelişmenin ve iktisadi verimliliğin dikkate alınarak, çiftçi ailesi gelirinin aile başına ortalama milli gelir seviyesine yükseltilmesini öngören bir tarım reformunun yapılmasını faydalı buluyoruz.”

Aile kurumunu korumak, kollamak ve hayat standardını yükseltmek amacına yönelik Özal hükümetinin bu amacını en açık şekilde gösterdiği belge kendileri tarafından hazırlanan beşinci “beş yıllık kalkınma planı”dır. Bu planda aile kurumunu korumaya çocuktan başlanarak “Ailelere, kendi sosyo - ekonomik düzeylerine göre istedikleri sayıda çocuğa sahip olmalarını sağlayacak uygun ve etkili aile planlaması hizmetlerinin sunulması konusunda gerekli düzenleme ve planlamalara yer verilmiştir.⁶⁹

Yine aynı planın 445, 446 ve 447. maddelerinde;

Ferdin topluma kazandırılmasında birinci derecede önemli olan ailenin, maddi ve manevi bakımdan sağlıklı bir kurum olarak korunması eğitilmesi ve geliştirilmesi yönünde tedbirler alınması maksadıyla düzenlemeler yapılacağı vaadinde bulunmaktadır. Özellikle aile ve ana - çocuk sağlığının korunması amacıyla aile planlaması diğer sağlık hizmetlerinin ile bütünleştirileceği, bu alanda eğitim ve uygulama için gerekli tedbirler alınacak ve yeterli teşkilatlanmaya gidileceği belirtilmektedir.

⁶⁹ Anavatan Partisi Programı, 1983.

Bebek ölüm hızının azaltılması, çocukların sağlık ve sosyal durumlarının iyileştirilmesi için doğum öncesi safhadan başlamak üzere ilgili kamu kuruluşları ve özel kuruluşların desteğiyle yeni teknolojik gelişmelere uygun ana - çocuk sağlığı hizmetlerinin temel sağlık hizmetleriyle birlikte götürülmesi hedeflenmiştir.

3.2.2. Ekonomi ve İstihdam Alanındaki Politikalar

Türkiye ekonomisi 1980'lerden itibaren dışa dönük sanayileşme ve liberalleşme politikalarıyla idare edilmeye başlanmıştır. Yapılmak istenen şey, ülkenin gelişmişlik düzeyi açısından ilerlemesinin sağlanması hedefine yöneliktir. Beklenen gelişmeler ise ekonomik büyümede istikrarın sağlanması, fiyat istikrarının sağlanması, milli gelir seviyesinin yükseltilmesi, eğitim ve kentleşme sorunlarının çözülmesi ve istihdam imkânlarının artırılması şeklindeki politikalarıdır. Yapılan yapısal düzenleme planları, ithalata dayalı sınırlı büyüme stratejisinden çıkıp ihracata yönelik gelişmeleri hedeflemiştir.

1980'lerde kamu politikaları, daha önceki baskın keynesyen yaklaşımın tersine pazara dayalı çözümler arama yoluna girmiştir. Rejimleri, gelişmişlik düzeyleri ne olursa olsun, pek çok ülke, gelişim programlarını kamu sektörünün hacmini ve alanını daraltıp, pazarı güçlendirmek şeklinde planlamaya başlamıştır. Kamu yatırımlarının özelleştirilmesi, işte bu strateji etrafında oluşturulmuştur.⁷⁰

Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT) 1930'lardan itibaren Türkiye'nin sanayileşmesinde önemli bir güç olmuştur. KİT ürünleri temel tüketim mallarında ithalat değişimini gerçekleştirmiştir. Türkiye'nin sanayi mallarına olan ihtiyacı KİT'lerin üretimini gerçekleştirdiği temel tüketim mallarının ithalatı ile sağlanmıştır. Bu nedenle KİT bir nevi bir boşluk doldurma işlevi de

⁷⁰ Ziya Öniş, **The Evolution of Privatization in Turkey: The Institutional Context of Public-Enterprise Reform**, International Journal of Middle East Studies, 1991, Cilt:23, s.163-176.

görmüştür. 1980'lere gelindiğinde ise KİT'ler kamu sektöründe sabit sermayenin teşekkülünde %50'lik bir paya sahip olmuştur.⁷¹

Anavatan Partisi programının önemli bir bölümünü de istihdam ile ilgilidir. Daha önce de belirttiğimiz gibi devletin zenginleşmesinin milletin zenginleşmesiyle sağlanması planlanmış ve bu temelde zenginleşme milletçe çok çalışmaya endekslenmiştir. Milletçe çok çalışarak yaratılacak değer ancak istihdamın artırılmasına ve yeni iş imkânlarının yaratılmasına bağlıdır. Parti programında istihdam konusuna şu şekilde atıfta bulunmaktadır:

Mevcut işsizliğin azaltılması yanında, artan nüfusumuza istihdam imkânlarının sağlanması için sürekli ve yüksek kalkınma hızının gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Teknolojik gelişme ve iktisadi verimlilik açısından tarım sektörünün istihdam gücü nispi olarak zayıflamaktadır. İlave istihdam imkânları ancak hizmetler ve sanayi sektörlerinde mümkün olabilecektir. Bu bakımdan tasarrufların artırılması, imkânlarımızın en iyi şekilde kullanılarak kaynak yaratıcı verimli yatırımlara yönlendirilmesi zorunludur. Orta ve yüksek öğretimin sosyal ve iktisadi hedeflerin gerektirdiği insan gücü planlamasına göre düzenlenmesi şarttır.

Parti Programında bu kadar geniş bir yer tutan ki; bilindiği üzere tüm Sosyal Politika konusunun ve Ülkemizin problemlerinin en başında gelen İstihdam ve İşsizlik konusuna Özal hükümetince yapılan Kalkınma Planı'nda aşağıdaki gibi değinilmiştir:

Planda öngörülen kalkınma hızının gerçekleşmesi ve buna ilave olarak uygulanacak ekonomik ve sosyal politika tedbirleri sonucunda, Plan döneminde mevcut işgücü fazlasının mutlak sayı olarak bugünkü düzeyini aşmaması ve işsizlik oranının gerilemesi mümkün olacaktır.

V. Beş Yıllık Plan ile getirilen çeşitli politikalar sonucunda; Ekonominin dışa açılmasıyla, ülkenin kaynak dağılımına uygun düşen iş kollarının

⁷¹ Ziya Öniş, **a.g.e.**, s.163-164.

gelişmesi, gerçekçi faktör fiyat politikası ile daha emek yoğun teknolojilerin kullanımına yönelmesi, kapasite kullanımının yükselmesi, iş barışının sürdürülmesi, okul içi ve yaygın eğitim programlarının fonksiyonel hale getirilmesi ve işe dönük ve hizmet içi eğitimin teşvik edilmesi yoluyla vasıfsız işgücünün vasıf kazanarak istihdamının kolaylaştırılması, yabancı Sermaye akışının hızlandırılması ve serbest bölgelerin geliştirilmesi yoluyla istihdam imkânlarının artırılması, konut yapımı ve özellikle işsizliğin yoğun olduğu bölgelerde kamu altyapı ve bayındırlık projeleri uygulamalarıyla bölgesel işsizliğin ortadan kaldırılması hedeflenmiştir.⁷²

1983 yılında iktidara gelen Özal Hükümeti, piyasa ekonomisine geçişi hızlandıracak yeniliklere ağırlık vermeye başladı. Bu doğrultuda da liberal bir ticaret rejimi ortamının oluşturulması için özelleştirme kavramına geçilmeye başlandı. 1984 yılında Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi(TKKOİ) kurularak ilk adım atılmış oldu. Hedef özelleştirme sürecinin işlemesiydi. Bu oluşum doğrudan bakanlar kuruluna karşı sorumluydu ve hazine, merkez bankası ve devlet planlama teşkilatı gibi kuruluşlardan bağımsızdı. Bu fonu "savunma sanayii" gibi çok önemli alanlardaki yatırımlarla ilgili kurulan fonlar izlemiştir. Toplumun en önemli sorunu olan konut açığını kapatmak amacıyla "Toplu Konut Yasası" çıkarılmıştır. Tütün, içki, akaryakıt, lüks ithalat, yurt dışına çıkışlarda yapılan kesinti, TEKEL'in içki ve sigara ithalatından alınan paylarla "Toplu Konut Fonu"na kaynak yaratılarak elde edilen gelişmenin azalmadan devam etmesi yolunda çaba sarf edilmiştir.

Turgut Özal "Toplu Konut Hamlesiyle" yalnızca konutu olmayan bireyleri ev sahibi yaparak gönendirmek yerine, ekonomik büyümeye ve sistem düzeltmelerine bir araç olarak Toplu Konut Teşebbüslerini kullanmıştır. Bir konuşmasında: "2982 sayılı kanunla 1988 yılı sonuna kadar toplu konut inşaatını her türlü harç ve vergiden muaf tutmuştur. Özal bir demecinde: Toplu Konut Fonu'nu kurduk. Bu fonun kaynaklarının bütçe dışından sağlanması esaslarını getirdik. Nasıl yaptık bunu? Nasıl düşündük?

⁷² Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989. (Erişim Tarihi : 18 eylül 2007)
<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan5.pdf>.

Bir zamanlar kaçakçıya, karaborsacıya giden paralar, lüks tüketim mallarından sağlanan kaynaklar da fonun büyük bir kısmını meydana getirmiştir ve halen getirmeye devam etmektedir. Şimdi düşünüyorum da, daha önceki kırk yılda çeşitli devlet kurumları aracılığıyla yapılan toplam konut sayısını yıla böldüğümüzde ne yazık ki yıl başına 6.000 konut düşmektedir. Bunu da hesaba vurursanız 2,5 yılda 15.000 konut eder. Hâlbuki son 2,5 yılda bu rakam 378.984'e çıkmıştır. 15.000 nerede, 378.984 nerede?"⁷³ demiştir.

Tablo 6: Türkiye’de Sektörel İstihdam (1979-1989)⁷⁴

SEKTÖRLER	1979	%	1983	%	1984	%	1989	%
Tarım	9.5	62.5	9.4	60.3	9.4	59.9	9.4	54.7
Sanayi	1.8	11.8	1.9	12.2	2.0	12.7	2.4	13.9
Tüm Hizmetler (İnşaat dahil + BM)	3.9	25.7	4.3	27.6	4.3	27.4	5.4	31.4
TOPLAM	12.2	100.0	15.6	100.0	15.7	100.0	17.2	100.0

Kaynak: DPT.

Not: Nüfus, işgücü arz ve talebi tahminleri en son veriler ışığında ve 1923 – 2000 döneminin bütününe kapsayacak, şekilde yapılmıştır.

Türkiye’de emek piyasasında V. Plan Döneminde öngörülen hedefler ve istihdamın sektörel dağılımı ise Tablo 6’da verilmektedir. Bu verilere göre 1984 yılında yaklaşık 18.0 milyon olan toplam işgücü arzı 1989 yılında 19.5 milyon kişiye ulaşmıştır.

1984 yılında 15.7 milyon olan toplam sivil işgücü talebi V. Plan Dönemi sonunda 17.2 milyon kişiye ulaşmış yüzde 12.8 olan tarım dışı işgücü fazlası

⁷³ Kutlay DOĞAN , **Turgut Özal Belgeseli** ,<http://www.tha.com.tr/turgutozal/sayfa106.htm> , Erişim 20 Kasım 2007, s, 106.

⁷⁴ Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989. (Erişim Tarihi : 18 eylül 2007) <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan5.pdf>.

oranı ise % 11.7'ye düşmüştür. Bu oranın % 5.5 'ini açık işsizler, geriye kalanını ise iş aramayan potansiyel işgücünün teşkil etmektedir.

İstihdam politikasının sanayileşmeye ve sektör politikalarına entegre edilmesinin gerekliliği göz önüne alınmış. Bu sebeple, sektör ve alt sektörlerin teknoloji seçimleri, teşvik politikaları, yatırımların yurt sathında dağılımları, sektörel üretim hedefleri ile mal ve hizmet bazında faktör tercihleri, iç ve dış piyasa şartları, ekonominin genel dengeleri içinde istihdama etkileri açısından dikkate alınmaya çalışılmış; böylece ekonomik ve sosyal politikalarda istihdam artırma amacı öncelikle değerlendirilmiştir.

İstihdam artışı, yatırım hacminin, yatırımların verimliliğinin, üretim sektörünün ve üretim tekniğinin fonksiyonu olarak belirlenmiştir. Emek ile sermaye faktörlerinin kullanım oranı, ülkenin kaynak dağılımına uygun bir yönde geliştirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, emek yoğunluğu daha yüksek olan (Tarıma dayalı sanayi gibi) iktisadi faaliyet dallarının, sahip oldukları potansiyelden azamî ölçüde yararlanmak için düzenlemeler getirilmiştir.

Halen kullanılmakta olan kaynakların işsizliğin azaltılmasında daha rasyonel yollarla değerlendirilmesi için araştırma ve geliştirme faaliyetlerine hız verilmiş, işgücü arz ve talep piyasalarında istihdamı artırıcı yeni düzenlemelere gidilmiştir.

İşçi başına yatırım açısından ele alındığında, bazı alt sektörlerde daha çok istihdam açıldığı görülmektedir. Nitekim, ilkokul mezunu işsizleri % 70 ile en yüksek oranda kullanan alt sektörler, ağaç işleme, mobilya, giyim, elektrik makineleri, taşıt araçları imalatı ve bakımı alt sektörlerinde ortalama sermaye yatırımı 1983 yılı fiyatları ile 0,9 milyon TL.'dir. Buna karşılık, petrol arama, enerji üretimi alt sektörlerde ise ilkokul mezunu işgücü kullanım oranı % 20'nin altında olup, sermaye yatırımı ise milyonlarca lira olmaktadır. Bu durumda, iç ve dış talep, enerji, dış döviz gereği gibi kısıtlamalar çerçevesinde aynı toplam milli gelir artışı ile daha çok istihdam sağlayacak yatırımlara öncelik verilmeye çalışılmıştır.

İşgücü talebi yönünden, Kalkınma Planının genel hedefleri çerçevesinde olmak kaydıyla, 1 milyar TL. katma değer elde edilirken daha çok istihdam yeri sağlayan alt sektörlerle öncelik tanınması önem kazanmaktadır. Mesela, gıda imalatında 13,9 hayvancılık ve ormancılıkta, 4.9, dokuma ve çırçırılama 3.8, ayakkabı imalatında 3.7, deri imalatında 3.1, giyimde 3 otel ve lokantacılıkta 2.9, bina inşaatında 2.4, ağaç ve mobilyada 2.1 kişinin istihdamını 1983 fiyatlarıyla, 1 milyon TL. lik bir katma değer artışı ile sağlamak mümkün görülmüştür.

1983 yılına baktığımızda 15-19 yaş grubunda bulunan her 100 gençten Türkiye ortalaması olarak, 10.5'i açık işsiz durumunda bulunmaktadır. Ancak il ve ilçe merkezleri olarak ele alındığında aynı yaş grubunda toplam işgücü fazlası oranı ise % 28.5'e ulaşmakta, yalnızca kadınlarda bu oran % 39,3 olmaktadır. Bu durum işsizler içinde genç işsizlerin önemini ortaya koymaktadır. Plan döneminde yıllık programlarla genç işsizlere yönelik istihdam artırıcı projeler hazırlanarak yürürlüğe konulmaya çalışılmıştır.

Belli alt sektörler, belli nitelikteki işgücünü kullanmaktadır. 15 - 19, 20 - 24 yaş grubu ve ilkokul, ortaokul, lise mezunu ve benzeri eğitim grubundaki işgücüne talep yaratan alt sektörler tespit edilmiş bulunmaktadır. Mesela; giyim, mobilya, basım, madeni eşya, elektrik makineleri ve taşıt araçları imalatı sektörleri % 25 - 35 kadar 15 - 19 yaş grubu işgücünü istihdam etmektedir. Buna karşılık petrol madenciliği, enerji üretimi, toptan ticaret, bankacılık gibi alt sektörler, 15 - 19 yaş gençleri sadece % 1-5 oranında istihdam etmektedir.

V. Beş Yıllık Plan döneminden itibaren, işgücü yoğunluğu yüksek sektörlerle ağırlık verilmesi ve en çok göç veren vilayetlere, bu sektör yatırımlarının götürülmesi esası uygulamaya konulmaya çalışılmıştır.

Kırsal gelirin yükseltilmesi ve kırsal alt yapının geliştirilmesi amacıyla işsizlik açısından özellik gösteren bölgelerde mevsimlik işsizlere ek iş

sağlamak üzere projeler ilave bir tedbir olarak uygulanmıştır. Amaç kırsal kesimde yaşayan ve tarım ve hayvancılıkla uğraşan kesime de ulusal gelirden eşit oranda pay kazandırmak ve göç olgusunun önüne geçmektir.

GSMH'nin binde 2 ilâ 6.5'u kadar bir kaynak kullanarak önemli bir miktar işsize ek gelir ve istihdam sağlanması ve bu arada Türkiye'nin altyapı açığının kapatılmasına katkıda bulunulmasının mümkün olduğu değerlendirilmiş ve bu konuda çalışma ve projeler geliştirmeye çalışılmıştır. Kişi başına GSMH 1983 yılında cari fiyatlarla 1.299 dolar iken, bu rakam 1989 yılında 1.979 dolara çıkmıştır. 1987 yılı fiyatları baz alındığında ise 1983 yılında 1.399 dolar iken 1989 yılında 1.647 dolar olmuştur. Kişi başına GSMH her yıl artış sergilemiştir.

Tablo 7: Türkiye’de Kişi Başına Düşen GSMH

Yıllar	Cari Fiyatlarla		1987 Fiyatlarıyla	
	TL	Dolar	TL	Dolar
1983	291.096	1.299	1.196.703	1.399
1984	451.757	1.238	1.250.251	1.461
1985	702.706	1.356	1.271.997	1.487
1986	995.174	1.487	1.328.230	1.552
1987	1.427.282	1.668	1.427.282	1.668
1988	2.404.824	1.693	1.416.888	1.656
1989	4.196.709	1.979	1.409.056	1.647

Kaynak: DPT , Kasım 1990 verilerine göre.

Özel projelerle, ekonomik açıdan verimliliği devletçe onaylanan, gerçek kaynaklarla finanse edilip enflasyona meydan vermeyen, kır ve kentteki mahallî işsiz ve boşta gezenlerle, öncelikle sosyal açıdan zaruret içindeki işsizlere hitap eden asgari ücret mukabili, mevsimlik olarak, geçici statüde istihdam imkânı sağlayacak nitelikte, özel amaçlı kamu projeleri uygulamaya konmuştur.

Türkiye'nin bir yandan yurt içinde işsizlikle mücadele ederken, diğer taraftan da yurt dışı istihdam imkânlarını değerlendirmeye devam etmesi

konusunda gurbetçi vatandaşların yaşadıkları sorunların çözümü maksadıyla çalışmalar yapılmıştır.

Tarımda kırsal hane halkına, ilave tedbirlerle tarım - dışı ek gelir temininin gerekliliği üzerinde durulmuştur. Diğer bir ifadeyle tarıma dayalı sanayi, el sanatları, küçük sanayi ve hizmetler ve yukarıda değinilen özel projeler çerçevesinde, kırsal alana tarım dışı gelir sağlanmaya çalışılmıştır.

İmalat Sanayindeki hali hazır kullanım seviyesinin yükseltilmesi, bu amaçla ilâve vardiya sayısının artırılması teşvik edilmiştir. Böylece kapasite kullanım oranı yükseltilerek imalat sanayindeki istihdam artışı sağlanmıştır. Beşinci Beş Yıllık Plan döneminde istihdamın en az yüzde 15, üretimin ise yüzde 25 kadar artırılması hedef alınmıştır.

Özellikle genç işsizliğini azaltmak amacıyla, gençlere istihdam sağlayan işverenlerin vergi ve diğer yollarla teşvik edilmesi, gençlerin istihdam edilebilir hale getirilmesini mümkün kılacak nitelikte beceri eğitimiyle donatılmasına yardımcı olan işverenlere vergi iadesi uygulaması başlatılmıştır. Ortaöğretimden başlanarak okula devam edenlere ve gençlere mesleğe yöneltme hizmetleri verilmeye başlanmıştır.

İnşaat - konut sektöründe, orta büyüklükte şehir merkezlerine yönelmesinin, emek faktörünün daha fazla kullanılmasını sağlayacağı ve istihdamın yurt sathına dengeli bir şekilde yayılmasına katkı sağlayacağı ortaya konmuş ve yatırımların bu şekilde yapılması yönünde özendirici tedbirler alınmıştır.

Teşebbüs gücünün geliştirilmesi ve kullanılması teşvik edilmiştir. Kendi işini kuracaklara yardım hizmetleri geliştirilmeye çalışılmış; Özal dönemine yöneltilen en büyük eleştiri olan sermaye birikimi sağlanması uğruna büyük yolsuzluk olaylarına sebep olunmuştur. Orta ve alt seviyeli meslekî ve teknik insan gücünün yerinde istihdamının sağlanması yolunda girişimlerde bulunulmuştur. Bu seviye insan gücünün çalışma hayatında görev, yetki,

unvan, sorumluluk, ücret kademeleri ve kıstasları gibi sorunları çözülmeye çalışılmış, hizmet - içi eğitimin ilerlemelerine temel teşkil etmesi esas alınmıştır.⁷⁵

3.2.3. Eğitim Alanındaki Politikalar

Özal döneminde planlanan Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı çerçevesinde eğitim alanında Tablo 7 ' deki hedefler ortaya konmuştur.

Tablo 8: Yüksek Öğrenimli İnsan Gücü Arzı (1) (Bin Kişi)⁷⁶

ÖĞRENİM DALI	1984	1989 hedeflenen	1989 gerçekleşen
Mimarlık, Şehir Planlama	15.6	18.7	19.2
Mühendislik	117.5	159.8	
İnşaat Müh.	29.8	32.5	32.4
Makine, Endüstri Müh.	26.6	38.3	33.5
Elektrik, Elektronik, Bilgisayar Müh.	13.7	20.8	19.7
Kimya Müh.	13.1	17.0	14.5
Maden Müh.	3.4	5.0	4.7
Metalürji Müh.	1.4	2.6	2.2
Jeoloji Müh.	3.4	7.4	5.8
Jeodezi Müh.	2.7	4.0	3.7
Ziraat Müh. Orman Müh.	17.3	26.3	26.8
Diğer Müh.	3.0	5.9	8.1
Veterinerlik	3.8	5.8	5.8
Tıp	33.6	43.9	45.2
Diş Hekimliği	7.8	10.2	9.7
Eczacılık	12.9	14.7	14.6
Hukuk	27.3	34.9	31.0
Tabii Bilimler, Matematik	33.1	48.2	
Beşeri Bilimler	38.3	55.4	
Sosyal Bilimler	152.2	261.0	209.1
Güzel Sanatlar	7.8	9.9	9.7
İlkokul Öğretmenliği	226.0	230.0	221.0
Ortaokul, Lise Öğretmenliği	150.0	169,0	145.0

Kaynak: DPT. (1)1983 yılı kontenjanlarının değişmeyeceği varsayımı ile hesaplanmıştır.

⁷⁵ Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989. (Erişim Tarihi: 14 ekim 2007),s.134. <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan5.pdf>.

⁷⁶ Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1989-1994. (Erişim Tarihi: 14 ekim 2007) s.299. <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan6.pdf>.

Tablo 8 incelendiği zaman kalkınma planlarında hedeflenen üniversite mezunu rakamlarından çokta geri kalınmadığı hatta tıp gibi bazı önemli branşlarda hedefin aşıldığı kolayca göze çarpmaktadır.

Anavatan Partisinin Programında (1983); eğitim konusuna aşağıdaki gibi değinilmiştir:

“Geleceğimizin teminatı olan çocuklarımızın ve gençlerimizin modern ve ileri Türkiye idealine, Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı, milli ve ahlaki değerlerimizi benimsemiş, bilgili, ilmi düşünceye sahip, herkese karşı sevgi ve müsamaha besleyen, medeni birer insan olarak yetişmelerini milli eğitimin esası sayarız.

Eğitim ve öğretim ferdin ve toplumun maddi ve manevi kalkınmasında milli ve ahlaki değerlerin korunmasında ve gelişmesinde, kültür, sanat ve medeniyetin gelişmesinde ve geleceğe aktarılmasında, ilmin ve ilmi düşüncenin kazanılmasında temel rolü oynar. Genel olarak fertlerin ve milletlerin sosyal ve iktisadi seviyeleri eğitim ile doğrudan doğruya ilgilidir. Eğitim ve öğretimde fırsat eşitliğinin sağlanması esastır. Eğitim ve öğretim devletin başlıca görevleri arasında sayılmıştır. Ancak devletin koyacağı kaideler içerisinde fertlerin ve özel kuruluşların da eğitim öğretim hizmetleri yapabilmelerinin yolu açılmış, özel okulların çoğalması ve Türk eğitim sektöründe önemli bir paya sahip olmaları sağlanmıştır.

Herkesin yapmakla zorunlu olduğu ilköğretim dışında, sayı, çeşit ve vasıf itibariyle eğitim ve öğretim hizmetleriyle memleketin iktisadi ve sosyal hedefleri arasında irtibat kurulması elzem olarak değerlendirilmiştir. Yüksek öğretim kuruluşlarımızda müspet ilimler, sosyal ve manevi ilimler ile birlikte teorik ve uygulamalı araştırma ve geliştirme faaliyetlerine önem verilmesini; bu kuruluşlarımızın sınaî, iktisadi, sosyal ve diğer konularda pratik araştırma ve geliştirmeye yönelmelerini teşvik etmek için gerekli tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Ortaöğretim seviyesinde teknik eğitim ve mesleki okulların

geliştirilmesi zorunluluğu değerlendirilerek teknik ve meslek liseleri artırılmıştır.

Sanayi, tarım ve hizmet sektörlerinde kısa sürede verimi artıracak teorik ve uygulamalı kurslar ile yaygın eğitim faaliyetlerine önem verilmiştir. Halk eğitimine süreklilik kazandırmak için okul dışı eğitim ve kültür faaliyetlerinin geliştirilmesi maksadıyla halk eğitim faaliyetlerine hız verilerek çeşitli kurslar açılmış, radyo ve televizyondan müessir bir şekilde faydalanılması için özel televizyonların faaliyetlerine izin verilmiştir.⁷⁷ Parti Programı'nda böyle derinlemesine işlendikten sonra, Özal Hükümeti tarafından yapılan Beşinci Beş Yıllık Kalkınma planında, Hükümet hedefi olarak Eğitim konusunun genel ilkeleri aşağıdaki gibi açıklanmıştır.

Bütün eğitim kademelerinde niteliğin yükseltilmesi esastır. Eğitim-öğretim kurumlarının her seviyesinde öğrenciler kazandırılacak bilgi ve becerilerin hayata dönük olması sağlanacaktır. Örgün eğitim sisteminin belli kademesinde daha ileri gitmeyerek hayata atılacak olan gençlere, örgün eğitim imkânlarından da faydalanılarak düzenlenecek yaygın eğitimi programları yoluyla meslek kazandırma uygulaması başlatılacaktır.

Mesleki ve Teknik alanda iş-öncesi ve hizmet-içi eğitim programları, kamu ve özel bütün işyerlerinde, verimliliği artırıcı ilkeler gözetilerek yürütülecek; özel sektör iş öncesi ve işbaşı uygulamalarında teşvik edilecektir. Çeşitli alanlarda kalkınmanın gerektirdiği ara insan gücünün yetiştirilebilmesi için, teknisyen eğitime uygun programların geliştirilmesi ve teknisyen eğitime hızla başlanması sağlanacaktır.

Örgün eğitimin her kademesinde yabancı dil eğitime seçmeli ve kademeli olarak ağırlık kazandırılacak ve bunun için gerekli olan programların hazırlanması ve öğretmen ihtiyacının karşılanması için gereken tedbirler alınacaktır. Eğitimin temel taşı olan öğretmenlerin işbaşında yetiştirilmesine

⁷⁷ Anavatan Partisi Programı, 1983.

dönük programlara ağırlık verilecek ve eğitim programları günün şartlarına uygun hale getirilecek, öğretmenlerin eğitimi için TV'den faydalanılacaktır. Yaygın ve örgün eğitim kurumları arasında geçiş ve denklik durumları gözden geçirilerek bir esasa bağlanacaktır.

Çocukların yetişmesinde en etkili araç olan aile terbiye sistemi, ailenin çocuğun eğitimi üzerindeki sorumlulukları hakkında şuurlandırılması ve bilgilendirilmesi yolu ile daha müessir hale getirilecektir. Bu açıdan, ailenin eğitilmesi toplumun ve eğitim sisteminin en önemli görevidir. Eğitimde fizikî alt yapının çevre okullarındaki öğrenciler tarafından ortaklaşa kullanılması sağlanacaktır. Bütünüyle radyo ve televizyon hizmetlerinin kalitesi yükseltilecek; eğitime ve millî kültür değerlerinin paylaşılmasına dönük program süreleri artırılacak ve daha etkili olacakları zaman dilimlerinde yayınlanacaklardır.⁷⁸

Tablo 9: Eğitim Göstergeleri

	Eğitim Bütçesi				Konsolide Bütçe İçindeki Pay(%)			
	Toplam		Yatırım		Toplam		Yatırım	
	Başlangıç Ödeneği	Harcama	Başlangıç Ödeneği	Harcama	Başlangıç Ödeneği	Harcama	Başlangıç Ödeneği	Harcama
1983	383	342	56	42	15,2	13,1	10,0	8,8
1984	460	478	73	52	14,2	12,6	9,8	7,6
1985	616	706	100	74	12,3	12,5	9,9	6,6
1986	840	961	136	108	11,6	11,6	10,4	6,1
1987	1.251	1.573	215	186	11,3	12,3	11,6	7,8
1988	2.412	2.650	480	398	11,5	12,4	13,8	11,2
1989	4.018	6.020	874	693	12,2	15,5	16,5	11,9

Kaynak: DPT , Kasım 1990 verilerine göre.

⁷⁸ Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989. (Erişim Tarihi: 14 ekim 2007) s.141. <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan5.pdf>.

Eğitim bütçesi başlangıç ödenekleri ve harcamaları sürekli artış gösterirken, konsolide bütçe içindeki payı başlangıç ödeneğinde toplamda azalmıştır. Bu pay harcamada artış gösterirken, yatırım kaleminde hem başlangıç ödeneğinde hem de harcamada artış sergilemiştir.

3.2.4. Sağlık Alanındaki Politikalar

Sağlık gibi insanın var oluşuyla ilgili olan bir konu elbette tarih boyunca hiçbir hükümetin programından çıkmamıştır. Özal hükümetinin programında da sağlık konusuna aşağıdaki gibi yaklaşmıştır:

Vatandaşlarımızın bedeni ve ruhi sağlığının korunması için gerekli tedbirleri almak veya alınmasını temin etmek devletin asli görevleri arasındadır. Sağlık hizmetleri, sosyal güvenliğin başlıca unsurlarından biridir. Sağlık hizmetleri, vasıflı, güvenilir, kolay erişilebilir, formaliteden uzak ve yurda dengeli bir şekilde yayılı olmalıdır.

Özal yönetimindeki ANAP iktidarı döneminde sağlık hizmetlerinin bir bütün olarak ele alınması zorunluluğu kabul edilmiştir. Toplum sağlığını tehdit eden hastalıklarla mücadele edilmesi, gıda maddelerinde kalite kontrolüne ve çevre şartlarının iyileştirilmesine önem verilmesi gerektiği düşünülerek gıda üretim tesislerinin denetlenmesine önem verilmiştir. Hastane ve sağlık ocaklarının sayısı artırılmaya çalışılmış, modern alet, makine ve araçlar ile teçhiz edilmeye çalışılmış, ilaç sanayinin geliştirilmesi için gerekli tedbirler alınmaya çalışılmıştır.

Devletin yapacağı hizmet ve faaliyetlere ilaveten, özel televizyonlarda olduğu gibi özel sağlık müesseselerinin kurulmasını teşvik için gerekli yasal düzenlemeler hayata geçirilmiş ve özel sağlık hizmeti teşvik edilmiştir.⁷⁹ Bu ilkelerle yola çıkan Özal Hükümeti, hazırladığı Kalkınma Planında Sağlık konusundaki hedeflerini;

⁷⁹ Anavatan Partisi Programı, 1983.

1984 yılı itibariyle bütün illeri kapsamına alan sosyalleştirme uygulamasında verimlilik artırılacak ve buna ait mevzuat günün şartlarına göre yeniden düzenlenecektir.

1978 yılında ülkemizde sosyalleştirme kapsamında bulunan 40 ilde 1.556 sağlık ocağı, 6 241 sağlık evi faaliyette bulunurken, 1983 yılında 49 ilde 2 031 sağlık ocağı ile 7402 sağlık evinde hizmet sürdürülmüştür. 1984 yılı mart ayı itibariyle sosyalleştirme kapsamında olan 67 ilde 2 754 sağlık ocağı (2 227 sinin binası var), 7452 sağlık evi (2241'inin binası var) faaliyetini sürdürmektedir. Sosyalleştirme gereğince 1989 yılına kadar 720 sağlık ocağı ile 4 215 sağlık evinin yapımı planlanmıştır.⁸⁰

1989 yılı verilerine baktığımız zaman; 3412 sağlık ocağı hedefine karşılık mevcut sağlık ocağı sayısının 3250 de kaldığını yani hedeflenen sayının tutturulamadığını görmekteyiz bu duru karamsar bir tablo çizse de sağlık hizmetinin daha geniş kitlelere ulaşmasına katkı sağlayan sağlık evleriyle bu durumun telafi edildiğini görüyoruz. Sağlık evi sayısında öngörülen hedef 8202 olmasına rağmen 1989 yılı rakamlarına göre bu sayı 10450 olarak gerçekleşmiş ve hedef aşılmıştır.⁸¹

Devlet Planlama Teşkilatı verilerinden derlenen verilere göre, 1983 yılında hastane yatağı sayısı yaklaşık 114.000 civarında iken bu rakam 1989 yılında 134.000 seviyelerine yaklaşmıştır. 1983 yılında 424 olan yatak başına nüfus sayısı 1989 yılında 415'e gerilemiştir. Her doktora düşen hasta sayısı 1983 yılında 1528 iken 1989'da 1190'a gerilemiştir. Sağlık ocağı sayısında ise ciddi miktarda artışlar olmuştur. Aynı iyileşmeleri sağlık personeli sayısındaki artışlarda da görmekteyiz.

⁸⁰ Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989. (Erişim Tarihi: 14 ekim 2007) s.150. <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan5.pdf>.

⁸¹ Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1989-1994. (Erişim Tarihi: 14 ekim 2007) s.290. <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan6.pdf>.

Tablo 10: Sağlık Göstergeleri

	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Hastane Yatağı Sayısı	114.496	115.598	119.018	123.981	128.548	131.540	133.833
Yatak Başına Nüfus	424	430	428	420	414	413	415
Doktor Başına Nüfus	1.503	1.454	1.398	1.390	1.370	1.280	1.190
Sağlık Ocağı Sayısı	2.525	2.793	2.887	3.152	3.170	3.205	3.304
Hekim	32.263	34.195	36.427	37.442	38.829	42.502	46.708
Dişhekim	7.763	8.133	8.305	8.410	8.589	9.639	10.600
Eczacı	11.527	11.586	12.202	12.866	13.668	14.567	15.201
Hemşire	29.316	30.261	30.854	32.452	34.855	38.903	43.374
Ebe	14.570	15.506	17.987	19.127	21.982	25.665	27.805
S.Memuru+ S.Teknisyeni	10.704	10.456	10.525	11.684	12.352	18.831	18.869

Kaynak: DPT , Kasım 1990 verilerine göre.

Hükümetin bu hedefler doğrultusundaki ilkeleri ise;

Sağlık hizmetlerinden bütün vatandaşların en iyi şekilde faydalanmasının sağlanması esastır. Genel sağlık seviyesini yükseltmek amacıyla sağlık hizmetlerini eşit, sürekli ve etkili bir şekilde herkese ve yere ulaştırarak halkın beden ve ruh sağlığını korumak ve tıbbî bakım görmesini sağlamak temel ilkedir. Bu çerçevede;

- Sağlık hizmetlerinin koordineli bir şekilde yürütülmesi için gerekli mevzuat değişiklikleri yapılmıştır,
- Koruyucu ve temel sağlık hizmetlerinin bütün yurt sathında yeterli ve etkili şekilde yaygınlaştırılmasına yönelik çalışmalar yürütülmüştür,
- Çevre sağlığı hizmetlerinin geliştirilerek çevrenin iyileştirilmesine önem verilmiştir,
- Halkın yeterli, sağlık ve kaliteli gıdalarla beslenmesinin sağlanması için ekonomik kalkınmanın hızlandırılmasına çalışılmıştır,

- İşçilerin, çalışma ortamının şartları nedeniyle sağlığının bozulmasının önlenmesi ve işçilerin çalışma ortamının tehlikelerinden korunması için işyerlerinin denetimine önem verilmiştir,
- Ailelere, kendi sosyo - ekonomik düzeylerine göre istedikleri sayıda çocuğa sahip olmalarını sağlayacak uygun ve etkili aile planlaması hizmetlerinin sunulması için en ücra yerlere bile ulaşacak şekilde sağlık evlerinin açılması sağlanmıştır,
- Çocuk ölümlerinin azaltılması maksadıyla anne eğitime ve hamilelikten itibaren sağlık ocakları tarafından kontrollere önem verilmiştir,
- Tıbbi bakım hizmetlerinde mevcut tedavi kurumları arasında bütünleşmenin sağlanarak hizmetlerin verimli ve etkili hale getirilmesi ne çalışılmıştır,
- Ülkenin kan ihtiyacının karşılanması, insan kanı temini ve kullanımı konularındaki darboğazların giderilmesi için Kızılay'ın etkinliğinin artırılmasına gayret gösterilmiştir,
- Sağlık hizmetlerinin her kademesi için yeterli sayı ve nitelikte insan gücü yetiştirilmesi ve istihdam edilmesi için eğitim kurumlarında kapasite artırımına gidilmiştir,
- Sağlık personelinin eğitimi yanında halkın genel sağlık eğitiminin sağlanması ve geliştirilmesi için çeşitli halk eğitim programları devreye sokulmuştur,
- Yeterli miktarda ve nitelikte ilacın üretiminin ve israf edilmeyecek şekilde tüketiminin sağlanması, hayati ilaçların her an bulundurulması maksadıyla ilaç sektörüne çeşitli teşvikler getirilmiştir,
- Sağlık yapılarına ilişkin olarak inşaat ve maliyet standartlarının geliştirilmesi ve günün değişen şartlarına göre yönlendirilmesi sağlanmıştır,
- Tıbbi cihazların seçimi, alımı, muhafazası, bakımı, onarımı ve kalibrasyon hizmetlerinin yeni esaslara bağlanarak geliştirilmesi ve bu konuda koordinasyon ve işbirliği sağlanması, gerekli personelin yetiştirilmesi eğitim kurumlarındaki nitelik ve nicelik artırımıyla çözülmeye çalışılmıştır,

Bu amaçlarla plan döneminde;

Sağlık hizmetleri etkili, güvenilir, kolay erişilebilir, formaliteden uzak bir niteliğe kavuşturulmaya çalışılmış ve ülke sathında dengeli bir şekilde yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Hizmetin sunulmasında tedavi edici sağlık hizmetinden tedricen koruyucu sağlık hizmetlerine yönelmesi esas alınmış, hizmetler koruyucu hizmet anlayışı ile kademelendirilerek ve hizmetlerin büyük şehirlerde birikmesi önlenmeye çalışılmıştır.

Yataklı tedavi kurumlarında mevcut kapasitenin daha rasyonel, etkili ve verimli kullanımı sağlanmaya çalışılmıştır. Buna göre, onbin kişiye 26 yatak kapasitesi sağlanması plan hedefi olmakla birlikte, mevcut boş yatak kapasitesi kullanılmayan illerde yeni yatak ilavesine gidilmemiştir.

Çocuk ölümlerinin azaltılması için ilgili kuruluşların katıldığı yüksek seviyeli bir kurul kurulmuş, işbirliği ve dayanışma sağlanarak bebek ölüm oranı gelişmiş olan ülkeler düzeyine düşürülmesi hedef alınmıştır. Sağlık kuruluşları, hizmet verimliliğinin artırılması için, işletmecilik yönünden ele alınarak; Devlet, üniversite ve diğer hastaneler arasında işbirliği imkânlarının geliştirilmesi ve kuruluşların karşılıklı dayanışma anlayışı içinde çalışmalarının sağlanması için gerekli politikalar uygulanmıştır. Kullanılmayan imkânların ihtiyaç duyulan yerlere aktarılması sağlanması hedeflenmiştir.

Hastane işletmeciliği açısından rasyonel ve verimli olmayan çok büyük yatak kapasiteli eğitim ve uygulama hastanelerinin inşaa edilmesi önlenmiş, hastane işletmeciliği, poliklinik hizmetlerin düzenlenmesi belli kriterlere bağlanmış, poliklinik ve idarî hizmet birimlerinin hasta servislerinden ayrılması sağlanmıştır.

Büyük şehirlere hasta akımının önlenmesi için sağlık müracaat zinciri, sağlık ocaklarından başlayarak uygulamaya sokulmuştur. Bölge hastaneleri uygulaması başlatılmıştır. Sağlık ocakları ve sağlık evlerinin arttırılmasıyla bu

hedefe ulaşılmaya çalışılmıştır Tedavi sonrası rehabilite edici mevcut sağlık hizmetleri kapasite ve nitelik yönünden geliştirilmeye çalışılmıştır.

Tıbbi cihaz israfının önlenmesi, bakım - onarım hizmetlerinin geliştirilmesi ve gerekli personelin yetiştirilmesi için yeni eğitim kurumları devreye sokulmuştur. Bu personelin çeşitli dallarda yetişmesi için, orta kademe teknik okullar ile YÖK, programlar başlatmışlardır. Hizmet üretiminde temel faktör olan ve bütün sağlık hizmetlerinde her kademedede ihtiyaç duyulan insan gücünün yeterli, sayıda ve nitelikte yetiştirilmesi ve teşvik unsurları ile yerinde istihdamı sağlanmaya çalışılmıştır.

Özel sağlık müesseseleri ve hastaneler teşvik edilmiştir. Bu müesseselerin sağladıkları hizmetlerin karşılığı olan ücretler serbest bırakılmıştır. Diğer taraftan serbest çalışan hekimlerle anlaşmalar yapılarak kamunun hizmet satın alması yoluyla sağlık hizmetleri geliştirilmeye çalışılmıştır.

Kamu kurumlarının ve Sigorta Kurumlarının kendilerinin sağlık hizmeti vermek üzere teşkilatlanmalarının önüne geçilmiş; mevcut sağlık kurumlarından faydalanılması esas olarak ele alınmış; bu yönde gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca bu dönemde özel sağlık sigortasına geçiş konusunda ilk düzenlemeler yapılmıştır.

3.2.5. Genç Nüfus ile İlgili Politikalar

Anavatan Partisinin 1983 yılı Parti Programında ülkenin büyük bir çoğunluğunu oluşturan genç nüfusa verilen önem aşağıdaki ifadelerle vurgulanmıştır,

“Gençliğimizi bilgili, vatan ve milletin birlik ve bütünlüğünü, müdrik, örf ve ananelerimize saygılı, herkese karşı sevgi, saygı ve müsamaha besleyen Atatürk ilke ve inkılâplarına bağlı medeni bir insan olarak yetiştirmeliyiz. Gençlerimizin ruh, fikir ve beden yönünden mükemmel şekilde gelişmeleri

sağlamak hedefimizdir. Bu maksatla normal eğitim ve öğretime ilaveten, okul içinde ve okul dışında, fikir, kültür ve sanat, spor ve folklor faaliyetlerinin yapılmasını sağlayacak tedbirler büyük önemi haizdir. Bütün okullarda başlıca spor faaliyetlerinin yapılmasına imkan verecek modern tesislerin kurulması öncelik taşımaktadır.

Orta ve yüksek öğrenim gençliğinin meslek hayatına intibaklarının kolaylaştırılması ve başarılarının artırılması için önceden çalışma ve tatbikat imkânlarına kavuşturulmaları önemlidir. Burs ve yurt şartlarının iyileştirilmesi, gençliğin tatil zamanlarını en faydalı şekilde değerlendirmelerini sağlayıcı imkân ve faaliyetlerin desteklenmesi gerektiğine inanırız.” şeklinde konuya değinilmiştir.⁸²

ANAP Hükümeti tarafından düzenlenen Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planında da konuya şu şekilde değinilmiştir;

- Nüfusun gençlik kesimini oluşturan 12-24 yaş grubunun toplam nüfus içindeki oranının 1989 yılına kadar ufak bir oranda düşme eğilimi göstereceği tahmin edilmiştir. Gençlik kesimine bütün sosyal sektörler tarafından sunulan hizmetlerde niteliğe ağırlık verilmiştir.
- Geleceğin teminatı olan gençlerin, millî, manevî ve kültürel değerler ile teçhiz edilmiş olarak yetiştirilmesi ve eğitilmesi en önemli hedeflerden birisi olarak ele alınmıştır. Gençlik kesimine eğitim, sağlık, barınma, sosyal güvenlik ve çalışma konularında verilen tüm hizmetlerde fırsat eşitliği sağlanması öncelikli olarak hedeflenmiştir.
- Toplumun çeşitli sosyal gruplarına mensup okul dışındaki gençliğin sorunları üzerinde önemle durulması gerekliliği üzerinde durulmuştur. Gençlere götürülecek hizmetlerin ve tesislerin yaygınlaştırılması için gerekli tedbirler alınmaya

⁸² Anavatan Partisi Programı, 1983.

çalışılmış, bu konuda kalkınmada öncelikli yöreler ile ihtiyacın fazla olduğu şehirlere öncelik verilmiştir.

- Gençlerin ruh, fikir ve beden yönünden mükemmel şekilde gelişmesini sağlamak amacı ile okul içi eğitim ve öğretime ek olarak okul dışında fikir, kültür, sanat, spor ve folklor faaliyetleri teşvik edilmiştir.
- Gençleri alkol düşkünlüğünden, uyuşturucu madde, suçluluk, kumar ve benzeri alışkanlıklardan ve müstehcen, açık - saçık yayınlardan koruyucu tedbirler bir bütünlük içinde ele alınmıştır. Gençlerin katılma, gelişme ve hoşgörü ilkeleri çerçevesinde toplum hayatı ile bütünleştirilmesi sağlanmaya çalışılmıştır.⁸³

Beden eğitimi ve spor konusunda ise:

- Bedenen ve ruhen sağlıklı bir toplumun gelişmesinde, beden eğitimi ve spor faaliyetlerine büyük önem verilmiştir. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde beden eğitimi ve sporun yaygınlaştırılması ve amatör sporun teşviki esas alınmıştır.
- Amatör sporda istenilen seviyeye ulaşılabilmesi için, geleneksel spor dallarının daha da geliştirilmesine ve milletlerarası seviyede başarı gösterecek sporcuların yetiştirilmesine ağırlık verilmiş; Türk güreşinin geliştirilmesi için özel tedbirler alınmış, bu husustaki teşebbüsler desteklenmiştir. Kamu ve özel sektör kuruluşlarında çalıştırılan işçi sayısının belli bir nispeti kadar sporcu istihdam eden kuruluşlar teşvik edilmiştir. Bu sayede özel kuruluşların sporculara sponsor olmaları teşvik edilmiştir.
- Sporun semtlere ve köylere yayılabilmesi için basit, ekonomik tesisler, özel idare ve belediyelerin işbirliği ve katkılarıyla gerçekleştirilmiştir.

⁸³ Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989. (Erişim Tarihi: 14 ekim 2007) s.149.
<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan5.pdf>.

- Kamunun yanında, özel sektör tarafından da spor tesislerinin yapılması teşvik edilmiştir. Kitle sporuna ehemmiyet verilmiş ve bunun için gerekli şartlar hazırlanmıştır.
- Beden eğitimi ve spor alanında gerekli insan gücünün yetiştirilmesine ağırlık verilmiş; üniversitelerin beden eğitimi ve spor bölümlerinden mezun olanların, beden eğitimi öğretmeni olarak vazife yapmaları sağlanmış; her spor dalında antrenör yetiştirilmesine önem verilmiştir.
- Şehir imar planlarının hazırlanışında spor alanlarına ve yeşil sahalara ağırlık verilmiş; mevcut planlarda bu maksatla tahsis edilmiş yerlerden süratle istifade edilebilmesi için gerekli çalışmalar yapılmış ve uygulanmıştır.
- Spor malzemelerinin imalatı teşvik edilmiş; yurt içinde imal edilemeyen veya imali ekonomik olmayan spor malzemelerinin ithali kolaylaştırılmış ve muafiyet imkânları sağlanmıştır. Okullarda spor ve spor eğitimine ağırlık verilmiştir.⁸⁴

3.2.6. Şehirleşme ile İlgili Politikalar

Özal döneminde daha önceki bölümlerde de belirtildiği gibi öncelikli hedef kırsal kesimin milli gelirden aldığı payı arttırarak zamanın en büyük problemlerinden biri olan şehirlere göç olgusunun önüne geçmek olmuştur.

⁸⁴ Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989. (Erişim Tarihi: 14 ekim 2007) s.150. <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan5.pdf>.

Tablo 11: IV. ve V.Plan Yıllarında Şehir, Kır ve Toplam Nüfus Sayı ve Oranları (milyon kişi)⁸⁵

	1978	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1978-83 Ortalama	1984-89 Ortalama
Toplam Nüfus	42.9	47.8	48.8	49.8	50.9	52.1	53.2	54.4	45.4	51.5
Şehir Nüfusu	17.2	21.6	22.6	23.6	24.7	25.9	27.0	28.2	19.4	25.4
Kır Nüfusu	25.7	26.2	26.3	26.2	26.2	26.2	26.2	26.0	26.0	26.2
Şehirleşme Oranı (%)	40.0	45.2	46.3	47.4	48.5	49.7	50.8	52.0	42.7	49.3
Şehirleşme Hızı (%)	-	-	-	-	-	-	-	-	4.5	4.6

Kaynak: DPT, Kasım 1990 verilerine göre.

Tablo 11'den anlaşıldığı gibi Özal hükümeti iktidar döneminde uyguladığı politikalarda hedefine ulaşamamıştır. Kırsal alandaki nüfus dönem boyunca aynı kalırken ülke genelinde nüfus artışı sadece şehirlerde gerçekleşmiştir. Anavatan Partisinin Parti Programında Şehirleşme maddesi şu şekilde değerlendirilmiştir;

Şehirler toplumun aynasıdır. Bir ülkenin gelişmişlik seviyesi şehirlerin düzenli ve planlı oluşu ile ölçülür. Türk insanını gelişmişliğin zirvesinde görmek isteyen partimiz, şehirlerimizin ve şehirlilerimizin meselesine büyük bir önem vermenin zaruretine inanmaktadır. İktisadi ve sosyal yapımızdaki gelişmeler nüfus artışı sebebiyle, köyden şehre akımın devam edeceği muhakkaktır. Ancak, şehirleşme politikamız, büyük şehirlerimizi daha da büyütme değil, yurt sathına dengeli bir şekilde yayılmış, kendi kendine yeterli, orta büyüklükteki şehirlerimizi geliştirmek hedefini esas alacaktır.

İmar planlarının kısa sürede tamamlanması ve bunların müessir ve disiplinli bir şekilde uygulanmasını sağlayan bir sistemin kurulması zorunludur. Altyapı, belediye, asayiş ve güvenlik hizmetleri ile birlikte sosyal

⁸⁵ Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989. (Erişim Tarihi: 14 ekim 2007) s.164. <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan5.pdf>.

hizmetler, şehirleşme hızına paralel olarak süratle büyüyen ve verimli şekilde hizmet verebilmeleri için sorumluluklarına uygun imkan ve kaynakların sağlanması gereklidir.”⁸⁶

Tablo 12: Köye Götürülen İçme Suyu Hizmetleri

Yıllar	İçmesuyu olan Köy ve Bağlı Sayısı
1983	51.600
1984	51.836
1985	52.846
1986	54.600
1987	56.590
1988	57.329
1989	58.125

Kaynak: DPT, Kasım 1990 verilerine göre.

Köylere götürülen içme suyu hizmetleri ile ilgili göstergelere baktığımız zaman, 1983 yılında 51.600 olan içme suyu olan köy ve bunlara bağlı yerlerin sayısı sürekli artış göstermiştir. Bu rakam 1989 yılında 58.125 olmuştur. u program dahilinde ANAP'ın politikaları, planladığı Kalkınma Planına şu şekilde yansımıştır;

Ekonomik ve sosyal yapıdaki gelişmeler ve nüfus artışı dolayısıyla 1965–1975 dönemine kıyasla daha yavaş bir hızla da olsa, şehirleşmenin ve kırsal yapıdan şehirli yapıya geçişin devam edeceği beklenmektedir. eşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemindeki şehirleşme hızınının 1975-1980 dönemindeki temposunu koruyarak yılda ortalama yüzde 4.6 dolaylarında gerçekleştiği görülmektedir. Plan dönemi içinde şehir ve kır nüfusunun eşitlenmesi ve Plan dönemi sonunda toplam nüfusun yüzde 52'sinin şehirlerden nüfusu 20.000'den fazla olan yerleşmelerde yaşıyor olması beklenmektedir. Yapılan araştırmalara göre 1989 yılında Türkiye'nin nüfusu 54 milyonu, şehirli nüfus 28 milyonu, kır nüfusu ise 26 milyonu bulmuştur. Plan dönemi sonuna kadar nüfusunun 20.000'i aşması beklenen 40 yerleşme yerinin şehirli nüfusa ilavesi 1 milyon civarında olmuştur. Kır nüfusundaki

⁸⁶Anavatan Partisi Programı, 1983.

artışın 1985 yılından itibaren mutlak rakam olarak hafif bir düşme gösterdiği görülmektedir. Kır nüfusunun toplam nüfus içindeki yüzde payı plan döneminde azalmaya devam etmiştir.⁸⁷

Özal döneminde hızlanan göç olgusu ve kentlerde oluşan gecekondulaşmanın yarattığı varoşlar popülist tavırlarla legalleştirilince “köşe dönmece” bir konut rantını da beraberinde getirmekle kalmamış, oluşan yeni sosyal tabakalar keskin ayrımlara sahne olan bir biçimde 2000’li yıllar, “kasabalaşmış kent” olgusu ve İslami seçmen profilinin yaratıcısı haline gelmiştir. 90’lı yıllara kadar bu bağlamda ciddi bir biçimde “varlık değişimi” yaşanmış, bu varlık kesimi Özal döneminin ana desteğini de oluşturmuştur. Bugün gerek ANAP gerekse İslami çizgideki partilerin kent ağırlıklı oylara dayanmalarının, Özal’ın siyasi kent tercihinin nemaları olduğu gözlenmektedir.⁸⁸

3.2.7. Konut Edindirme ile İlgili Politikalar

Özal’a göre “Ailede huzur ve mutluluğun ilk şartı sıcak bir yuvadır”. Toplumun hangi kesiminden olursa olsun, evinde huzuru olmayan bir insanın işinde verimli ve başarılı olması mümkün değildir. Refahın yaygınlaştırılması, sosyal adalet ve sosyal güvenliğin temininde de konutun önemi büyüktür. Düzenli ve ekonomik şehirleşmenin rasyonel araçlarından biri toplu konuttur. Bu yüzden iktisadi sistemin her çeşit imkân ve kaynakları konut yapımı için seferber edilmelidir.”⁸⁹

⁸⁷ Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989. (Erişim Tarihi: 14 ekim 2007) s.164.
<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan5.pdf>.

⁸⁸ Mümtaz’er TÜRKÖNE, “Özal Neyi Değiştirdi?”, Devlet ve Siyaset Adamı Turgut Özal, İstanbul:Çetin Ofset Matbaası, 1996, s.139.

⁸⁹ Anavatan Partisi Programı, 1983.

Tablo 13: V.Beş Yıllık Plan Dönemi Konut Sektörü İhtiyaç ve Yatırım Planlamaları (1983 Fiyatlarıyla)

Yıllar	Özel Konutlar, İnşaat (1000 Ad.)					Kamu Konutları		Toplam	
	İhtiy aç (1000 Ad.)	Özel Kaynaklar dan (1000 Ad.)	T.K.F. (x) Kaynak ların dan (1000 Ad.)	Topla m (1000 Ad.)	Yatırım (Milyon TL.)	İnşaat (1000 Ad.)	Yatırı m (Mily on TL.)	İnşa at (1000 Ad.)	Yatırı m (Mily ar TL.)
1984	272	115	38	153	285,7	12	25,6	165	311.3
1985	280	119	51	170	316,8	13	27,3	183	311.3
1986	290	123	67	190	354,6	13	29,0	203	383.6
1987	298	128	86	214	399,0	14	31,0	228	430.0
1988	305	134	107	241	451,3	15	33,3	256	484.6
1989	318	143	131	274	512,3	17	35,8	291	548.1
Plan Dön.T op.	1491	647	442	1089	2 034,0	72	156,4	116 1	2 190,4

Kaynak: DPT.(12.12.2007) Toplu Konut Fonundan, sadece konut üstyapısı için ayrılacak miktarlara tekabül etmektedir.

Plan döneminde nüfusu 20.000'i aşan yerleşme merkezlerinde demografik gelişmelerden ve yenileme ihtiyacından doğan toplam yeni, konut ihtiyacının her yıl ortalama yüzde 3,17 oranında artarak, 1989 da yılda 318.000 birim seviyesine çıkacağı tahmin edilmiştir. Son yıllarda düşük seviyelerde kalan yeni konut inşaatlarının ise, Plan döneminde yıllık ortalama yüzde 12,0 oranında bir büyüme ile dönem sonunda yılda 291.000 birime ulaşabileceği tahmin edilmektedir.

Konut inşaatlarında öngörülen artışların gerçekleşmesinde temel unsur, konut yatırımlarına yönelecek özel tasarrufların düzenli bir büyüme göstermesidir. Plan dönemi boyunca Toplu Konut Fonu kredilerinin, özel konut tasarruflarının genişlemesinde önemli doğrudan ve dolaylı katkılarının olması beklenmektedir. Ayrıca, Toplu Konut Fonu kredilerinin, düşük ve orta gelirli ailelere güven verecek avantajlı şartlarla verilmesi ile, tüketimden ve konut dışı verimsiz yatırımlardan konut yatırımına yeni kaynakların kayması sağlanabilecektir, özel kaynakların bu şekilde hareketlendirilmesi Fon uygulamasının dolaylı etkisi ile olacaktır. Bu etkinin, özel konut yatırımlarının

Plan dönemi boyunca yüksek ve giderek artan bir hızla büyümesine yol açması beklenmektedir.

Özel konut yatırımlarının Plan döneminde yılda ortalama yüzde 12,4'lük bir hızla büyüyeceği, bu hızın 1985'te 10,9'dan, 1989'da 13,5'e doğru giderek artacağı öngörülmüştür. Plan döneminde ekonomide toplam 116,100 birim konut inşa edilmesi öngörülmektedir. Konut inşa kapasitesinin her yıl artarak, 1989'da yıllık yeni konut ihtiyacını büyük ölçüde karşılayacak seviyeye ulaşması beklenmektedir. Böylece konut ihtiyacının düşük nitelikli veya ruhsatsız konut inşası yoluyla karşılanması eğilimi düşecektir.”⁹⁰

3.2.9. Sosyo-Ekonomik Bir Kalkınma Planı Olarak Güneydoğu Anadolu Projesi(GAP)

Temel hedefi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi halkının gelir düzeyi ve hayat standardını yükselterek, bu bölge ile diğer bölgeler arasındaki gelişmişlik farkını ortadan kaldırmak, kırsal alandaki verimliliği ve istihdam imkanlarını artırarak, sosyal istikrar, ekonomik büyüme gibi milli kalkınma hedeflerine katkıda bulunmak olan GAP, çok sektörlü, entegre ve sürdürülebilir bir kalkınma anlayışı ile ele alınan bir bölgesel kalkınma projesidir. Proje alanının Fırat ve Dicle havzaları ile yukarı Mezopotamya ovalarında yer aldığı ve Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak illerini kapsadığı görülmektedir.

1970'lerde Fırat ve Dicle nehirleri üzerindeki sulama ve hidroelektrik amaçlı projeler olarak planlanan GAP, 1980'lerde çok sektörlü, sosyo-ekonomik bir bölgesel kalkınma programına dönüştürülmüştür. Kalkınma plan ve programı sulama, hidroelektrik, enerji, tarım, kırsal ve kentsel altyapı, ormancılık, eğitim ve sağlık gibi birçok sektörü kapsamaktadır. Su Kaynakları Programı 22 baraj, 19 hidroelektrik santrali ve 1.82 milyon hektar alanda sulama sistemleri yapımını öngörmektedir. Toplam maliyeti 32 milyar ABD

⁹⁰ Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989. (Erişim Tarihi: 23 Ağustos 2007)
<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan5.pdf>. s.5.

doları olan Proje'nin, Enerji santrallerinin toplam kurulu gücü 7476 MW olup yılda 27 milyar kilowatsaat enerji üretimi öngörülmektedir.

Proje, gelecek kuşaklar için kendilerini geliştirebilecekleri bir ortam yaratılmasını amaçlayan sürdürülebilir insani kalkınma felsefesi üzerine kurulmuştur; Kalkınmada adalet, katılımcılık, çevre korunması, istihdam, mekânsal planlama ve alt yapı geliştirilmesi GAP'ın temel stratejileridir.⁹¹ GAP tamamlandığında, yılda 50 milyar metreküp'ten fazla su akıtan Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde kurulan tesislerle, Türkiye toplam su potansiyelinin %28'i kontrol altına alınacak, 1,7 milyon hektarın üzerinde arazinin sulanması ve 7476 megavatın üzerinde kurulu bir kapasiteyle, yılda 27 milyar kilovat saatlik elektrik enerjisi üretilmesi sağlanacaktır. GAP'ın meydana getireceği yüksek tarım ve sanayi potansiyeli Bölgede gelir düzeyini 5 kat artıracak, Bölge nüfusunun yaklaşık 3,8 milyonuna iş imkânı yaratılacaktır.

GAP kalkınmasında benimsenen evrensel normlar, GAP'ı entegre bir bölgesel kalkınma planından, insan odaklı, sürdürülebilir insani gelişme felsefesiyle yürütülen bir bölgesel kalkınma projesine dönüştürmüştür. GAP'ta kalkınma ve gelişme; Ortalama yaşam süresi, bebek ölüm oranı, okur-yazarlık oranı, eğitime katılma süresi, sağlık hizmetlerine ulaşılabilirlik, bölgeler ve cinsler arası refah farklılıkları düzeyleri ile yaşam kalitesi ve sürdürülebilirliği ile tarif edilmektedir.

Entegre proje olarak GAP bir kamu yatırımları paketi olarak yürütülmekte iken, sürdürülebilir insani gelişme felsefesi ile kamu yatırımları paketi, özel sektör yatırımları ve insan unsuru projeye doğrudan karar alıcı ve uygulayıcı olarak girmiştir. Uygulamada sürdürülebilirlik üçayak esasına dayandırılmıştır: Devlet-özel sektör-halk katılımı. Kamu yatırımlarının oluşturduğu altyapının özel sektör katkısı ile yapısallaşması ve halk katılımı ile benimsenmesi ve böylelikle tüm projelerin gündelik yaşamda yerini alması hedeflenmiştir.

⁹¹ "GAP Nedir", T.C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Yayın Tarihi: 3 Temmuz 2007, (Erişim Tarihi: 23 Ağustos 2007).
<http://www.gap.gov.tr/gap.php?sayfa=Turkish/Ggbilgi/gnedir.html>.

Bu, yalnızca adil bir kalkınma özleminin yansıması olmayıp, aynı zamanda az gelişmiş bölgelerdeki kalkınma potansiyelinin ortaya çıkarılmasının, ekonomik büyüme, toplumsal istikrar ve ihracatın teşviki gibi ulusal hedeflerin gerçekleşmesine katkıda bulunacağı yolundaki çok isabetli bir teşhisten kaynaklanmaktadır. Kısacası GAP, Yukarı Mezopotamya'ya medeniyeti yeniden getirmektedir.⁹²

Kurulan Özal Hükümeti de kendi kalkınma planlarında Güneydoğu Anadolu Projesine büyük önem vermişlerdir. Konuyla ilgili maddeler kalkınma planında aşağıdaki gibi hedeflenmiştir; Güneydoğu Anadolu projesini entegre bir proje anlayışı içinde geliştirmek amacıyla ilgili kuruluşlar arasında etkin bir işbirliği sağlanacaktır. Bunun için bir koordinasyon ünitesi kurulacaktır.

“Tütün ve Tütün Mamulleri” başlığı altındaki İlkeler ve Politikalar bölümünde; Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi tütününün, harmanlama ihtiyaçlarını karşılayabilecek şekilde yönlendirileceği belirtilmektedir. Kalkınmada Öncelikli Yörelere başlığı altındaki İlkeler ve Politikalar bölümünde ise; Başta Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri olmak üzere Kalkınmada Öncelikli Yörelere kalkındırılması ve böylece bu bölgeler ile diğer bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarının zaman içerisinde azaltılması ve tamamen ortadan kaldırılmasının temel hedef olduğu belirtilmiştir.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde, özellikle Ortadoğu pazarına yönelik olarak, taşıma maliyetlerine duyarlı mal üreten işletmelerin (hafif yapı elemanları, hayvancılığa dayalı mamuller vb.) kurulmaları sağlanacak ve teşvik edilecektir.

Aynı başlığın amaçlar bölümünde;

⁹² “GAP’ın Tarihçesi”, T.C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Yayın Tarihi: 31 Mart 2006, Erişim Tarihi: 23 Ağustos 2007.
<http://www.gap.gov.tr/gap.php?sayfa=Turkish/Ggbilgi/gtarihce.html>.

Başta Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri olmak üzere, Kalkınmada Öncelikli Yörelere gelişmesini hızlandırmak, refahı yaygınlaştırmak hedef olarak gösterilmiştir. Yine aynı Kalkınma Planının Yüksek Kalkınma Raporundan sonraki amaçlar bölümünde;

Beşinci Plan Döneminin en önemli tarımsal gelişme yatırımı olan Güneydoğu Anadolu Projesinin birinci safhasını teşkil eden Atatürk Barajı ve sulaması her türlü imkân kullanılarak aksatılmadan yürütülecektir.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde özellikle Orta Doğu pazarına yönelik, taşıma maliyetlerine duyarlı mal üreten işletmelerin (hafif yapı elemanları, hayvancılığa dayalı mamuller vb) kurulmaları sağlanacak ve teşvik edilecektir.” denmiştir. Yine çok önemli olarak Tablo 14’de gösterildiği gibi, elektrik enerjisi üretimi çok ciddi artışlar göstermiştir.

Tablo 14: Elektrik Enerjisi Üretimi

Yıllar	Üretim	Endeks
1983	27347	60771
1984	30614	68031
1985	34219	76042
1986	39694	88209
1987	44353	98562
1988	48049	106776
1989	52043	115651

Kaynak: DPT, Kasım 1990 verilerine göre.

3.3. ÖZAL VE ANAVATAN PARTİSİ

Hiç kuşkusuz ANAP, Türk siyasi arenasında istisnai bir yere sahiptir. Hem kuruluş dönemi şartları, hem de öngördüğü politikalar itibariyle, kendisinden sıkça söz ettiren parti, ilk genel seçimde büyük başarı sağlaması dolayısıyla da dikkatleri bir anda üzerine çekmiştir.⁹³

⁹³ YILDIZ, a.g.e., s.78.

Anavatan Partisinin kuruluş bildirgesinde partinin temel gayeleri aşağıdaki gibi açıklanmıştır:

- Anavatan Partisi; Milli hâkimiyeti ve milletin üstünlüğünü, milli birlik ve bütünlüğü her şeyin üzerinde telakki eden;
- Millet iradesinin tecellisinin ve millet hâkimiyetinin tesisinin ancak halkın serbest oyunun esas olduğu hür demokratik düzen içerisinde mümkün olabileceğine inanan,
- İnsan temel hak ve hürriyetlerini vazgeçilmez kabul eden,
- 'Adalet mülkün temelidir' anlayışına sahip,
- Milliyetçiliği, milli ve manevi değerlere bağlılığı düstur ittihaz eden,
- Cumhuriyetimizin kurucusu büyük önder Atatürk'ün ilke ve inkılâpları istikametinde muasır medeniyet seviyesine erişmeyi hedef alan,
- 'Asıl olan fertlerin ve toplumun mutluluğudur' görüşü içerisinde sosyal adalete ve fırsat eşitliğine inanmış,
- İktisadi kalkınmanın hızlandırılmasını, işsizliğin ve fakirliğin kaldırılmasını, gelir dağılımı farklılıklarının azaltılarak refahını yaygınlaştırmasını öngören,
- İktisadi gelişmede fertlerin teşebbüs gücünü esas kabul eden,
- Geleceğimizin teminatı olan gençlerimizin modern ve ileri Türkiye idealine bağlı, milli ve ahlaki değerlerimizi benimsemiş, ilmi düşünceye sahip, herkese karşı sevgi, saygı ve müsamaha besleyen medeni bir insan olarak yetiştirilmelerini milli eğitimin esası sayan,
- Demokratik siyasi mücadelede tek yolu ikna, uzlaşma ve fikirlere hürmet olarak gören; hür, bağımsız, gelişmiş, itibarlı, büyük ve güçlü Türkiye idealine ulaşmayı gaye edinmiş bir siyasi partidir.

Bu programda belirtilen esasların ışığı altında öngörülen hususların gerçekleşmesi maksadıyla her çeşit sosyal, iktisadi, idari, hukuki, politik ve diğer tedbirlerin alınması ve uygulanması için çalışmayı ve mücadele etmeyi

aziz milletimize karşı vazgeçilmez görevimiz sayar, siyasi parti oluşumuzun sebebi görürüz.”⁹⁴

Askeri rejim sonrası ANAP iktidarı, sosyal politika açısından çarpık bir popülizm dönemi olarak tanımlanabilir. Belediyeler tarafından sağlanan olanaklar, imar afları, vergi iadesi, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu, yeşil kart gibi uygulamalarla kentli yoksul kesimlerin sosyal sorunlarının çözümü işgücü piyasası dışına taşınmıştır. Bir yandan sınıf tabanlı taleplere, sendikal örgütlenmeye karşı katı bir çizgi izlenirken, diğer yandan aynı kitleler “ kentli, tüketici, gecekondulu, yoksul “ özellikleriyle tatmin edilmeye, böylece yeni bir tarz “ liberal hayırseverlik”, sosyal politikanın yerine konmaya çalışılmıştır. Bu, devletin kamusal yükümlülüklerine, toplumun kendi örgütlülüğüne ve kurumsallaşmasına değil, insana dayalı bir modeldir.⁹⁵

3.4. ANAP UYGULAMALARINA YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER

Özal döneminde uygulanan politikalar oldukça eleştirilmiştir. Bu konuda ilk eleştirilerden biri, Türkiye ekonomisinin son yedi yıldaki gelişiminin; atalet içinde dinamizmini kaybetmiş çarkları dönmeyen ve çöküş belirtileri gösteren bir ekonomi tablosu ortaya çıkarmadığı ile ilgiliydi. 1980 yılına girerken fabrikaları duran milli geliri gerileyen döviz kasası kapalı ve tüm dengeleri bozulmuş bir ülke görünümündeki Türkiye'nin 1986 yılında çok farklı bir noktada bulunduğu ortadaydı. Özal'ın çıkış yolu programının ilk hedefi olan dış kaynak akışını sağlamakta gösterdiği başarı 1980-86 döneminde Türkiye'nin yaklaşık 20-22 milyar dolar mertebesinde dış kaynak girişinden yararlanmasına olanak vermiş, ekonominin çarkları bu sayede dönmeye devam etmişti. Bazı altyapı yatırımlarının gerçekleşmesi ve büyüme hızının makul düzeylerde tutulabilmesi de büyük ölçüde bu sayede sağlanabilmişti.

⁹⁴ Anavatan Partisi Parti Programı, 1983.

⁹⁵ ÇELİK, a.g.e., s.182.

İkinci olarak söylenmesi gereken şey 1980'den sonra yeniden çarkları dönmeye başlayan ve giderek yükselen büyüme hızlarına erişen Türkiye ekonomisinin 1980-86 dönemindeki genel performansının, daha önceki yedi yıllık dönemlerdeki performansın çok gerisinde kalmış olduğuydu.

Üçüncü olarak söylenmesi gereken şey, 1980–86 döneminde Türkiye ekonomisinde önemli ve anlamlı bir yapı değişikliği olmadığıydı. Evet, ihracatın ve dış ticaretin milli gelire oranı hızla yükselmiş, sanayi ürünleri ihracatı beklenmedik bir sıçrama yapmış, çeşitli alanlarda liberalleşme yönünde adımlar atılmıştı, ama ekonominin temel yapısı, üretim kapasitesi ve işleyiş biçimi fazla değişmemişti. Ancak iç talebin tam bir baskı altına alındığı 1981–82 yıllarında ihracat kesimi büyümenin motoru gibi görünmüş; dönemin en yüksek büyüme hızının sağlandığı 1986 yılında kamu kesiminin altyapı yatırımları, özel sektörün konut yatırımları, tarımsal üretimdeki hızlı artış, iç pazardaki hızlı gelişme ve dünya petrol fiyatlarının düşmesi bu yüksek hıza erişilmesini sağlamıştı. Bu hızlı büyümenin bedeli ise petrolden sağlanan 1.5 milyar dolarlık tasarrufa rağmen kapanmayan bir dış ticaret açığı ve enflasyonist baskıların sürmesi olmuştu. 1986 sonunda Türkiye, enflasyonsuz hızlı büyümeyi gerçekleştirecek, ihracatta yeni atılımlara olanak hazırlayacak ve ihracat sektörünü hızlı büyümenin itici gücü olarak kullanacak bir ekonomik yapıya kavuşmuş görünmüyor; sürekli döviz darboğazı tehdidi altında, dış kredi odaklarının gözünün içine bakarak yaşamaya devam ediyordu. Kamu maliyesinin ve genel olarak finans kesiminin sağlıklı bir yapıya kavuşmuş olduğunu söylemek de çok zordu.

Ekonomide iç tasarruf oranının bir türlü istenen düzeye yükseltilememesi; özel sektör ve yabancı sermaye yatırımlarının beklenenin çok gerisinde kalması; pek çok piyasada tekeli yapının kırılmaması, hatta güçlenmesi ve küçük girişimcinin ufkunun açılacağına kararması, hep Özal'ın ekonomik yapıyı değiştirme girişimlerinin başarısızlığını ortaya koyan işaretlerdi.⁹⁶

⁹⁶ Osman Ulagay, **Kim Kazandı Kim Kaybetti**, 1.b., Bilgi Yayınevi, Temmuz 1987, s.287-291.

Özal'lı yıllar Türkiye'ye çok şeyler kazandırdığı gibi, yapılan objektif değerlendirmeler bu yılların ülkemize çok şeyler kaybettiğini de ortaya koymaktadır. Özal'lı yıllarda Türkiye neler kaybetti? Yine, ana başlıkları itibariyle sıralamaya çalışalım:

Özal döneminde liberalleşme yönünde Türkiye kötü bir deneyim yaşadı. Serbest piyasa ekonomisi ile bağdaşmayacak uygulamalar yapıldı. Siyasal yozlaşmalar yaygınlaştı. Yeni "devlet-yapımı zenginler" türedi. Siyasal iktidar ve iş dünyası arasındaki ilişkiler dejenere oldu. Özal'ın ailesine ve çevresine "hanedan" yakıştırmaları yapıldı. Özal'ın kendisinin ve ailesinin serveti kamuoyunda her zaman tartışma konusu oldu.

Devletin ekonomik faaliyetlerinin azaltılması yönünde bir başarı elde edilemedi. Özal döneminde devlet küçüleceğine büyüdü. Özelleştirme reformu yapılamadı. Güçlü bir hükümet olmasına rağmen Özal hükümeti KİT'lerin özelleştirilmesi yönünde önemli mesafe alamadı. Türkiye eğitim ve bilim alanında dejenerasyon ve deformasyon yaşadı. Sağlık ve sosyal güvenlik reformu gerçekleştirilemedi. Özal'ın savunduğu özel sigortacılık sistemi ile ilgili önemli adımlar atılamadı. Dar gelirli vergi yükü altında ezildi. Teşvik mevzuatının iyi düzenlenememesi dolayısıyla hayali ihracat ve hayali yatırım skandalları ortaya çıktı.

Devlet yönetiminde şeffaflık sağlanamadı. Enflasyon canavarına dur denilemedi. Türkiye kronik enflasyonla yaşamaya başladı. Türkiye'de tarım ve hayvancılığa darbe vuruldu. Köylü ve çiftçi fakirleşti. Gelir dağılımı daha da bozuldu.

Özal, mahalli idareler ile ilgili savunduğu reformları gerçekleştirilemedi. Büyükşehir belediyeleri ve ilçe belediyeleri ayrımı belediyeler arasındaki yetki ve görev anlaşmazlıklarını artırdı. Adem-i merkezîyetçi yönetim savunuldu, ancak yetkiler eskiden olduğu gibi Ankara'da toplanmaya devam edildi. Özal, liberal demokrasiyi savunmakla birlikte, gücü seven ve gücü kendisinde

toplamak isteyen bir lider imajını her zaman korudu. Özal ile ilgili olarak Tek Adam yakıştırmaları sıkça yapıldı.

Sayıları 100'ü aşan bütçe dışı fonlar oluşturuldu. Bütçenin birliği ve genellik ilkelerini bozan bu uygulamalar maalesef şeffaflık içerisinde yürütülemedi. Fonlardan keyfi harcamalar yapıldığı uzun yıllar basın ve kamuoyunda tartışıldı. Adalet ve yargı sisteminde de deformasyon yaşandı. Hukuk reformu gerçekleştirilemedi.⁹⁷

Bir diğer kayıp noktası da halkın en çok etkilendiği konu olan kişi başına düşen milli gelir artmasına rağmen gelir dağılımındaki adaletsizliğin düzeltilememesidir. Aşağıdaki tablodan da kolayca anlaşılacağı üzere zengin ile fakir arasındaki uçurum daha da büyüme eğilimi göstermiştir

Tablo 15: Kişisel Gelir Dağılımı (1978 – 1987)⁹⁸

Gelir Grupları	1978 %	1983 %	1986 %	1987 %
Birinci %20	2.84	2.63	3.9	5.2
İkinci %20	7.33	6.13	8.4	9.6
Üçüncü %20	12.99	12.59	12.6	14.0
Dördüncü %20	22.13	21.39	19.2	21.2
Beşinci %20	56.5	54.71	55.0	50.0

Kaynak: DİE, 1994 .

Tablo 15'e göre kişisel gelir dağılımında aileler, en düşük gelirliden en yüksek gelirliye kadar beş gruba bölünmektedir. Tablodan da görüleceği üzere birinci %20'lik (en alt gelir grubu) dilimin geliri 1978'den 1987 yılına değin nisbi bir artış göstermektedir. Aynı şekilde ikinci ve üçüncü %20'lik grup (orta tabaka) da gelirlerini görece olarak artırmayı başarmışlardır. Ancak beşinci %20'lik dilimi oluşturan gelir grubu, 1987 yılına değin %50'lik gelir payını korumuştur. Bu tablodan anlaşılacağı üzere ülke nüfusunun yalnızca

⁹⁷ Coşkun Can Aktan, "Turgut Özal: Liberal Reformist mi, Yoksa Liberal deformist miydi", (Erişim tarihi: 23 Ağustos 2007).

http://www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/degisim/aktan-ozal-liberal-reformist.pdf.

⁹⁸ DİE 1994 **Türkiye İstatistik Yıllığı**, s. 284.

%20'si gelirin yarısına sahip olurken, geriye kalan %80 nüfus kalan %50'yi paylaşmak zorunda kalmıştır.⁹⁹

3.5. GENEL DEĞERLENDİRME

Özal'ın öncelikli hedefi idari, ekonomik ve mali alanda köklü reformlar yapmak, mahalli idareleri güçlendirmek ve demokratikleşme sürecini hızlandırmaktır. Bunun için, kimsenin o güne kadar bırakın dokunmayı sözünü etmekten bile çekindiği alanlara hızla ve cesaretle el atar. Türkiye'yi hızla dünya ile bütünleşme sürecine sokan kararlarında akıl ve mantık kadar özveri, risk ve cesaret de vardır.

Özal reform üstüne reform yaparak atağa kalkarken, en büyük engel olarak karşısına çıkan kaynak sorununa hemen çözüm bulur. Bütçe dışı "fon" gibi yeni gelir kaynakları yaratır.

Özal önem taşıyan sektörler ile kalkınmada öncelikli bölgelerdeki yatırımların teşvik edilmesini, buralarda Gelir Vergisi'nin yüzde yüze kadar indirilmesini sağlar. Piyasa ekonomisine geçiş için, fiyat kontrollerini kaldırır. Arz-talebin dengesini hakim kılar. Türk Lirası'na gerçek değerini kazandırabilmek için sabit döviz kurundan serbest döviz kuruna geçer. Halkı tasarrufa teşvik etmek ve tasarrufları banka sistemine çekmek amacıyla gerçek faiz politikalarını uygulamaya koyar.

Ücretlilere gıda, yakıt, eğitim, sağlık harcamalarını belgelendirmeleri halinde vergi iadesi ödenmesini, yani "faturalı hayat"ı gerçekleştirir. Amaç, hem vergi kayıplarını önlemek hem de vatandaşa ek gelir imkânı sağlamaktır.

Özal'ın en önemli düzenlemelerinden birisi de, "Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı Fonu"nun kurulması olmuştur. Bu fonu "savunma sanayii" gibi çok

⁹⁹ YILDIZ, a.g.e., s.98.

önemli alanlardaki yatırımlarla ilgili kurulan fonlar izler. Toplumun en önemli sorunu olan konut açığını kapatmak amacıyla "Toplu Konut Yasası" çıkarılır. Tütün, içki, akaryakıt, lüks ithalat, yurt dışına çıkışlarda yapılan kesinti, TEKEL'in içki ve sigara ithalatından alınan paylarla "Toplu Konut Fonu"na kaynak yaratılır.

Özal, en büyük reformlardan birini de liberal kambiyo rejimi getirerek yapar. Para ve kredi sisteminin yeni bir model anlayışı içinde düzenlenmesine paralel olarak kambiyo rejiminin "yeni fakat liberal bir disiplin" içinde değerlendirilmesi gerçekleştirilir. 1984 yılında yeniden düzenlenen kambiyo rejimiyle, döviz girişi tümüyle serbest bırakılırken, bankalara döviz tevdiat hesabı açtırılmasına imkân sağlanır. Türk kambiyo rejimi, tercih tartışmaları ortamında, en liberal Batı ekonomilerinin kambiyo sistemiyle karşılaştırılabilecek bir rahatlığa kavuşturulur. Zarar, uluslararası boyut sözcükleri önem kazanır. Kısacası Özal'la birlikte Türk halkı hem kendisi hem de ülkesi için daha boyutlu, daha cesur, daha atak davranmaya başlar.

Özal'ın başarıları saymakla bitmez. Bankacılık sistemini değiştirir, mali piyasaları canlandırır. İmar affını çıkarır, kambiyo suçlarını affeder. Klasik devlet anlayışını terk eder, merkezi otoriteyi bölgesel alanlara götürür, yerel yönetimlerin gelir ve imkânlarını artırır. Tabuları yıkar. Türkiye'nin Batı ile entegrasyonunu sağlar. Türk Ceza Kanunu'ndaki 141-142 ve 163. maddeleri kaldırarak, demokratikleşmede o güne kadar kimsenin cesaret edemediği önemli adımlar atar.

İç pazarlara alışmış olan özel sektörü dış pazarlara açar. Kendi yaptığı gibi sanayicilerin, işadamlarının, bürokratların neler olup bittiğini görmeleri, dünyada boy göstermeleri için, onların önüne düşüp dünyayı karış karış dolaşır. Çevreciliğe kadar uzanan yepyeni kavranılan gündeme getirir. Slogancı zihniyetin yerine sağlam bir ekonomik zihniyeti oturtur. Türkiye'nin büyük bir hızla çehre ve kabuk değiştirmesini sağlar. Dünya kavramlarını Türk toplumuna getirir ve bunları kabul ettirir. Türk insanına özgüven

kazandırır. Bazı sanayicilerin "dayanamayız, batarız" itirazlarına rağmen, tam üyelik için Avrupa Topluluğu'na başvurur. Gelişmiş ülkeler düzeyinde telefon sistemi, havaalanları ve bütün yurdu saran otoyollar yapılmasını gerçekleştirir. Bilgisayarı günlük hayatımıza sokar.

Turgut Özal, 2000'li yılların kalkınmış Türkiye'sinin sosyoekonomik altyapısını ve kurumlarını oluşturmak için, 1984 yılından itibaren para, döviz ve sermaye piyasalarında yeni kurumların devreye sokulmasına ve para politikasının daha etkin şekilde uygulanabilmesi amacıyla yeni araçların geliştirilmesine ağırlık verir.

1986 yılında gerek para gerekse sermaye piyasası alanında önemli kurumsal gelişmeler sağlanır. Merkez Bankası bünyesinde kurulan bankalar arası para piyasası, daha önce bankalar arasında bölüntüleşmiş olan piyasayı bütünleştirerek daha etkin bir duruma getirir. Böylece banka sistemindeki likidite durumu sağlıklı bir göstergeye kavuşturulmuş ve bankaların daha rasyonel nakit idaresi yapabilmeleri mümkün hale sokulmuş olur. Yeni bir yapıya kavuşturulan İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, hisse senedi piyasasının yaygınlaşması açısından önemli bir kurumsal gelişme olarak görülür. Borsanın faaliyete geçmesiyle birlikte hisse senedi yatırımcılarının piyasaya olan güveni artar.

Özal'ın en büyük başarılarından biri de, elektrik enerjisi üretiminde artış sağlayarak, kısıtlamalara ve dışarıya son vermesidir. Elektrik enerjisi üretimi, 1983'ten itibaren, sanayi üretimine darboğaz olmaktan tamamen çıkar. Hatta 1975'te 96 Gwh miktarda başlatılan ve 1983'te 2233 Gwh'ye çıkan elektrik enerjisi ithalatı, iç kaynaklardan sağlanan elektrik enerjisi miktarındaki artış nedeniyle 1986'da büyük ölçüde azalır, daha sonra tamamen kaldırılır. Elektrik enerjisi ithal eden Türkiye, iç talebi bütünüyle karşılayacak elektrik enerjisi ürettikten başka, Bulgaristan gibi komşu ülkelere ihracat da yapmaya başlar. Elektrik enerjisi üretiminde sağlanan gelişmeler paralelinde, köy elektrifikasyonu çalışmalarına da hız verilir. Tüm köylerin elektrikleştirilmesi sağlanır.

Özal'ın çok önem verdiği sektörlerden biri de turizmdir. 1983'ten itibaren turizm teşvikleri genişletilir, tesis ve yatak sayısı artırılır. Modern turizm anlayışı getirilir ve buna uygun yatırımlar gerçekleştirilir. İzlenen kambiyo rejimi ve diğer politikalar sonucu, turizm gelirleri sürekli artar. 1989'da 2.5, 1990'da 3.9 milyar dolara yükselir.

Turgut Özal, telekomünikasyon alanında Türkiye'yi gelişmiş ülkeler düzeyine getirme başarısını da gösterir. 1984 yılından itibaren elektronik mektup, teleteks, telefon, görüntülü telefon, umumi telefon, kablosuz telefon, devre ve paket anahtarlama data santrali, araç telefonu, çağrı sistemi, video konferans sistemi, multy-access radyo-link sistemi ve telsiz sistemi hizmete girer. Bu yeni sistemlerin yaygınlaştırılması ve kapasitelerinin artırılması sağlanır. 1988 yılında, telebilgi olarak adlandırılan videoteks sistemi de hizmete sokulur. Böylece çağdaş telematik ve informatik hizmetler yönünden Türkiye'nin hiçbir eksiği kalmaz. Ayrıca, en ücra köylerde bile otomatik telefon sayesinde dünyanın her yeriyle haberleşme imkânı sağlanır. Köylerin telefona kavuşturulmasına büyük hız verilir. Türkiye'de telefonu bulunan köy sayısı 1975 yılında 3.427 iken 1989'da 37.664'e çıkar. Kırsal kesime sağlanan telefon sayıları 1983 yılında 10.000'lerde iken 1989 yılında 37.644'e ulaşmıştır. Bu kırsal kesimle iletişimin sağlanmasında ve gelişim düzeyinde çok önemlidir.

Tablo 16: Kırsal Telefon İrtibatı

Yıllar	Adet	Endeks
1983	10272	1370
1984	12166	1622
1985	16000	2133
1986	24175	3223
1987	36442	4859
1988	37267	4969
1989	37644	5019

Kaynak: DPT (15.12.2007)

Özal, sosyal ve idari yapı ile ilgili köklü reformlar da yapar. Eğitimden sağlığa, bürokrasiden spora, aileden sosyal hizmetlere, işçiye, esnaf ve sanatkâra götürülen hizmetlere kadar her alanı kapsayan reformlarla, Türkiye'nin sosyal ve idari yapısını büyük ölçüde değiştirir, çağdaşlaştırır. Yeniden düzenleme çalışmalarıyla, etkin ve verimli bir idarenin kurulması amaçlanır. İdareyi uğraştıran, vatandaşı ise bıktıran işlemler en aza indirilir. İdari usul ve işlemlerde yapılan yeni düzenlemelerle, fertlerin devletle olan ilişkilerinde, doğumdan başlayarak evlenme, ölüm, trafik, ehliyet, pasaport, plaka, tapu ve vergi konularında karşılaştığı güçlükler azaltılır, bu sayede kamu hizmetlerinin süratli, düzenli, etkin, verimli ve ekonomik şekilde yürütülmesi sağlanır.

SONUÇ

1980'li yıllar dünyada neoliberal uygulamalara sahne olurken, dış konjonktürün yarattığı etkiden uzak kalamayan Türkiye'de liberalizm ciddi olarak ilk kez 24 Ocak 1980 Kararları diye bilinen istikrar önlemleriyle gündeme gelmiştir. Bu ekonomik politikayla birlikte ekonominin dış rekabete açılması, yabancı sermayenin özendirilmesi, dış satımın artırılması, ekonomide devlet sektörünün daraltılması, devlet müdahalelerinin minimuma indirilmesi, özel kesimin sermaye birikiminin özendirilmesi ve desteklenmesi, nihayet piyasa mekanizmalarının özgürce işlemesinin sağlanması amaçlanmıştır. Ancak bu kararlar ülkenin o günkü durumu itibariyle hayata geçirilmesi çok zor radikal önlemleri içerdiğinden muhalefetin ve demokrasinin olduğu ortamda hayata geçirilmesi mümkün değildi. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ile birlikte siyasal kurumların kaldırıldığı, bireysel, siyasal ve basın özgürlüğünün kısıtlandığı bir sıkıyönetim düzeninde bu kararlar uygulanma olanağı bulmuştur.

Askeri müdahalenin gerçekleşmesi siyasi liberalizm açısından olumsuz bir gelişme olmasına rağmen iktisadi açıdan ekonominin dışa açılması, özel girişimcinin desteklenmesi yönündeki engelleri kaldırılmıştır. Askeri yönetim üç yıl boyunca, 24 Ocak Kararları'nı ve bunların devamı olabilecek ekonomi politikalarını, basının ve sivil toplum kuruluşlarının muhalefeti olmadan rahatça uygulayabilmiş ve bu politikaların gelecek yıllarda da uygulanması için yasal ve toplumsal zemini oluşturmuştur.

Üç yıl süren askeri yönetimin üzerine iktidara gelen Özal'ın liderliğindeki Anavatan Partisi de askeri dönemle paralel politikalar izlemiştir. Özal döneminde, liberal ekonominin gereklerine uyacak siyasal yapı oluşturulmuştur. Liberalleşme adımları yalnızca iktisadi alanla sınırlı kalmış ve Özal'ın liberal politikasının ana eksenini dışa açık, tam rekabete dayalı serbest piyasa ekonomisi oluşturmuştur. Bu liberal ekonomik düzen, piyasa ekonomisinin önünde duran bütün engeller kaldırılarak gerçekleştirilmiştir.

ANAP'ın çıkışı, devleti belli sınırlar gerisine çekerek bireyi özgürleştirmek ve güçlendirmek anlamında bir liberal çıkış olmayıp tersine devleti küçültmek yoluyla uygulanılacak ekonomik programa hız verecek bir yönelim olmuştur.

Özal, vizyona ve misyona sahip bir liderdi. Görüşleri ile Türkiye'de zihniyet değişiminin gerçekleşmesine öncülük yaptı. 1979 yılında *Yeni Görüş* adını verdiği düşünce felsefesini sürekli geliştirdi. Bugün için aykırı olmayan, ancak söylendiği yıllarda tepki çekebilecek görüşlerini cesaretle söyledi. Serbest piyasa ekonomisine yönelik kararların alınmasında ve uygulanmasında liderlik ve teknisyenlik görevini üstlendi.

Özal'lı yıllarda Türkiye ekonomisi hızla büyüdü. Türkiye, dünya ekonomisinde 1980'li yıllarda en hızlı büyüyen ülkeler arasında yer aldı. Devletin mal ve hizmet piyasalarına yaptığı müdahaleleri geniş ölçüde kaldırdı. Türk lirasını devalüe ettikten sonra, kontrollü dalgalanmaya bıraktı ve ardından konvertibiliteye geçişi sağladı. Döviz işlemlerinde serbestlik sağladı. KİT'lerin özelleştirilmesi konusundaki hazırlık çalışmalarını başlattı. Sermaye piyasasının oluşmasına önem verdi. Bu amaçla İstanbul Menkul Kıymet Borsası'nın kurulmasına öncülük etti. Özel sektörün gelişmesine yönelik kararlar aldı ve uyguladı. Bazı alanlarda bürokratik işlemlerin azaltılması ve kaldırılması yönünde kararların alınmasını ve uygulanmasını sağladı. Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu ve ilgili mevzuat ile kambiyo sisteminde değişiklikler yaptı. Dış ticarete yeni kolaylıklar ve serbestlikler getirerek ihracatın artmasını sağladı. Dış ticaret sermaye şirketlerine izin vererek, Türk ürünlerini uluslararası pazarlara soktu. Gülümlü faiz politikasından serbest faiz politikasına geçiş yönünde ilk kararları aldı. Onun döneminde katma değer vergisi uygulamasına geçildi. Ölümünden bir kaç yıl evvel yaptığı konuşmalarda vergiler konusunda bazı önemli görüşlerini kamuoyunda tartışmaya açtı. Tüm vergilerin düz oranlı (flat rate) olmasını savundu ve vergi oranlarının aşağı çekilmesi üzerinde durdu. Bu önemli reformlar konusunda kamuoyunun bilgilendirilmesini sağladı. Altyapı yatırımlarına önem verdi. Haberleşme, enerji ve ulaştırma alanında

dev projelere başlandı ve bu alanda önemli başarılar elde edildi. Sınır ticaretini yasal konuma getirerek, geri kalmış sınır bölgelerinde ekonomik yaşamın canlanmasını sağladı.

Serbest ticaret bölgeleri kurulmasına öncülük ederek, uluslararası ticarete avantajlar sağladı. Yabancı sermayeyi ülkemize çekmek için çok sayıda mevzuat değişikliği ve teşvikler getirilmesine öncülük etti. İthalatta serbestliği getirerek, geçmişte lüks sayılan birçok ürünün ülkemizde de tüketilmesine ve böylece yurt içi ürünlerin kalitesinin artmasına öncülük etti. Bazı bütçe dışı fonlar kurulmasını sağlayarak finansman sorununu halletti ve böylece bazı alanlarda önemli başarılar elde edildi. Kamu Ortaklığı Fonu ve Toplu Konut Fonu, altyapı ve konut yatırımlarına kolaylık sağladı. Devletin ekonomik faaliyetlerden çekilmesini ısrarla savundu. Her ne kadar iktidarda bulunduğu yıllarda devletin yeniden yapılanması ve küçültülmesi projelerini gerçekleştiremediyse de, bu alanda en azından toplumun bilinçlenmesi ve geleneksel devletçi zihniyetin kırılmasına öncülük etti. Baba devlet ve sosyal devlet anlayışlarını sorguladı. Son yıllarda Anayasal İktisat adı verilen bir yeni araştırma alanındaki gelişmeleri yakından izleyen Özal, devletin güç ve yetkilerinin sınırsız olamayacağını ve yetkilerin anayasada sınırlandırılması konusu üzerinde durdu. Özal'ın devlet konusundaki fikirleri toplumda zihniyet değişiminin gerçekleşmesine katkı sağladı. İnsanlarımızın ekonomik düşünmesine öncülük etti. Anadolu'nun her yanından cesaretli müteşebbislerin ortaya çıkması ve dış pazarlara yönelmesinde Özal'ın küçümsenmeyecek katkıları oldu. Herkes parasını en verimli alanda kullanmayı düşünmeye başladı. Turizm sektörünün gelişmesinde önemli katkıları oldu. Turizm sektörü, 1980 sonrasında önemli atılımları gerçekleştirdi. Türk silahlı kuvvetlerinin modernizasyonu kısmen gerçekleştirildi. Ordunun egemenliğinin kırılması konusunda Özal'ın önemli katkıları oldu. Profesyonel ordu'nun önemini her fırsatta dile getirdi. Bugünkü zorunlu askerlik modeli yerine gönüllü askerliğin ikamesinin şart olduğuna inandı. Başkanlık sisteminin Türkiye için çıkış yolu olduğunu savundu.

Bir ülkenin gelişiminin sağlanması ve sürdürülmesinde kalkınma planları hayati bir öneme sahiptir. Uygulanacak olan planların, hem kamu kesimini hem de özel sektörü aydınlatacak şekilde bir şeffaflığa ve açıklığa sahip olmaları gerekmektedir. Bu planı uygulayacak olanların ise gerekli yetenek ve birikimlere sahip olmalarının gerekliliği de tamamlayıcı bir unsurdur. Özal'ın iktidarda kaldığı V. Plan dönemi planlama tarihimizin en şanslı ve en başarılı dönemlerinden birisidir. Çünkü siyasi iktidar hazırlamış olduğu planı kesintisiz uygulama ortamı bulmuştur. Özal'ın getirmiş olduğu vizyon da kendisinden sonraki gelen birçok lider ve parti için de yol gösterici olmuştur.

Turgut Özal'ın liderliğindeki ANAP İktidarı'nda Türkiye pek çok yeni uygulamayla tanışma imkânı bulmuştur. Türk insanın ufku açılmış ve ileriye daha iyi görmeye başlamıştır. Söz konusu dönemin değerlendirilmesi yapılırken ülkenin o an içinde bulunduğu durumun ve öncesindeki gelişmelerin eşgüdüm içerisinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- AHMAD Feroz, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, İstanbul: Sarmal Yayınları, 1996.
- AKIN Cihangir, **1980 Yılı Sonrası Türkiye'de İstihdam ve Yapısal Emek Piyasası Politikaları**, Sabahattin Zaim'e Armağan, İktisat Fakültesi Mecmuası, 1994/B-3 C-1-4, İstanbul Üniversitesi Basımevi ve Film Merkezi, İstanbul 1996.
- AKŞİN S., **"Düşünce Tarihi (1945 Sonrası)"**, Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye Tarihi 1980-1995, 3. b., İstanbul: Cem Yayınevi, 2000.
- AKTAN Coşkun Can , **"Turgut Özal'ın Değişim Modeli ve Değişime Karşı Direnen Güçler Tahlihi"**, Türkiye Günlüğü Dergisi, 1996 b, Sayı 40.
- AKTAN Coşkun Can, **"Turgut Özal: Liberal Reformist mi, Yoksa Liberal Deformist miydi"**, Türkiye Günlüğü Dergisi, 1996 b, Sayı 44
- Anavatan Partisi Parti Programı**, 1983.
- BİRAND M. Ali ve Yalçın, S., **The Özal: Bir Davanın Öyküsü**, 3. b., İstanbul: Doğan Kitapçılık A. Ş., 2001.
- CELASUN Merih, **"Fiscal Aspects of Adjustment in the 1980's", The Political Economy of Turkey**, New York: St. Martin's Press, 1990.
- ÇAHA Ömer, **"Liberalizmin Temel İlkeleri"**, Yeni Türkiye, 1996.
- ÇAVDAR T., **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1950'den Günümüze**, 3.b., İmge Kitabevi, 2004.
- ÇELİK Aziz, **AB Sosyal Politikası Uyum Sürecinin Uyumsuz Alanı**, Kitap Yayınevi, İstanbul, Kasım 2006.
- ÇÖLAŞAN Emin, **Turgut Nereden Koşuyor**, 42.b., İstanbul: Tekin Yayınevi, 1989.
- DAĞLI N., AKTÜRK B., **Hükümetler ve Programları III (1980-1987)**, Ankara: TBMM Basımevi, 1988.
- DÖNMEZ Rasim Özgür, **Türkiye'de Sivil Toplum Tartışmaları**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: 2002.
- ERDOĞAN Mustafa, **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset**, Ankara: Liberte Yayınları, 2001.
- ERDOĞDU Seyhan, **Küreselleşme Sürecinde Uluslararası Çalışma Örgütü-ILO**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın No:595 Cahit Talas Anısına, Güncel Sosyal Politika Tartışmaları, Ankara 2007.
- ERDOST Cevdet, **IMF İstikrar Politikaları ve Türkiye**, Ankara: Savaş Yayınları, 1982.
- ERSOY Uğur, **Türkiye Örneğinde Yeni Sağ Anavatan Partisi Üzerine Bir İnceleme**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: Eylül 2002.
- ESES Uğur, **"Türkiye İmalat Sanayiinde Verimlilik, Teknolojik Gelişme ve Büyümenin Kaynakları"**, I. Verimlilik Kongresi Bildirileri, Ankara: MPM, 27-29 Kasım, 1992.

EŞTÜRK Özlem, "**Türkiye'de Liberalizm: 1983-1989 Turgut Özal Dönemi Örneği**" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mustafa Kemal Üniversitesi Kamu Yönetimi, Temmuz 2006).

GÖKER Levent, "**Anavatan Partisi**", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Yüzyıl Biterken, İletişim Yayıncılık, 1996.

IŞIKLI Alpaslan, **Sendikacılık ve Siyaset**, Ankara: Öteki Yayınevi, C. 1, 1995.

IŞIKLI Alpaslan, **Toplu İş Sözleşmeleri ve Türkiye Ekonomisi içindeki Yeri**, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayını, 1967.

KAHRAMAN Hasan Bülent, **Sağ Türkiye ve Partileri**, İmge Yayıncılık, 1995.

KALAYCIOĞLU Ersin, "**1960 Sonrası Türk Politik Hayatına Bir Bakış: Demokrasi Neo-Patrimonyalizm ve İstikrar**", **Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme**, AlfaYayıncılık, 2000.

KAPTAN Saim, **Yüksek Hakem Kurulu'nca Yenilenen Toplu Sözleşmeleri Ücret Analizi: 1980-83, SPD-DPT**, Nisan 1986.

KIŞLALI Ahmet Taner, **Siyaset Bilimi**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997.

KIŞLALI Ahmet Taner, "**Seçimsiz Demokrasi**", **Bahri Savcı'ya Armağan**, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı, 1988.

KONGAR Emre, **21. Yüzyılda Türkiye**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2001.

KORAY Meryem, ÇELİK Aziz, **Avrupa Birliği ve Türkiye'de Sosyal Diyalog**, Belediye-iş Yayınları, Gurup Matbaacılık A.Ş., Ankara 2007.

MAHİROĞULLARI Adnan, "**Türkiye'de Sendikalaşma Evreleri ve Sendikalaşmayı Etkileyen Unsurlar**" (Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi Cilt:2 Sayı:1).

MAKAL Ahmet, **Cumhuriyet'ten 21. Yüzyıla Türkiye'de Çalışma İlişkileri**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın No:595 Cahit Talas Anısına, Güncel Sosyal Politika Tartışmaları, Ankara 2007.

MORGİL Orhan, "**Turgut Özal ve Ekonomik Politikaları**", Devlet ve Siyaset Adamı Turgut Özal, Çetin Ofset Matbaası, İstanbul, 1996.

ÖCAL Ş. Murat, "**Teknoloji, Küreselleşme ve 'Yeni' Durumlar**", Ekonomik Yaklaşım, Cilt 6, No:18-19, Ankara, 1995.

ÖNİŞ Ziya, **The Evolution of Privatization in Turkey: The Institutional Context of Public-Enterprise Reform**, International Journal of Middle East Studies, Cilt:23, 1991.

ÖZAL Turgut, "**Türkiye'nin Önünde Hacet Kapıları Açılmıştır.**", (Rap:M. Çalık), Türkiye Günlüğü, Ankara, 1992.

ÖZBUDUN Ergun, "**Civil Society and Democratic Consolidation in Turkey.**", E. Özdalga ve Persson (Ed.), Civil Society, Democracy and The Muslim World, Swedish Research Institute, İstanbul, 1991.

PİRLER Bülent, **AT ve Türkiye'de İşgücü Verimliliği, I. Verimlilik Kongresi Bildirileri**, MPM, 27-29 Kasım, Ankara, 1991.

RAICO R., "**Yirminci Yüzyılda Klasik Liberalizm**", Liberal Düşünce, 2002, sayı 28.

SAKALLIOĞLU M. ve YAYLA, A. "Türkiye'de Liberalizm.", Liberal Düşünce, sayı 10-11, 1998.

STANDING Guy, "Structural Adjustment and Labour Market Policies" Towards Social Adjustment (Ed. G. Standing-V.Tokman), Geneva, 1990.

ŞENKAL Abdülkadir, Sendikasız Endüstri İlişkileri (Genel Olarak Dünya'da ve Türkiye'de), Ankara 1999.

TANÖR B., "Siyasal Tarih (1980-1995)", Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye Tarihi 1980-1995, 3. b., Cem Yayınevi, İstanbul, 2000.

TARTANOĞLU Şafak, 1980 Sonrası Türk Sendikacılığı ve Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara 2007.

TAŞAR Mustafa, Türkiye'nin Düşünce Gündemi, Adım Ajans, Ankara, 2001.

TİGREL Ali, "Transition to a Market Economy: The Case of Turkey" International Symposium on Turkey's Experience in Developin A Market Economy and its Relevance forthe Reforming Countries of Central and Eastern Europe, April, 1-3, 1991.

TİMUR T., Türkiye Nasıl Küreselleşti?, İmge Kitabevi, Ankara, 2004.

TOKATLI O., Kırmızı Plakalar: Türkiye'nin Özallı Yılları, 1. b., Doğan Kitapçılık A. Ş., İstanbul, 1999.

TUNCER A., Turgut Özal: Modern Türkiye'nin Mimarı, Doğruluk Matbaası, İzmir, 1987.

TÜRKÖNE M., Özal Neyi Değiştirdi? , Devlet ve Siyaset Adamı Turgut Özal, İstanbul:Çetin Ofset Matbaası, 1996, s.139.

TÜNAY Muharrem, "The Turkish New Right's Attempt at Hegemony." The Political and Socioeconomic Transformation of Turkey, Praeger Press, London, 1993.

ULAGAY Osman, Kim Kazandı Kim Kaybetti, 1. b., Bilgi Yayınevi, Temmuz 1987.

ULAGAY Osman, Özal'ı Aşmak İçin, Afa Yayınları, Nisan 1989.

WALSTEDT Bertil, State Manufacturing Enterprise in Mixed Economy: The Turkish Case, The J. Hopkins University Press for WB, London, 1980.

YILDIZ Sıtkı, 1980 Sonrası Türkiye'de Sosyo-Kültürel Değişim –Özal Dönemi-, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale 1996.

Yüzyıl , 28 Ekim 1990

İNTERNET KAYNAKLARI

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989. (Erişim Tarihi: 14 ekim 2007)
<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan5.pdf>

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1989-1994. (Erişim Tarihi: 14 ekim 2007)
<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan6.pdf>

Coşkun Can Aktan, "Turgut Özal: Liberal Reformist mi, Yoksa Liberal deformist miydi",
Erişim tarihi: 23 Ağustos 2007.
http://www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/degisim/aktan-ozal-liberal-reformist.pdf

GAP Nedir, T.C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Yayın Tarihi: 3 Temmuz 2007, Erişim Tarihi: 23 Ağustos 2007.
<http://www.gap.gov.tr/gap.php?sayfa=Turkish/Ggbilgi/gnedir.html>

GAP'ın Tarihiçesi, T.C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Yayın Tarihi: 31 Mart 2006, Erişim Tarihi: 23 Ağustos 2007.
<http://www.gap.gov.tr/gap.php?sayfa=Turkish/Ggbilgi/gtarihce.html>

İTÜ Sözlük, Yayın Tarihi: 12 Mart 2007, Erişim Tarihi: 15 Ağustos 2007.
<http://www.itusozluk.com/goster.php?t=24+ocak+kararlar%FD&d=24+ocak+1980+kararlar%FD>

Vikipedi, **24 Ocak Kararları**, Erişim Tarihi: 23 Ağustos 2007.
http://tr.wikipedia.org/wiki/24_Ocak_Kararlar%C4%B1

KESK, **Kamuda Esnek Çalıştırma ve Toplam Kalite Yönetimi**, Erişim Tarihi: 12.11.2007
http://www.kesk.org.tr/index.php?Itemid=92&id=72&option=com_content&task=view

DOĞAN Kutlay, "Turgut Özal Belgeseli "
<http://www.tha.com.tr/turgutozal/sayfa106.htm>, Erişim 20 Kasım 2007, s, 106.

KAYA Pir Ali, "2000'li Yıllarda Türkiye'nin İlo Serüvenine Kısa Bir Bakış", Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü,
<http://www.ceis.org.tr/dergiDocs/makale217.pdf>, Erişim 20 Kasım 2007 ss.15-16.